

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

3/2021

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 3/2021:

Mgr. Lenka DRÁPALOVÁ (*1976) vystudovala historii a muzeologii na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. V letech 2002–2018 zastávala post kurátora textilních sbírek ve Valašském muzeu v přírodě. Od roku 2018 je pracovnící Metodického centra pro muzea v přírodě při Národním muzeu v přírodě na pozici metodika pro odbornou a vědecko-výzkumnou činnost muzeí v přírodě v ČR. Pedagogicky působí v Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se tradičním lidovým oděvem na Valašsku a dějinami muzejnictví v přírodě v ČR. **ORCID:** 0000-0002-0503-9372.

Kontakt: lenka.drapalova@nmvp.cz

Mgr. Otakar KIRSCH, Ph.D. (*1976), absolvoval studium religionistiky, historie a muzeologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2005 působí jako asistent (od roku 2009 odborný asistent) v Oddělení muzeologie při Ústavu archeologie a muzeologie FF MU. Od roku 2016 je šéfredaktorem časopisu *Museologica Brunensia*. Specializuje se na problematiku dějin muzejnictví a muzejní dokumentace. **ORCID** 0000-0001-9626-4139.

Kontakt: kirsch@phil.muni.cz.

PhDr. Václav MICHALIČKA, Ph.D. (*1978), vystudoval muzeologii a historii na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. V letech 2005–2008 pracoval jako etnograf ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, od roku 2008 vede pobočku Muzea Novojičínska Centrum tradičních technologií Příbor. Působí také jako výzkumný pracovník Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a vypisuje výběrové přednášky na Ústavu archeologie a muzeologie. Specializuje se na rekonstrukce tradičních rukodělných technologií. **ORCID:** 0000-0002-4606-9025.

Kontakt: vaclav.michalicka@muzemnj.cz

Prof. Anna DROŽDŽ, PhD (*1978), držitelka doktorátu v oboru humanitních věd v oblasti kultury a náboženství, etnoložka a antropoložka, vědecká a pedagogická pracovnice Slezské univerzity v Katovicích. Spoluautorka publikací o venkovské kultuře a jejích proměnách, popularizátorka znalostí o kultuře polské vesnice. Dlouhá léta je spojena s dílnou a archivem *Polského etnografického atlasu*. **ORCID:** 0000-0002-4178-154X.

Kontakt: anna.drozdz@us.edu.pl

PhDr. Věra THOROVÁ, CSc. (*1936), vystudovala hudební vědu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1959–1972 a 1990–2007 působila jako hudební folkloristka v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, pozdějším Etnologickém ústavu AV ČR. Zaměřovala se především na studium historických pramenů české lidové písně, věnovala se terénnímu výzkumu a edicím hudebního folkloru.

PhDr. Zdeněk VEJVODA, Ph.D. (*1975), vystudoval český jazyk a literaturu – hudební výchovu na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni, doktorát z etnologie získal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2001 působí jako výzkumný pracovník v oddělení etnomuzikologie a etnochoreologie Etnologického ústavu AV ČR. Jeho odborným zaměřením je zejména strukturální analýza českého písňového typu, historické prameny české lidové písně a instrumentální hudby a hudební folklorismus. **ORCID:** 0000-0002-8446-1095.

Kontakt: vejvoda@eu.cas.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<https://revue.nulk.cz/narodopisna-revue-archiv-cisel/>>.

N Á R O D O P I S N Á

l'oune

3/2021

OBSAH

Studie a materiály k tématu Etnografická sbírka jako pramen

Etnografická sbírka v pojetí současného českého muzejnictví (<i>Lenka Drápalová</i>)	179
Hlavní tendence pojetí etnografického muzejního materiálu v dílech českých etnologů a muzeologů do roku 1989 (<i>Otakar Kirsch</i>)	188
Tradiční rukodělné technologie jako součást doprovodné dokumentace muzejní etnografické sbírky (<i>Václav Michalička</i>)	204
Znovuzískaná území v pramenných materiálech Polského etnografického atlasu. Vybrané příklady sociokulturních změn v postmigračních oblastech (<i>Anna Droždž</i>)	213
Koncepce a podoba sbírek lidových písní z Čech z období příprav Národopisné výstavy československé 1895 (<i>Zdeněk Vejvoda – Věra Thorová</i>)	225

Rozhovor

Jedna píseň střídala druhou aneb Rozhovor s jubilantkou Věrou Thorovou (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	236
--	-----

Společenská kronika

Tři významná jubilea Iva Frolce (<i>Jan Blahůšek</i>)	239
Jubilantke Olge Danglovej (<i>Monika Vrzguřová – Juraj Zajonc</i>)	241
Odešel Ivan Dorovský (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	243

Konference

Konference o paměti a nucených migracích (<i>Jana Nosková</i>)	244
Konference Muzea v přírodě a jejich role při záchraně lidové architektury (<i>Přemysl Mácha</i>)	245

Recenze

O. Polouček: Babičky na bigbítu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu (<i>Jan Semrád</i>)	246
S. Kreisslová – J. Nosková – M. Pavlásek: „Takové normální rodinné historky“. Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti (<i>Oto Polouček</i>)	247
W. Baumann – L. Matušková: Wallfahren als Grenzgang (<i>Marta Ulrychová</i>)	249
T. Borovský – J. Němec (eds.): Pod ochranou Kleiío. Historické obory na Filozofické fakultě MU (<i>Andrea Zobačová</i>)	250
P. Šidák: Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře (<i>Marta Ulrychová</i>)	252
K. Rodan (ed.): Listy lásky, víry a naděje. Edice korespondence slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se snoubenkou, sestrou a dalšími rodinnými příslušníky od srpna 1957 do května 1962 (<i>Jana Pospíšilová</i>)	253
I. Příbylová – L. Uhlíková (eds.): Od folkloru k world music: Hudba a prostor (<i>Ondřej Volčík</i>)	254

Content in English

256

ETNOGRAFICKÁ SBÍRKA V POJETÍ SOUČASNÉHO ČESKÉHO MUZEJNICTVÍ

Lenka Drápalová (Národní muzeum v přírodě)

Komunita muzejních pracovníků se již od počátku konstituování moderního muzejnictví potýká s potřebou formulovat a průběžně aktualizovat koncepční podklady a metodické opory pro efektivní a odborně kvalifikovanou správu sbírek. Neméně důležité je v oblasti muzejnictví reflektovat i změny, ke kterým dochází v průběhu vývoje společnosti. V souvislosti s tím je žádoucí provádět revize dříve užívaných odborných postupů, na jejichž základě jsou identifikovány normy a metody v současné době již nevyhovující. Souběžně je pak nutné je modifikovat, popř. vytvářet nové tak, aby bylo možno obor posouvat stále kupředu a vyhnout se hrozící stagnaci, nebo – v horším případě – úpadku či zániku. To je živnou půdou pro stále nacházení námětů, které vyžadují naši pozornost.

Obdobně je tomu i u předkládaného příspěvku, v němž autorka analyzuje problematiku vnímání pojmu etnografická sbírka v oblasti soudobého českého etnografického muzejnictví. To náleží z hlediska českých zemí k nejstarším disciplínám zabývajícím se shromažďováním, zpracováním, uchováváním a prezentováním sbírkových předmětů v rovině institucionální i soukromé. Zástupci oboru se v průběhu více než stoletého vývoje (Suk 1975; Špét 2003) zabývali jak praktickými, tak teoretickými stránkami svých aktivit. Na základě těchto zkušeností vypracovali kvalitní bázi, z níž dodnes při své práci čerpají současní etnologové, muzeologové, historikové a další příbuzně zaměřeni pracovníci institucí muzejního typu, ale mnohdy i amatérští badatelé.

Současné muzejnictví vymezené platnou příslušnou legislativou České republiky ve spojitosti s onou letitou praxí pracuje s etnografickou sbírkou ve dvou rovinách: administrativně-evidenční a odborně-obsahové. I když každá má jiný význam, vzájemně se prolínají a pro fungování oboru jsou obě nepostradatelné. Text příspěvku mimo charakteristiku obou rovin poukáže zejména na problematiku jevy existující v těchto oblastech nejen teoreticky, ale zároveň uvede i praktické příklady, s nimiž se při tvorbě a správě etnografických sbírek často setkávají odborní pracovníci. Nejasnosti či chybějící specifikace postupů komplikují jednotné dění v oboru a mohou být i příčinou rozdílných metod a získaných výsledků. Autorka spatřuje řešení v upřesnění pojmu

etnografická sbírka, neboť definice, která by odpovídala dnešním potřebám legislativním, odborným a společenským, není dosud k dispozici.

Pro celkovou orientaci v oblasti českého etnografického muzejnictví včetně postupů tvorby etnografických sbírek je nutné pracovat s literaturou a legislativními materiály vydávanými od druhé poloviny 20. století. Odborná literatura teoretického i prakticistního rázu na toto téma čítá množství titulů, většina z nich je ovšem vydána před rokem 1989. Záměrem autorky však je zabývat se nejnovější érou počínající rokem 2000 a postupující směrem k současnosti. Toto období je vymezeno významnou legislativní změnou pro práci se sbírkami v muzeích.

Z hlediska publikačních počínů zaměřených na etnografické muzejnictví pro toto období lze však nalézt jen velmi omezený počet vydaných titulů. Většina produkce odborné literatury vychází z pracovišť pečujících o sbírky se zastoupením artefaktů lidové kultury a je především orientována na úzce vymezená témata. Přináší podrobné informace spíše popisného charakteru o vybraných skupinách sbírkových předmětů, které jsou bezesporu významnými reprezentanty oblasti tradiční lidové kultury. Často se jedná o publikace typu katalog výstavy nebo katalog sbírky (např. Lidák 2018; Šimša 2014; Tauberová 2012; Večerková 2006), které si nekladou si za cíl vysvětlit zastřešující oborové pojmy, v jejichž textu však bývá terminologie uváděna ve smyslu prostředí pro zasazení tematicky určeného souboru předmětů do celkové struktury sbírek muzea. Jako příklad lze uvést citaci z díla z produkce Národního muzea – „*cílem této práce bylo celkové zpracování jednotlivých druhů šperků vyskytujících se v lidovém prostředí se zaměřením na stanovení jeho skladby a struktury, charakteristiku jednotlivých druhů, jejich funkce a na zastoupení regionálních a obecných typů, vše na příkladu sbírkového fondu Etnografické sbírky Historického muzea Národního muzea*“ (Tauberová 2012: 7).

Jiný přístup je patrný ve dvou kolektivních monografiích vzešlých z činnosti pracovníků předních institucí spravujících rozsáhlé etnografické sbírky: Etnografického ústavu Moravského zemského muzea – publikace *Lidová kultura v muzeu* (Pechová 2013) a Valašského muzea v přírodě – publikace *Uchováno budoucím generacím*

(Kuminková 2015). Pojetí struktury knih je obdobné. Jedná se o sled kapitol, z nichž je každá věnována určitému typu skupiny sbírkových předmětů dle zařazení ve struktuře sbírky daného muzea. Vedle dalších kapitol o historii instituce si také všimají dokumentačních fondů a představují i odbornou práci k zajištění sbírkotvorné činnosti a péče o deponované a prezentované předměty.

Jedinou novodobou teoretickou prací je publikace *Úvod do etnologického výzkumu* z produkce Masarykovy univerzity, která definuje etnografickou sbírku především jako prostředí pro vedení výzkumu v oblasti etnologie (Doušek – Holubová 2014: 191–192). Další diskuzní, teoretická a koncepční pojednání o budoucím směřování oboru s reflektováním vývoje a potřeb společnosti však zcela chybí.

K obecné problematice správy sbírek je základ položen zejména v materiálech legislativních, metodických a muzeologických publikacích, jejichž výčet je uveden v závěru práce nebo v odkazech.

Obecné podmínky tvorby sbírek v muzeích

Jedním z hlavních posláních institucí muzejního typu je shromažďovat, uchovávat, dokumentovat a prezentovat předměty dokladující život člověka a jeho prostředí.¹ Výsledkem jmenovaných aktivit je tvorba sbírek, které jsou odborníky dále zpracovávány a využívány ve prospěch společnosti. Získávání a správa sbírkových souborů je v prostředí českého muzejnictví ošetřena příslušnou legislativou a metodickými postupy, které byly v roce 2000 aktualizovány ve formě nového Zákona č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů. V něm byla definována „*sbírka muzejní povahy, která je ve své celistvosti významná pro prehistorii, historii, umění, literaturu, techniku, přírodní nebo společenské vědy a tvoří je sbírkové předměty shromážděné lidskou činností.*“²

Z hlediska muzeologického má tvorba sbírky svá pravidla, která upravují činnost od prvotního výběru předmětu až po jeho uchování a prezentování. Význam selekce a tezaurování hmotných dokladů lidské činnosti spočívá v odborném zpracování sbírkových předmětů jako reprezentantů minulé skutečnosti s funkcí nositelů informací o životě předchozích generací. Slouží jako materie pro vědecké posouzení a zhodnocení. Pouze na základě těchto procesů lze identifikovat souvislosti mezi jednotlivinami a celkem v určené muzealizované

uplynulé skutečnosti. Teprve rozpoznáním a pochopením vztahů mezi nimi mohou muzejní pracovníci zpětně formulovat co nejvěrnější obraz historie (Dolák 2019: 17–18), kterou již většinou nemohli osobně zažít, a dále jej předávat prostřednictvím různých druhů výstupů odborné i laické veřejnosti.³ Aby bylo možno v tomto duchu sbírkotvornou činnost ve všech krocích realizovat, byla pro správce a vlastníky sbírek v návaznosti na zmiňovaný zákon nastolena pravidla v metodických pokynech a vyhláškách,⁴ které ošetřují jeho provedení v praxi.

Etnografické sbírky v českých muzeích

V takto normativně a muzeologicky vymezeném prostoru jsou spravovány i etnografické sbírky jako soubory hmotných předmětů dokladujících projevy tradiční lidové kultury v českých zemích. Česká muzea a instituce příbuzného rázu,⁵ ať již se všeobecným zaměřením nebo tematicky specializované, uchovávají v současné době ve svých fondech více než jeden a půl milionu artefaktů vzešlých z prostředí tradiční lidové kultury (Doušek – Holubová 2014: 198–201).

Obrovské množství sbírkových předmětů tohoto druhu je výsledkem dlouhodobého a souvislého zájmu laických i odborných pracovníků, podílejících se na tvorbě etnografických sbírek jednotlivých muzeí. Prvotní snahy o shromažďování a ukládání těchto hmotných dokladů v institucích spolkového či muzejního rázu lze časově zasadit už do první poloviny 19. století. Pomalu se rozvíjející sběrové akce přerostly ke konci 19. století v organizované a cílené soustředování předmětů v souvislosti s přípravou *Národopisné výstavy československé* uskutečněné v roce 1895 (Brouček a kol. 1996). Úspěch výstavy posílil zájem o postupně mizející prvky tradiční lidové kultury. Rovněž vyvolal potřebu uchovat nejen již nashromážděné předměty, které byly na výstavě prezentovány, ale sbírat další a vytvářet muzejní sbírky. Završením sběratelských snah bylo založení několika institucí orientovaných na dokumentaci života na venkově v podobě „klasických kamenných muzeí“, nebo po nezdařeném pokusu využít tzv. výstavní dědinu i muzea v přírodě. Živelný rozvoj muzeí a budování sbírek s etnografickou tematikou se stal v období po vzniku samostatného Československa bází pro vytváření prvních postupů pro systematické zpracovávání deponovaných předmětů a v souvislosti s tím i propracování metod práce osob zabývajících se těmito sbírkami (Stránská 1936; Václavík 1941).

Období druhé poloviny 20. století je charakteristické intenzivní selekční a tezaurační prací muzejních pracovníků při rozšiřování etnografických sbírek, což se dělo v souvislosti s postupující modernizací českého venkova a v důsledku toho rychle a nenávratně mizejících dokladů tradiční lidové kultury. Dalším faktorem byla profesionalizace muzejního prostředí, kdy v roce 1959 byl vydán první Zákon č. 54/1959 o muzeích a galeriích, ošetřující existenci sbírek v muzeích.⁶ V tomto období také nastal příliv odborně vzdělaných zaměstnanců. Vedle praktické správy sbírek je to období diskuze o podstatě etnografického muzejnictví a hledání obsahové náplně oboru (Olšáková 2016).

Je také nutné připomenout, že jedním ze žádoucích faktorů vzniku a existence etnografických sbírek v průběhu 20. století bylo vedle dokumentování projevů tradiční lidové kultury také jejich využití k doložení vyspělosti obyvatel na českém území ve srovnání s ostatními etniky, popř. pro vyzdvížení určité skupiny lidí vůči jiné (Brouček a kol. 1996).

Posláním tohoto příspěvku však není zabývat se historií vývoje etnografických sbírek v oblasti českého muzejnictví, což je téma na samostatnou monografii. Ve značně zjednodušeném přehledu o jejich vývoji do konce 20. století nicméně vidíme, za jak relativně krátkou dobu bylo nashromážděno obrovské množství sbírkových předmětů, které jsou de facto deponovány v různých početných souborech ve většině muzeí v České republice.

Široké rozprostření etnografických sbírek v muzeích se správou různých zřizovatelů, dosahujících různých velikostí a úrovně vybavení, s různými sbírkotvornými a prezentačními potřebami, s různou kvalitou či kvantitou personálního obsazení je i v rámci legislativně nastaveného prostředí živnou půdou pro vznik odlišností, které mohou komplikovat celkové vnímání významu existence etnografických sbírek a práce s nimi.

Administrativně-evidenční rovina práce s etnografickou sbírkou v českých muzeích

V souvislosti s touto hrozbou nejen při správě etnografických, ale i jinak zaměřených sbírek⁷ byl v návaznosti na legislativu z roku 2000 z iniciativy příslušných odborů Ministerstva kultury spuštěn proces systematické celostátní evidence sbírek jako věcí hromadných (Žalman 2016: 59–61). Jeho hlavním cílem bylo vytvořit strukturu k evidování a rozřídění sbírek spravovaných muzei,

galeriemi či dalšími institucemi v České republice. Veřejně přístupná databáze o existenci sbírek s názvem Centrální evidence sbírek (dále jen CES) do této doby neexistovala. V přihlašovacích formulářích pro zařazení sbírek do celostátního přehledu byl zaveden seznam jejich oborového zařazení v podobě hesláře čítajícího dvacet pět určení.⁸ Byl sestaven na základě průzkumu skladby soudobých muzejních fondů tak, aby co nejmýšlivěji pokrýval všechny možné tematické okruhy. Seznam je složen z adjektiv připojovaných k základnímu termínu sbírka k její bližší specifikaci. Výběr adjektiva sbírku charakterizuje jako jeden celek vzhledem k tematickému zaměření instituce. V případě početně rozsáhlého sbírkového fondu muzea, který zahrnuje více oblastí muzealizované skutečnosti, různá přidělená určení pro ucelené skupiny předmětů rozčleňují sbírku na menší části oborově odlišené od jiných, rovněž deponovaných v téže instituci. Vymezení sbírky pomocí přívlastku oborového zaměření je ponecháno na vlastním uvážení správců fondů s tím, že v případě nevyhovující skladby nabízených položek seznamu je možno i doplňovat svá určení dosud v přehledu neuváděná.⁹ Ovšem to, zda je soubor předmětů skutečně sbírkou muzejní povahy a její vybrané oborové zaměření odpovídá, posuzuje na základě stanoviska Rady pro CES příslušný odbor Ministerstva kultury.

Pro sbírky předmětů vzešlých z prostředí tradiční lidové kultury je prioritně uvedeno označení *sbírka etnografická*. Pojem běžně dlouhodobě užívaný pracovníky institucí muzejního typu pro odborné označení souborů těchto hmotných předmětů se tak prostřednictvím přihlášky do CES poprvé objevil v oficiální komunikaci mezi Ministerstvem kultury jako zastřešující institucí a jednotlivými správci a vlastníky sbírek v nové rovině administrativně-evidenční.

Jak vypovídají vyhledavače v CES, za dobu její existence se oborové zařazení etnografická sbírka stalo jedním z nejužívanějších určení typu sbírky.¹⁰ Je to důsledkem situace, že jsou pod tímto označením evidovány sbírky, které jsou přítomny v mnoha muzeích, neboť dokládají všeobecné téma života na venkově a v malých městech v minulosti. Z hlediska rozvoje českého muzejnictví rovněž náleží mezi nejdříve zakládané, dlouhodobě a souvisle rozšiřované a uchovávané díky zájmu vlasteneckých, amatérských a posléze i odborných pracovníků.

Z muzejní praxe je ovšem znám fakt, že sbírky nebo jejich části, které v jednom muzeu zařadili odborní

pracovníci do kategorie ‚etnografická sbírka‘, byly v dalším muzeu využity v rámci jiného oborového zaměření (Doušek 2014: 198–201), např. ‚historická sbírka‘, ‚sbírka negativy a diapositivy (sbírkové)‘, ‚sbírka výtvarného umění‘, ‚další sbírka‘ nebo ‚jiná sbírka‘. Výsledkem je stav, kdy stejné předměty ze sbírek různých muzeí mohou být zařazeny v různých oborových kategoriích,¹¹ nebo i v rámci jednoho muzea tytéž artefakty mohou figurovat v rámci dvou oborových zaměření.¹² To znamená, že ve většině evidovaných sbírek pod jistým oborovým zařazením jsou obsaženy i předměty, které do této oblasti nepatří.

Určitá benevolence při snaze o systematické uchope- ní problematiky rozčlenění sbírek institucí muzejního typu následně přináší komplikace nejen pro práci badatelů, ale také v případech vytváření statistik. V obou případech může být dohledávání samotných předmětů značně obtížné, nejsou-li evidované ve sbírce s přívláskem etnografická.

Důvody pro tuto nejednotnost postupů jsou různé: od chybějící definice pojmu, přes respektování dlouhodo- bého interního zařazení sbírkových předmětů do daných skupin, nevyhraněnou příslušnost předmětů, přihlížení k okolnostem získání předmětů do sbírky či přiřazení málo početného celku ke kvantitativně významnějšímu až po neobornou správu sbírky.¹³ Vždy však mohou ne- gativně ovlivnit vyhledávací proces.

Některé vlivy jsou odstranitelné, neboť samotná evi- dence je pružná a přímo vyžaduje aktualizace na zá- kladě skutečného stavu. Ovšem na straně jednotlivých správců sbírek tyto změny vyžadují značné časové in- vestice na provedení kategorizačních zásahů do sbírek zejména na základě jejich inventarizací.

V rámci postupů přihlašování sbírek do CES upozor- ňují prostřednictvím tohoto textu ještě na jeden nedosta- tek ve formě existence slova „podsíbírka“, které může působit problém méně zkušeným uživatelům při použí- vání databázového vyhledávače v evidenci. Výše uve- dená kategorie oborového zaměření se slovem *sbírka* spolu s určením výše uváděných přívlásků se v tomto systému vůbec nevyskytuje. Na rozdíl od formuláře při- hlášky pak bylo pro potřeby elektronické evidence vy- tvořena kategorie „podsíbírka“ a všechna oborová zamě- ření se ve výsledku hledání objevují ve tvaru podsíbírka „etnografická“, „historická“ atd. Pojem sbírka je v data- bázi nadřazen „podsíbírce“ a využívá se pro označení

fondů daného muzea jako celku, např. Sbírká Valašské- ho muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm má tři podsíbírky – „Etnografickou“, „Pisemnosti a tisky“ a „Ji- nou – Dokumentace muzea v přírodě“.¹⁴

Rozhodnutí správců sbírek o zařazení skupiny před- mětů do kategorie etnografická sbírka, tedy spíše „pod- sbírka“ v CES, je podmíněno obsahovou skladbou da- ného sbírkového celku. Relativně novodobý evidenční proces je tak založen na výsledcích dřívějších odbor- ných aktivit pracovníků muzeí probíhajících po mnoho desetiletí. Pro výběr oboru zařazení je podmínkou vy- mezení významu sousloví etnografická sbírka v expertní rovině s charakterizováním jejího obsahového a funkč- ního smyslu. Zde však narazíme na zásadní problém – soudobé muzejnictví dosud nezná komplexní definici pojmu etnografická sbírka, která by celkově sjednotila a vymezila s ním spjatou terminologii, ošetřila postupy zacházení s ní, zakotvila její podstatu, stanovila mož- nosti a způsoby pro její využití a zároveň by reflektovala platnou legislativu.

Odborně-významová rovina práce s etnografickou sbírkou v českých muzeích

Odborně stanovená významovost je totiž zcela jiná, než ta, kterou pojem požívá v oblasti administrativně-evi- denční, kde je uplatněn jako odlišující atribut pro vytváře- nou strukturu a je příznakem označujícím určitý komplex v systému ostatních celků.

Při chybějící definici muzejníci dosud pracují spíše s obecnými charakteristikami převážně výčtového rázu, např. *„Etnografická podsíbírka vypovídá o tradiční, pře- vážně rustikální kultuře hmotné, duchovní a sociální, tj. o tradičním lidovém bydlení, zařízení domácnosti, hospo- dářství a řemeslech, o lidovém oděvu, umění, nábožen- ství, rituálech, zvycích, obyčejích a folkloru v širokých his- torických i geografických srovnávacích souvislostech.“*¹⁵ Jiným příkladem jsou popisy jako *„základem sbírky jsou staré sbírkové fondy Městského muzea v Kroměříži, do- plněné během let dary, převody a nákupy. Některé před- měty pocházejí z inventářů objektů, které Muzeum Kro- měřížska spravuje v rámci Rezervace lidových staveb jihovýchodní Hané v Rymicích“*¹⁶ nebo *„předměty a do- klady dějin každodennosti chebského venkova i měst- ského prostředí“*¹⁷ nebo *„etnografická sbírka se dále dělí do několika skupin – textil, lidový malovaný nábytek, ze- mědělské nářadí a náčiní, lidová domácnost, zpracování*

*surovin, domácí řemesla, lidové zvyklosti a obyčeje. Rozsáhlý je soubor lidového umění, který zahrnuje šumavské lidové výtvarné umění a lidové sochařství a plastiky. Ojedinelý je především soubor šumavských lidových podmaleb na skle, šumavských betlémů z Kašperskohorska a šumavská umrlčí prkna“.*¹⁸

Různá výpovědní kvalita vybraných profilů sbírek je založená především na výčtu typů předmětů a obsahově se nevymyká dalším charakteristikám, které jsou uváděny jak v CES, tak v jiných prezentačních médiích institucí, snad jen s tím rozdílem, že čím rozsáhlejší muzeum, tím početnější sbírky a k nim uváděné obširnější texty. Při vynechání specifík vlastních tomu kterému muzeu ve smyslu časového nebo regionálního vymezení je prakticky možno je aplikovat na široký okruh sbírek mnoha muzeí.

Podobnost ve výčtech napříč celou českou muzejní oblastí je zcela pochopitelná. Je založena na procesu selekce a tezaurování obdobných předmětů každodenního i příležitostného užívání předchozích generací ze stejného prostředí, tj. vesnice a malých měst. Tyto výpovědi o obsahové skladbě sbírek však poskytují materiální bázi pro vytvoření jedné z částí definice pojmu etnografická sbírka. K její celkové kompletaci však jen materiální základ nestačí. Zásadním nedostatkem výše uvedených souhrnů je absence systému terminologie, vyjádření o poslání a možnosti dalšího využívání těchto sbírek, čímž by byl zároveň vystižen smysl jejich existence.

Etnografická sbírka je výsledným produktem aktivit, které lze zastřešit pojmem etnografického muzejnictví, jež si klade za cíl dokumentovat a vědecky vyhodnocovat projevy tradiční lidové kultury a tyto následně prezentovat laické a odborné veřejnosti. Etnografické sbírky obsahují pestrou škálu typů předmětů, jež lze rozdělit do základních skupin: stavitelství, obživa (zemědělství, řemesla a domácí výroba), bydlení (vybavení domácnosti a strava), umění, rodinná a výroční obřadnost, způsoby oblékání, zábavy, písemnosti, tisky, obrazový materiál atd.¹⁹ V nich jsou zařazeny předměty každodenního i příležitostného užívání. Na základě jejich tezaurace a následného prohlubování informací získaných vědeckým zpracováním sbírkových předmětů dochází k zhodnocování jednotlivin, ale i celé sbírky, neboť jsou odhalovány a fixovány souvislosti mezi nimi, což je východiskem pro tvorbu různorodých prezentací v podobě výstav, expozic, ukázkových akcí, edukačních programů, workshopů, seminářů, konferencí, publikačních počinů apod. Takto zpracovaná etnografická

sbírka se stává zdrojem pro badatelskou činnost. S ohledem na potenciál dalšího rozšiřování sbírkových kolekcí, ale i uplatňování nových metod interpretace či konfrontace s jinými informačními zdroji může badatel při práci se sbírkou nacházet stále nové podněty.

Každé muzeum spravuje další fondy, povětšinou označované jako studijní či pomocné, jež jsou zdrojem doplňujících informací a místem uchovávání předmětů nebo poznatků a zároveň však nesplňují podmínky, aby byly součástí muzejní etnografické sbírky. Jedná se např. o knihovní fondy, moderní fotodokumentaci jevů spjatých s využíváním etnografické sbírky apod.

Dobré vedení etnografické sbírky v muzeu musí být kvalitně personálně zabezpečeno odborníky, kteří zajistí existenci sbírky v obou výše zmiňovaných rovinách – administrativně-evidenční i obsahově-odborné. Ideálním spojením z hlediska vzdělání pro výkon tohoto úkolu se jeví kombinace vysokoškolského oboru muzeologie – etnologie. V reálné situaci v muzeích při vedení etnografických sbírek se takto dokonale vybavení správci téměř nevyskytují. Mnohdy kurátoři těchto sbírek v lepším případě absolvovali alespoň jeden ze jmenovaných oborů. Záleží pak na jejich vnímavosti vůči potřebám sbírky v té které rovině, na ochotě dále se vzdělávat, popř. stávat se muzeologem či etnologem prožitou praxí. Jinou cestou je přímý přenos zkušeností a znalostí při kontaktu s předchozími správci sbírkových celků.

Správa etnografických sbírek je založena na postupech platných pro celý obor muzejnictví. Proces podléhá platné legislativě, vyhláškám, metodickým pokynům a dalším centrálně vydávaným materiálům, jejichž původcem je Ministerstvo kultury. Práce se sbírkou je však ovlivněna dalšími dokumenty, které už jsou vlastní danému muzeu, zejména platnou koncepcí sbírkotvorné činnosti, která určuje sběrnou oblast muzea, časové vymezení a specifikuje další rozvoj jeho sbírek. Vedle toho jsou v muzeu vypracovány vnitřní směrnice a režimy upravující způsoby zacházení se sbírkou.

Vzhledem k tomu, že etnografické sbírky jsou součástí systému českého muzejnictví, značná část muzejní oborové terminologie je platná i pro tuto skupinu. V příspěvku vyzdvihneme jen několik specifických pojmů, přičemž začneme u samotného názvu sbírky. V oficiální komunikaci muzeí s vnějším světem je nejčastěji používán termín *etnografická sbírka*. Výjimečně, zejména v neúřední podobě, se objevuje i starší pojmenování *sbírka*

národopisná,²⁰ popř. spojení obou přívlastků v dovysvětlující formě *etnografická (národopisná) sbírka*,²¹ u relativně nedávno založených nebo odborně zpracovávaných sbírek pak zjišťujeme i novodobý tvar *etnologická sbírka*.²² Ve spleti přívlastků chybí už jen pro soudobou řeč se značně archaickým podtextem určení *lidopisná sbírka*, v době konce 19. a první třetiny 20. století však rovněž časté (Klusáček 1895: 253). Vzhledem k původu sbírkových předmětů z výše definovaného prostředí se nabízelo ještě další označení *sbírka lidové kultury* či *sbírka tradiční lidové kultury*, které však uplatněné nikdy nebyly.

Bohatá škála názvů odvozených od oborových označení *národopis*, *lidopis*, *etnografie* a *etnologie* vypovídá jednak o delším historickém úseku rozvoje vědního oboru zkoumajícího a dokumentujícího prostředí lidové kultury, zároveň dokládá snahy stále propracovávat a modernizovat teoretickou bázi s ohledem i na tvorbu sbírkových kolekcí. Je to zejména patrné na výměně názvů oboru a sbírky z prvotního *národopis/národopisná sbírka* na následné *etnografie/etnografická sbírka* v polovině 20. století (Uherek 2011). Přičemž k podobnému závěru bychom se mohli nechat svést i v případě posunu názvů od *etnografie* k *etnologii*. V tomto případě však tato proměna neplatí, i když jsou výše uvedeny příklady sbírky etnologické. Jejich název vznikl spíše nepochopením rozdílů v současném odborném pojetí obsahu zmiňovaných termínů. Pro *etnografii* je důležitá popisná práce zjištěných jevů v terénu, takže tíhne hlavně k praktickým záležitostem, kdežto *etnologie* se zaměřuje převážně na metody interpretace těchto jevů. Nesprávné pojmenování je patrné i z popisů předmětové skladby sbírek prezentovaných jako etnologické. Obsahují výčet typů předmětů stejně jako u výše uvedených charakteristik sbírkových celků etnografických.

Rovněž slovo *sbírka* má dva užívané ekvivalenty – *fond* nebo *kolekce*. Rozdílnost uvedených pojmů spočívá v odlišení drobných nuancí v obsahu, ale i tak se mezi pracovníky muzeí nebo v odborné literatuře často setkáme s nahrazováním jednoho pojmu za druhý. Výjimkou nejsou tvary *etnografický fond*, *národopisný fond* či *etnografická kolekce*.

Slovem *fond* označujeme souhrn, v případě tezaurování předmětů v muzeích jím vyjadřujeme soustavu sbírek v dané instituci. Termín *muzejní* či *sbírkový fond* je nadřazen pojmu *etnografická sbírka*, která je jednou z jeho součástí (Dolák 2019: 7).

Termín *kolekce* je slovu *sbírka* obsahově bližší, přesto i zde nalezneme jistou rozdílnost. V muzeologii je význam označení *kolekce* užíváno zejména ve smyslu souboru či soupravy vyjadřujeme jím určitou uzavřenost či komplexnost, která nemůže dále nabývat. Doba vzniku a tvůrci předmětů tvořících soubor mohou být sice různé, ale společně tvoří kompaktní celek.²³ Souprava vzniká v daném čase z rukou jednoho nebo více autorů, ale v předem stanovené podobě (jako např. jídelní sada porcelánové nádobí).

Za takových podmínek však muzejní sbírka nevzniká a ani se nevyvíjí. Nelze předem určit její konečnou podobu, protože má potenciál se neustále rozrůstat. Kolekce však mnohdy tvoří součást sbírky.

Sousloví *etnografická sbírka* se z těchto důvodů jeví jako nevhodnější označení pro soubory sbírkových předmětů vypovídajících o projevech tradiční lidové kultury.

Sbírku tvoří jednotlivé předměty, které jsou v příslušné legislativě nazývány sbírkovými. Toto adjektivum je povyšuje nad ostatní věci a vyjadřuje jejich určitou hodnotu ve smyslu přináležitosti do určitého celku zvaného sbírka. Sem byly selektovány a v ideálním případě odborně vytěženy. V odborné literatuře se výjimečně pro sbírkové předměty etnografických sbírek objevuje termín *etnografikum* (Doušek – Holubová 2014: 197–198; Veselská 2005: 75).

K etnografickým sbírkám ve správě zejména v muzeích v přírodě se také váže termín *multiplicita*. Vyjadřuje několikánásobné zastoupení sbírkového předmětu téhož druhu ve sbírce z důvodu specifické potřeby vybavit interiéry více objektů lidového stavitelství, které tvoří exteriérové expozice těchto muzeí. V každém objektu je několik postelí s vybavením, truhly, police, nádobí. S omezeným počtem sbírkových předmětů by nebylo možno expozice vybavit věrohodně za účelem vytvoření obrazu muzealizované skutečnosti (Langer – Brandstettrvá 2018). Navíc část předmětů téhož druhu zůstává uložena v depozitářích pro badatelské účely.

Dalším užívaným pojmem je *experimentální etnografie* jako označení oboru, jenž si klade za cíl prakticky ověřovat tradiční technologie výroby, způsoby užívání, ověřování procesů degradace materiálů, změny funkce předmětů. Jako zdroje pro své záměry využívá poznatky získané z odborné literatury a archivních pramenů. Zcela nepostradatelné pro směr praktického bádání jsou však hmotné artefakty uložené právě v etnografických

sbírkách, které slouží jako vzor pro ověřovací činnost (Michalička 2009; Michalička – Drápalová 2007).

Vedle oborové terminologie vymezující základní pojmy je klíčovou metodickou oporou pro rovinu praktické evidenční práce s etnografickou sbírkou slovníkové pojmosloví etnografických sbírek. Jedná se o počín vzniklý z iniciativy odborných pracovníků Valašského muzea v přírodě, kteří si již od konce 70. let 20. století uvědomovali důležitost systematického vedení zápisů sbírkových předmětů do interní muzejní evidence.²⁴ Od 90. let projekt zajišťuje Asociace muzeí a galerií a v rámci asociace ho koordinuje Etnografická komise. Nová slovníková pojmosloví jsou vytvářena dodnes (Klímová 2020; Slaba 2019).

Ve snaze sjednotit evidenční záznamy v I. a II. stupni muzejní dokumentace jednotlivých institucí, jejichž sbírkové databáze by v budoucnosti mohly být vzájemně propojeny, byla vypracována názvosloví pro vybrané tematické okruhy sbírkových předmětů. Mají podobu soupisu unifikovaných strukturovaných hesel doplněných odpovídající obrazovou dokumentací. Heslář nabízí správné pojmenování jednotlivých sbírkových předmětů včetně místních dialektových označení, ale zároveň předkládá i přesnou strukturu zápisu za účelem dosažení jednotné metody tvorby evidenčních záznamů.

Definice pojmu etnografická sbírka

Na základě výše uvedených tezí lze vytvořit základní definici etnografické sbírky. Rozumíme jí typ muzejní sbírky, v níž jsou uchovávány předměty vzešlé z prostředí

tradiční lidové kultury, jsou selektovány z původního prostředí, tezaurovány a deponovány v muzeu dle příslušně platné legislativy, vyhlášek a metodických pokynů. Jejím administrativně-evidenčním a vědeckým zpracováním a vyhodnocením je pověřen odborně školený pracovník, který je schopen na základě získaných poznatků vytvářet co nejdůvěrnější obraz muzealizované skutečnosti prostřednictvím odborných výstupů. Etnografická sbírka je vedle své primárně paměťové funkce pramenným zdrojem pro badatelskou činnost a experimentální etnografii.

Závěrem lze konstatovat, že etnografické sbírky jsou nedílnou součástí rozsáhlého celku muzejních sbírek. Jejich tvůrci nám do dnešních dnů zanechali cenný soubor předmětů, který si zaslouží kvalitní a odborné zpracování. Výše uvedený text je jen prvotní sondou, jejímž úkolem bylo představit současnou praxi při práci s etnografickými sbírkami v českých muzeích. Ačkoliv je praktická správa sbírek ošetřena celostátně legislativně a relativně funguje, po stránce odborně-významové se soudobé etnografické muzejnictví potýká s mnoha nedostatky plynoucími zejména z absence novodobé teoreticko-metodické základny, jež by navázala na propracovanou bázi z předchozího období druhé poloviny 20. století a zároveň by akceptovala historické změny a společenské potřeby. Řešením by mohla být diskuze etnografů, muzeologů, historiků a dalších zástupců příbuzných oborů s vyváženým podílem akademiků a muzejních pracovníků, jejímž výsledkem by měla být koncepce dalšího směřování oboru.

** Recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.*

POZNÁMKY:

1. „Definice muzea.“ *ICOM Česká republika* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<http://icom-czech.mini.icom.museum/icom/definice-muzea/>>
2. „Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, v platném znění.“ *Ministerstvo kultury* [online] [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.mkr.cz/zakon-c-122-2000-sb-o-ochrane-sbirek-muzejni-povahy-a-o-zmene-nekterych-dalsich-zakonu-v-platnem-zneni-1608.html>>.
3. Jejich škála je pestrá dle charakteru konečného příjemce. Jedná se o odborné publikace, články, výstavy a expozice, konference, semináře, prezentační akce, vzdělávací programy, workshopy apod.
4. Viz „Muzejní legislativa.“ *Asociace muzeí a galerií ČR* [online] [cit. 16. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/muzejni-legislativa>.
5. Muzea jako taková nejsou jedinými správci sbírek obsahujících předměty dokladující tradiční lidovou kulturu, i když v porovnání s ostatními institucemi deponují početně rozsáhlejší soubory původem z této oblasti. Sbírkové předměty tohoto druhu jsou zastoupeny i v galeriích, v objektech Národního památkového ústavu, ve sbírce Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici apod.
6. „Zákon č. 54/1959 Sb. Zákon o muzeích a galeriích.“ *Zákony pro lidi* [online] [cit. 16. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-54>>.
7. Historické, archeologické, umělecké apod.
8. Geologická; petrografická; mineralogická; paleontologická; botanická; mykologická; entomologická; zoologická; archeologická; historická; etnografická; antropologická; numizmatická; militaria; výtvarného umění; uměleckého řemesla; uměleckoprůmyslové práce;

- knihy; písemnosti a tisky; negativy a diapozitivy (sbírkové); fotografie, filmy, videozáznamy a jiná obrazová nebo zvuková média (sbírkové); přenesené historické stavby („skanzen“); věda, technika a průmyslová výroba; další a jiná.
9. „Žádost o zápis do centrální evidence podle § 3 odst. 2 věty druhé a § 17 odst. 2 zákona č. 122/2000 Sb.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.cesonline.cz/i2/user/ces/download/zadost_CES_formular_A.pdf>
 10. „Vyhledávání podsbírký Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?field=ZNPS&term=etnografick%C3%A1&kvant=all&search=Naj%C3%ADt&op=result&guide=&zf=SHORT&sort=TITLE&ascii=1&ascii=0>>. K 31. 5. 2021 evidováno 87 podsbírek etnografických.
 11. Např. litinový náhrobní kříž ve Valašském muzeu v přírodě je veden v kategorii etnografická sbírka a v Muzeu v přírodě Zubnice ve sbírce Jiná – Sbírka souboru lidové architektury.
 12. Příkladem je sbírka Valašského muzea v přírodě, která je dělena do tří podsbírek. Podsíbírka Etnografická a Jiná – Dokumentace Valašského muzea v přírodě jsou prakticky skladebně obdobné, přičemž tento stav vzešel ze specifických potřeb muzea v přírodě pro tvorbu „druhotné“ sbírky za účelem shromažďovat předměty, které budou sloužit k vybavení expozic v objektech a při prezentačních akcích. Sbírka byla založena roku 1977 a byla vnímána jako spíše pomocná. V době přihlašování sbírek do CES bylo v muzeu rozhodnuto rovněž o jejím zápisu.
 13. Obdobná situace s chybějícím vymezením je i u jiných druhů sbírek, není to specifikum platné pouze pro etnografické sbírky.
 14. „Vyhledávání sbírek.“ *CESonline* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?field=AU&term=%22n%C3%A1rodn%C3%AD+muzeum+v+p%C5%99%C3%ADrod%C4%9B+p%C5%99%C3%ADsp%C4%9Bvkov%C3%A1+organizace%22&kvant=all&search=Naj%C3%ADt&op=result&guide=&zf=SHORT&sort=TITLE&ascii=1&ascii=0>>.
 15. „Etnografická sbírka.“ *Národní muzeum* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.nm.cz/sbirky/etnograficka-sbirka>>.
 16. „Sbírka Muzea Kroměřížska, podsíbírka Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
 17. „Sbírka Městského muzea ve Františkových Lázních, podsíbírka Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
 18. „Sbírka Muzea Šumavy v Sušici a v Kašperských Horách, podsíbírka Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
 19. Členění skupin sbírkových předmětů v rámci sbírky podléhá specifikům vycházejícím nejen z geneze sbírky a preference vybraných témat v minulosti či současnosti, ale i z ryze individuálního přístupu tvůrců a správců sbírek.
 20. „Národopisné sbírky.“ *Západočeské muzeum v Plzni* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.zcm.cz/sbirky/narodopisne-sbirky>>.
 21. „Etnografická sbírka Národního muzea.“ e-Sbírký – kulturní dědictví online [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.esbirky.cz/hledat/podsibirka/123217>>.
 22. „Etnologie.“ Oblastní muzeum v Lounech [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.muzeumlouny.cz/etnologie-8575>>; „Jerebova etnologická sbírka.“ *TIC Jezersko* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.jezersko.info/jerebova-etnologicka-sb%C3%ADrka.html>>.
 23. Příkladem souboru je krojový komplet, který mohl být v původním prostředí i průběžně doplňován o nové součásti za opotřebenou nebo odpovídající změně sociálního statusu, ale stále dodržoval stejnou skladbu.
 24. „Názvoslovní etnografických sbírek.“ *Asociace muzeí a galerií ČR* [online] [cit. 30. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/nazvoslovi-etnografickych-sbirek>.

LITERATURA:

- Brouček, Stanislav a kol. 1996: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá*. Praha: Littera Bohemica.
- Bryol, Radek a kol. 2020: *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě.
- Dolák, Jan 2019: *Muzeologie pro nemuzeology. Vysokoškolská skripta*. Bratislava: Muzeológia a kulturné dedičstvo.
- Doušek, Roman – Holubová, Zuzana 2014: Muzejní výzkum. In: Doušek, Roman a kolektiv: Úvod do etnologického výzkumu. (= Etnologické příručky 7). Brno: Masarykova univerzita, s. 198–201.
- Klímová, Jarmila 2020: *Názvoslovní etnografických sbírek II. Školství*. Praha – Rožnov pod Radhoštěm – Přerov: Asociace muzeí a galerií České – Národní muzeum v přírodě – Muzeum Komenského v Přerově.
- Klusáček, Karel a kol. 1895: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: Nakladatelství J. Otty.
- Kuminková, Eva (ed.) 2015: *Uchováno budoucím generacím*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- Langer, Jiří – Brandstettróvá, Marie 2018: Prezentace života minulých generací v muzeu v přírodě. *Museum vivum* 13, s. 57–73.
- Lidák, Petr 2018: *Upomínka z Rožnova: padesát let Dílny umělecké lidové výroby Valašského muzea v přírodě*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm
- Michalička, Václav 2009: Využití a smysl „experimentální“ a „aplikované“ etnografie. *Národopisný věstník* 25 (68), s. 39–44.
- Michalička, Václav – Drápalová, Lenka 2007: *Svět zaniklých technologií*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Olišková, Doubavka 2016: Etnografický výzkum jako státní úkol i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989. In: Woitsch, Jiří – Jünová Macková, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 125–147.
- Pechová, Jarmila (ed.) 2013: *Lidová kultura v muzeu. Sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Stránská, Drahomíra 1936: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá.
- Slaba, Martin 2019: *Názvoslovní etnografických sbírek I. Myslivost – lovectví*. Praha – Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě – Asociace muzeí a galerií České republiky.

- Suk, Richard 1975: Třicet let českého etnografického muzejnictví. *Český lid* 62, č. 2, s. 67–63.
- Šimša, Martin 2014: *Lidový oděv na Moravě. Katalog výstavy*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Špět, Jiří 2003: *Přehled vývoje českého muzejnictví I (do roku 1945)*. Brno: Masarykova univerzita.
- Tauberová, Monika 2012: *Lidový šperk z Čech, Moravy a Slezska ze sbírek Národního muzea*. Praha: Národní muzeum.
- Uhrek, Zdeněk 2011: Etnografie. In: Jančář, Josef (ed.): *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 22–24.
- Václavík, Antonín 1941: *Zrnko k zrněčku*. Uherské Hradiště: Musejní a archeologický spolek.
- Večerková, Eva 2006: *Nábytek v národopisných sbírkách Moravského zemského muzea*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Veselská, Jiřina 2005: *Valašské muzeum v přírodě 1925–2005*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Žalman, Jiří 2016: *Kapesní průvodce po muzeu a muzejnictví*. Praha: Národní muzeum.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Definice muzea.“ *ICOM Česká republika* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<http://icom-czech.mini.icom.museum/icom/definice-muzea/>>.
- „Etnografická sbírka.“ *Národní muzeum* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.nm.cz/sbirky/etnograficka-sbirka>>.
- „Etnografická sbírka Národního muzea.“ *e-Sbírký – kulturní dědictví online* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.esbirky.cz/hledat/podsbirka/123217>>.
- „Etnologie.“ *Oblastní muzeum v Lounech* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.muzeumlouny.cz/etnologie-8575>>.
- „Formulář žádosti o zápis do evidence CES.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.cesonline.cz/i2/user/ces/download/zadost_CES_formular_A.pdf>.
- „Jerebova etnologická sbírka.“ *TIC Jezerko* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.jezersko.info/jerebova-etnologicka-sb%C3%ADrka.html>>.
- „Národopisné sbírky.“ *Západočeské muzeum v Plzni* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.zcm.cz/sbirky/narodopisne-sbirky>>.
- „Názvoslovní etnografických sbírek.“ *Asociace muzeí a galerií ČR* [online] [cit. 30. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/nazvoslovi-etnograficky-sbirek>.
- „Muzejní legislativa.“ *Asociace muzeí a galerií ČR* [online] [cit. 16. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/deni_v_oboru/muzejni-legislativa>.
- „Sbírka Městského muzea ve Františkových Lázních, podsbírká Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
- „Sbírka Muzea Kroměřížska, podsbírká Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
- „Sbírka Muzea Šumavy v Sušici a v Kašperských Horách, podsbírká Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?pg=1&iset=4>>.
- „Vyhledávání podsbírký Etnografická.“ *CESonline* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?field=ZNPS&term=etnografick%C3%A11&kvant=all&search=Naj%C3%ADt&op=result&guide=&zf=SHORT&sort=TITLE&ascii=1&ascii=0>>.
- „Vyhledávání sbírek.“ *CESonline* [online] [cit. 31. 5. 2021]. Dostupné z: <<https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/vysledky/?field=AU&term=%22n%C3%A1rodn%C3%AD+muzeum+v+p%C5%99%C3%ADrod%C4%9B+p%C5%99%C3%ADsp%C4%9Bvkov%C3%A1+organizace%22&kvant=all&search=Naj%C3%ADt&op=result&guide=&zf=SHORT&sort=TITLE&ascii=1&ascii=0>>.
- „Zákon č. 54/1959 Sb. Zákon o muzeích a galeriích.“ *Zákony pro lidi* [online] [cit. 16. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-54>>.
- „Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, v platném znění.“ *Ministerstvo kultury* [online] [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/zakon-c-122-2000-sb-o-ochrane-sbirek-muzejni-povahy-a-o-zmene-nekterych-dalsich-zakonu-v-platnem-zneni-1608.html>>.

Summary

Ethnographic Collection in the Concept of Contemporary Czech Museology

The submitted treatise provides an overview of current state of the concept of ethnographic collection in Czech museology, and it points to a certain mutual imbalance between the two spheres. Especially in the content-semantic realm it finds ambiguities in the basic cornerstones of the discipline – in the current terminology of the discipline and the lacking definition of the term “ethnographic collection”, which would simultaneously reflect the present-day conditions of the legislation and discipline as well as social needs. The little interest in resolving these shortcomings is illustrated with the very limited number of current professional publications which deal mainly with the theoretical basis and which would outline the conception of the further development of ethnographic museology in the Czech Republic, especially if we compare the production of similar literature from the second half of the twentieth century. The study offers a clear definition of the term “ethnographic collection”, it presents the basic terminology and reflects on possible solutions to several problematic factors. It can be seen as the first step for the mutual exchange of opinions on the further development and creation of a new theoretical and practical platform for ethnographic museology in the Czech Republic in the third millennium.

Key words: Ethnographic collection; ethnographic museology in the Czech Republic; museum terminology; problems of museum practice.

HLAVNÍ TENDENCE POJETÍ ETNOGRAFICKÉHO MUZEJNÍHO MATERIÁLU V DÍLECH ČESKÝCH ETNOLOGŮ A MUZEOLOGŮ DO ROKU 1989

Otakar Kirsch (Oddělení muzeologie, Ústav archeologie a muzeologie FF MU)

Pro rozvoj etnologie¹ jako akademické disciplíny v českých zemích je charakteristické těsné personální a tematicko-obsahové sepětí s muzejním prostředím. Oba fenomény se během svého vývoje významně formovaly a doplňovaly, přesto vycházejí z poněkud odlišného přístupu ke skutečnosti. Mezi poslání muzeí bývají totiž kromě generování a následného publikování vědeckých poznatků zařazovány i další funkce. K hlavním z nich patří dokumentovat realitu (nejen) prostřednictvím autentických sbírkových předmětů vybraných z jejich původního funkčního a nálezového prostředí, dále zajistit uchování jejich informační a materiálové podstaty, a v neposlední řadě je i vizuální formou zprostředkovat široké veřejnosti. Výše zmíněné požadavky pak do značné míry proměňují celkový proces práce s tímto specifickým materiálem, a to ve způsobu jeho získávání, klasifikace, uložení, interpretace i komunikace. Předložený příspěvek si klade za cíl podchytit dobové vnímání ústřední kategorie etnografického muzejnictví – sbírkového předmětu. Metodou sondy bude sledovat základní tendence, postoje, motivace a myšlenkové vlivy související s jeho jednotlivými pojetími uveřejněnými zejména v původních dílech vybraných autorů, přičemž dané téma zkoumá ve třech vývojově pojatých částech končících v mnoha ohledech přelomovým rokem 1989.

Počátky formování názorů na etnografický materiál zastoupený v muzeích

Doklady etnografického charakteru se v prostředí českých zemí staly integrální součástí privátních sbírek učených společností, které měly za cíl primárně dokumentovat především hospodářskou výrobu a techniku (např. pražská Stavovská inženýrská škola či brněnská Hospodářská společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy). Své uplatnění proto nacházely i v muzejních institucích konstituovaných na počátku 19. století, které na ně svými aktivitami přímo navazovaly, nicméně často se jednalo spíše o dílčí a neúplné kolekce.² K podstatným změnám v reflexi lidové kultury na poli muzejnictví tak došlo až v pozdějších letech, kdy se „venkovský“ materiál stále intenzivněji a systematictěji uplatňoval v některých

muzeích vlastivědných – jako např. Hlinsko, Jindřichův Hradec, Olomouc, Opava (Beneš 1962c: 9–21) – a specializovaných (hlavně uměleckoprůmyslových).³ Již v tomto „gründerském“ období druhé poloviny 19. století se však objevily tendence, které zásadním způsobem předznamenaly následující vývoj. Mezi ně patřily hlavně cílené snahy o uchování hmotných prvků lidové kultury, často nekritická idealizace venkovského prostředí či interpretace vybraných fenoménů v duchu národnostního boje mezi Čechy a Němci. V instalacích dominovalo estetické hledisko zdůrazňující především vybrané problémy ze života nejbohatších selských vrstev, přičemž komplexní a na vědeckých základech položená dokumentace regionu byla po dlouhou dobu nemyslitelná.

Zásadní zlom v dosavadním směřování znamenaly až události spojené se *Zemskou jubilejní výstavou* (1891) a *Národopisnou výstavou československou* (1895). Zvláště v souvislosti s druhou výstavní akcí došlo v rámci jejího přípravného výboru a některých nově etablovaných institucí (*Národopisná společnost československá*, časopis *Český lid*) k rozsáhlým a mnohdy dramatickým diskusím o programové koncepci i sbírkotvorných a prezentačních strategiích, které se staly důležitým teoreticko-metodologickým přínosem pro rodící se českou etnografii (Štěpánová 2015: 277). Tato názorová výměna však zároveň výrazně rezonovala i u tehdejších spolupracovníků výboru působících v jednotlivých regionech. Na jejím základě se totiž mohli hlouběji seznámit se samotným etnografickým materiálem a zásadami jeho sběru, třídění a zpracování, přičemž získané poznatky v řadě případů následně aplikovali v nově se rodících muzejních institucích. Inspiračním zdrojem se pro ně staly i způsoby instalace představené na Národopisné výstavě, kde bylo proponované vývojové hledisko v řadě případů potlačeno na úkor zprostředkování solitérů s výraznou dekorativní a estetickou funkcí (Tauberová 2015: 258). Kromě celospolečenského nárůstu zájmu o lidovou kulturu a její využívání v širších společenských vrstvách se vliv obou výstav bezprostředně odrazil i v teoretickém uvažování o muzejním fenoménu. Reagovaly na něj výrazné osobnosti regionálních muzeí, jako např. Kliment

Čermák a Václav Vladimír Jeníček⁴ či hlavní představitel Národopisného muzea československého **Lubor Niederle** (1865–1944), pod jehož vedením směřovalo ke shromažďování a prezentaci reprezentativních materiálů české lidové kultury neomezujících se výhradně na estetická kritéria a zřetel (Niederle 1896; Smrčka 2011: 29–66). Étos pražských výstav ovlivnil i prostředí německých muzeí v českých zemích, pro něž však bylo určující událostí založení vídeňského Rakouského národopisného muzea (Österreichisches Museum für Volkskunde) ve Vídni v roce 1895 (Kirsch 2011: 22–23).

Vznik Československé republiky vnesl do etnografického muzejnictví snahy o vyšší míru systematizace, organizace a profesionalizace muzejní práce. Iniciátorem se stala zvláště zemská muzea, jež výrazně posílila svou dosavadní autoritu u nižších složek muzejní sítě. Progresivní se staly zejména prezentační počiny Národního muzea posíleného získáním sbírkových kompletů a budovy po pražském Národopisném muzeu. I když v akademické sféře stále převažovaly názory umělecko-historické školy (Johnová 1961: 209), zdejší instalace provedená Drahomírou Stránskou v letech 1932–1934 (později i 1948) alespoň v hlavních rysech mohla předvést komplexní obraz lidové kultury z prostoru nového státního útvaru, což souviselo i s cílenými akvizičními cestami po českých zemích i Slovensku (Svoboda 1964: 229). Také Moravské zemské muzeum získalo cenné komplety od řady soukromých sběratelů (např. Klvaňa) a svou činnost opřelo o výrazné osobnosti, z nichž nejvýznamnější role připadla průkopníkovi při využití filmu a zvukových nahrávek při muzejní dokumentaci Františku Pospíšilovi. Značného progresu ostatně dosáhla i etnografická sbírka formovaná ve Slezském zemském muzeu Karlem Černohorským. Dokumentace lidové kultury se dostávala i do gesce některých specializovaných muzejních institucí. Příkladem může být zemědělské muzejnictví, jehož hlavní představitel **Josef Kazimour** (1881–1933) kritizoval nepřipravenost vlastivědných muzejních ústavů dokumentovat venkovské prostředí, kdy v této souvislosti zmiňoval preferenci estetických kvalit či sbírání ojedinělých a svému účelu nesloužících věcí (Kazimour 1931: 5). Právě turbulentní období po vzniku Československé republiky, pro něž bylo charakteristické posílení etnografie v muzejní i akademické sféře, vytvořilo zásadnější prostor pro formulování teoretických myšlenek dotýkajících se etnografického materiálu

v muzeích, které se vyprofilovaly ve dva hlavní proudy. Jednak se jednalo o metodické pokyny směřující k rozvoji zejména dokumentačních aktivit v regionech s cílem odbornými postupy zajistit pro vybrané muzejní instituce odpovídající sbírkový materiál v celé jeho šíři. Na druhé straně do problematiky oboru na půdě muzea začali výrazněji vstupovat představitelé tehdejší muzeologie, kteří reagovali na dobové tlaky směřující k vypracování komplexního návodu pro muzejní praxi, jejichž obsah tvořily i zmínky o etnografikách.

Za hlavní reprezentantku první skupiny lze považovat vedoucí etnografického oddělení Národního muzea **Drahomíru Stránskou** (1899–1964). Ve své publikaci *Příručka lidopisného pracovníka* (1936), vzniklé z podnětu Národopisné společnosti československé a určené „sběratelům, národopisným pracovníkům i milovníkům lidu“, usilovala o sjednocení etnografické badatelské práce v regionech podle jednotného plánu. Klíčové otázky textu tak cílily k samotným základům oborového výzkumu spočívajícím ve shromažďování, odborném zpracování a typologizaci etnografických dokladů.⁵ Do jejích úvah se proto často dostává fenomén muzea, který Stránská vedle časopisecké a odborné neperiodické produkce vnímá jako stěžejní místa pro pěstování národopisu. V její optice proto muzea nemají pouze schraňovat věcné doklady lidové kultury, aby ji ukázaly v celistvosti a zachovaly pro budoucnost. Měla zároveň fungovat jako živá centra podpory a koordinace laické sběratelské a výzkumné práce v jednotlivých oblastech, z jejichž výsledků mohou získat řadu výrazných reprezentantů lidové kultury a doplnit tak „obraz o lidové kultuře pro svůj vlastní ústav“ (Stránská 1936: 12). V rámci pořizování hmotných dokladů, během něhož je třeba klást důraz na podchycení všech jejich typů a variant, Stránská zdůrazňuje potřebu provádět průvodní dokumentaci, a to prostřednictvím vlastního výzkumu, ale i rozhovorů (cenné jsou především získané informace o dílnách a řemeslnících). K těmto účelům je ostatně možné využívat i instalovaných sbírek, kde lze vhodně zvolenými metodami přimět návštěvníky k výpovědi například o rozšíření daného typu předmětu či projevu v jejich domovské obci. Muzea tak mají schraňovat nejen předměty, ale i obrázky, popisy a zprávy, které povzbuzují ke sběratelské a výzkumné činnosti (Stránská 1936: 12). Podobný cíl sledovalo také dílo pozdějšího profesora brněnské univerzity **Antonína Václavíka** (1891–1959) *Zrnko k zrnečku*, u něhož

bylo ale úsilí o zlepšení stavu bádání v regionech bezprostředně spjata s plánovitým vybudováním vzorového národopisného muzea v Uherském Hradišti. V jeho pojetí byl podobně jako u Stránské kladen důraz na systematizaci a koordinaci regionálních snah v podobě postupného získávání reprezentativních dokladů lidové kultury (zrnko k zrnečku), výrazně přítomný ale byl i poznávací, výchovný a uchovávací moment. K základním funkcím muzea tak patřila akcentace paměti, kdy Václavík sbírkové předměty chápe jako prostředek proti zapomínání. Sbírky však měly zároveň sloužit k povznesení lidu, vkusu a mravního sebevědomí, přičemž jejich součástí by měl tvořit materiál, kterému hrozí zkáza v důsledku nástupu moderních technologií či vývoz do zahraničí (Václavík 1941: 3). Václavíkova kniha je pak vlastně návodem, jak sbírat hmotné, hlavně pak výtvarné doklady lidové kultury. K tomu je zapotřebí zjistit identifikační data o jednotlivých materiálech (název, původ, stáří, funkce, dárce, výrobce) od místních obyvatel (včetně podivínů, hrobníků i cikánů) a výzkum strukturovat podle předem daných témat (obydlí, hudbu, tanec, zvykosloví, řemesla, malířství, ale i např. robota), typu předmětu (hračky, nábytek, domácí nářadí, hospodářské náčiní, keramika, dřevorezba, textilie, znaky úřední moci, fotografie) a materiálového složení (práce z kovu, kůže, papíru, slámy, tykve, pečiva, vosku), hudba, tance, zvykosloví, hospodářské náčiní, řemesla) (Václavík 1941: 7–27).

Muzeologicky orientovanou skupinu ve sledovaném období zastupuje především plzeňský **Ladislav Lábek** (1882–1970) s publikací *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*. Tato muzejní příručka směřující k řešení obecných problémů v oblasti muzejnictví zároveň měla výrazné etnografické pozadí. Její vznik byl iniciován Výborem pro pořádání národopisných kurzů v Praze a stala se víceméně souhrnem zkušeností, znalostí a dovedností autora, které získal při působení v Národopisném muzeu Plzeňska (Lábek 1927: 3). Právě v něm ostatně Lábek rozvinul specifický kulturněhistorický koncept, do jehož rámce výrazně zahrnul i reflexi (zejména nižších složek) městského prostředí (Chmelenský – Bernhardt 2020: 8). Jeho oborová profilace se projevila i ve výše uvedeném díle, kde poměrně často akcentoval problematiku národopisu a etnografického sbírkového předmětu, která pro něj tvořila základ sbírkového programu vlastivědného muzea. Při muzejní dokumentaci daného regionu pak

viděl jejich místo ve sbírkových odděleních věnovaných zaměstnání obyvatelstva a především kultuře venkova. Pokud jde o složení, měla být právě tato část sbírkového fondu reprezentována historickými památkami právní povahy, obrazy lidových sidel, bytem a jeho zařízením, lidovým krojem s výšivkami, lidovým uměním s duchovní kulturou (sbírky písní, četba), dále skupinou obsahující náboženské předměty, zvykoslovím a lidovým léčením. Celý výčet pak uzavírala lidová řemesla a zemědělství (Lábek 1927: 55). V problematice profesionalizace muzejní práce kladl Lábek velký důraz i na vědecké aspekty muzejní práce, při níž zdůrazňoval znalost odlišných přístupů při popisu a klasifikaci jednotlivých typů národopisného materiálu předmětů (hlavně nábytek, řezby, nářadí, kroje a výšivky). Vyžadoval i jednotný systém evidence, která měla začít názvem a dále zmínit materiál, techniku, popsat tvar a způsob výzdoby, odhadnut stáří a zaznamenat rozměry. Důraz měl být kladen i na průvodní dokumentaci obsahující informace o majiteli/nositeli získaného materiálu, protože přesným a bezprostředním zjištěním příslušných dat se mnohonásobně zvyšuje jeho cena a význam pro vědu. Neověřené kusy dokonce Lábek označoval za bezcenný materiál (Lábek 1927: 28). Výrazné pozici etnografických muzejních předmětů musí odpovídat i jejich uložení – např. kroje měly být nejprve vyprány a chemicky vyčištěny a následně pověšeny na ramínka ve skříni. Pro materiál jako šněrovačky, klobouky a čepce byly doporučeny prádelníky se zásuvkami vyloženými papírem, pro výšivky zase lepenkové krabice (Lábek 1927: 44). Ani při odborné správě sbírek by ale muzejník neměl zapomínat, že při tvorbě a prezentaci sbírky venkovského oddělení je třeba brát ohled na popularizační poslání muzea, kde by ale nemělo docházet k jednostranné preferenci uměleckého hlediska nad kulturně historickými zřeteli (Lábek 1927: 55). O poznání méně informací o etnografii a jejím postavení v muzeu naopak přináší další klíčová monografie **Josefa Františka Svobody** (1874–1946), který se většinou soustředil na obecné poslání muzeí a jejich sbírek. Při rozčlenění sbírkového fondu vlastivědného muzea dokonce odmítá materiálové i oborové hledisko, což by podle jeho názoru vedlo k nezdravému soutěžení s ústředními muzei (přímo zde uvádí i národopis). Etnografické sbírkové předměty se tak měly stát součástí oddělení s označeními minulost kraje, vývoj obce, obyvatelstvo kraje a zaměstnání (Svoboda 1949: 22).⁶

Období socialismu – mezi teorií, praxí a ideologií

Nástup totalitárního režimu přinesl do oblasti etnografie ideologickou indoktrinaci a proměnil tak celkové vnímání problematiky etnografik uložených v muzeích. Již koncem 40. let lze zaznamenat nástup marxisticky orientované generace badatelů s kritickým pohledem na doposud dosažené výsledky oborového výzkumu, která za přispění zahraničních vzorů usilovala o implementaci nových přístupů a pojetí (Bahenský 2016: 148–157). V tematické rovině se jednalo o reflexi rychle se měnící společenské situace ve venkovském a (malo)městském prostředí i některé dosud opomíjené specifické skupiny obyvatel (např. dělnictvo, vesnický proletariát). Do centra pozornosti se měly dostat nejen lidové tradice, které by zůstaly životaschopné i v rodící se socialistické společnosti, ale také doposud nerealizované výrobní vztahy, techniky práce a způsob života vycházející z právě nastolených společenských poměrů. Výrazně proto, i přes zachování jisté míry kontinuity s předchozím bádáním, zesílilo vnímání rozdílu mezi „starým a novým“, jehož časovým dělítkem se stala socializace venkova. Tlak na akcentování soudobých trendů při výzkumu lidové kultury se měl záhy promítnout také do sbírkotvorné a prezentační činnosti muzeí, stále častěji považovaných za důležitá badatelská a osvětová centra. Zvláště edukace a především její výchovná složka pak měly mít z hlediska státní kulturní politiky směřující k vytvoření nového socialistického člověka zastávat výraznější pozici než doposud.

Vedle výše zmíněných aspektů však po roce 1948 přibyla ještě další důležitá okolnost. Etnografičtí pracovníci ve svých teoretických a metodických dílech vstupovali ve stále silnější kontakt s rozvíjejícími se muzeologickými přístupy reprezentovanými tzv. pražskou a brněnskou muzeologickou školou (Neustupný, Stránský) (Kirsch – Jagošová 2019: 486–500). Postupně tak byl vytvořen systém v dobové terminologii označovaný jako etnografická/národopisná muzeologie, který při reflexi dané problematiky preferoval odborná hlediska a zároveň cílil ke zlepšení muzejní praxe (Kirsch 2017: 5–35). Tendence k bližšímu propojení etnografické a muzeologické problematiky navíc do značné míry podpořila i nastupující generace univerzitně školených pracovníků, kteří národopisnou práci orientovali k vyšší profesionalizaci a spolupráci se zahraničím. Jejimi výraznými reprezentanty se stali zejména zástupci centrálních muzeí (Kunz,

Johnová, Suk), jimž z muzeologických pozic sekundoval dlouholetý ministerský úředník, etnograf a muzeolog Josef Beneš. Způsoby uchopení problematiky sbírkového předmětu tak oproti předchozím obdobím vykazovaly poměrně široký tematický rozptyl zahrnující charakteristiku jeho celkové podstaty a funkce, tematické vymezení dokumentačního pole tohoto typu oborové muzeologie i metodické návody, jak s daným materiálem nakládat ve stěžejních fázích muzealizačního procesu (akvizice, klasifikace, ochrana a bezpečnost, evidence, prezentace). Někteří představitelé etnografické muzeologie ve svých analýzách často reagovali i na akce ideologického charakteru podporované státními orgány, jako tomu bylo i u tzv. dokumentace období výstavby socialismu (Junek 2012: 3–9). Mezi důležité faktory ovlivňující chápání funkce a poslání etnografik současně patřily články, jejichž primárním cílem bylo názornou formou umožnit tehdejšímu pracovníkům lepší orientaci v tehdejšímu tuzemském muzejním dění.⁷ Za jedny z nejvýznamnějších pak lze považovat kritiky výstavních počínů, které mnohdy velmi nekompromisně hodnotily jednotlivé akce z technicko-instalačního, koncepčního i muzeologického hlediska.⁸ Zásadní podíl na formování obecného povědomí o dané problematice představovaly také texty, které obsahovaly poznatky o inspirativních přístupech používaných v zahraničí.⁹

Klíčový význam pro tříbení názorů o funkci a poslání sbírkového předmětu mělo v této době intenzivní sdružování muzejních pracovníků. Za faktický počátek tohoto způsobu komunikace lze považovat legendární setkání muzejníků-etnografů v Martině (1954), na které navazovaly další společné akce. Stablnější oborové pouto ale bylo vytvořeno založením etnografické komise při tehdejšímu Kabinetu muzejní a vlastivědné práce (později Ústřední muzeologický kabinet, dále jako Kabinet) (Beneš 1961b: 45–46). Již martinský seminář, který do značné míry reagoval na změněné poměry, však přinesl řadu nových podnětů. Např. akademik **Vilém Pražák** (1889–1976) nastínil úkoly, které je třeba po roce 1948 prioritně řešit. Mělo se jednat o budování muzeí v přírodě, výzkum postupů zemědělské a řemeslné výroby, zaměření muzejního materiálu na národnostní menšiny a vytvoření centrálního katalogu národopisných sbírek (Pražák 1954: 88–90). Další účastníci intenzivně řešili diskrepanci několika neuralgických bodů tehdejšího muzejnictví – vztah vědecké a osvětové činnosti. Dlou-

holetý pracovník Československé akademie věd **Vladimír Scheufler** (1922–1995) chtěl udržet oba fenomény ve vzájemné rovnováze. Muzeum tak mělo plnit funkci lidové univerzity, která „přiblíží vědeckou problematiku veřejnosti a poskytne jí své vědomosti svým specifickým způsobem, tj. instalací a výstavami“ (Scheufler 1954: 100). Připomněl ale i další prvky nutné pro úspěšné řešení vztahu s návštěvníky – lektory, síť dobrovolných spolupracovníků a spolupráci s místními orgány státní správy (Scheufler 1954: 100–101). **Zdena Vachová** zase zdůrazňovala potřebu zavést do prezentační činnosti etnografických muzeí odborný přístup a vznáší konkrétní nároky na muzejního pracovníka instalujícího výstavu či expozici. Podle Vachové by měl proniknout k podstatě vědy a dokázat ji smysluplně vysvětlit laikům. Pro tuto činnost je proto třeba školit osoby z řad vědeckých pracovníků, kteří disponují nadáním pro výchovně-vzdělávací činnost (Vachová 1964: 59–61, 64).

Iničiační vklad do diskusí o etnografickém sbírkovém předmětu nicméně představovaly názory **Ludvíka Kunze** (1914–2005) formulované již na samotném počátku období komunistického panství. Brněnský muzejník jako vrcholný představitel oboru na půdě tehdejšího Moravského muzea se jako jeden z prvních v Československu začal systematictěji zabývat problematikou dokumentace v kontextu muzejní činnosti. Hlavní předmět jejího zájmu vnímal ve shromažďování a třídění informačně či morfologicky značně odlišných materiálů a jejich zpracování formou vědeckého soupisu. Konečným výsledkem je pak podle něj vznik souboru vzájemně souvisejících věcí s kulturní hodnotou.¹⁰ Kromě „tradičně“ zastoupených trojrozměrných objektů Kunz vyzdvihoval význam údajů technického a technologického charakteru a souborů záznamů ústního sdělení (Kunz 1953: 201). Zvláštní důraz kladl na reflexi soudobého dění. Na jednu stranu se muzea jako specifický typ osvětových institucí měla podílet na výchově veřejnosti v rámci socialistické ideje, zároveň ale byl z jeho strany vznesen požadavek, aby muzejní pracovníci lidovou kulturu přímo formovali. Aktivní proměňování okolního prostředí v úzké návaznosti na tehdejší celospolečenské dění samozřejmě neznamenovalo rezignaci na reflexi historických jevů. Předmětem zájmu ale měly zůstat především ty z nich, které byly stále přítomné v životě společnosti a prokazovaly svou životaschopnost. Vycházel při tom z názoru, že i „nejznamenitější kultura, která z různých příčin přestává býti obecným majetkem

národa, která zůstává neměnná, udržovaná mimo proudící život, stává se dříve či později kulturou mrtvou, mluvící ke generacím sotva jen odleskem své historické síly“ (Kunz 1949: 5). Při kritické reflexi souborů lidové kultury pak vedle tradičních forem měly být podle Kunzova názoru intenzivněji uplatňovány dosud v muzejnictví nepříliš frekventované psychologizující přístupy, jež by tento materiál představily jako výsledek tvůrčí činnosti jednotlivce, a duchovní a sociální rozměr života sociálních (nejen vesnických) skupin (Kunz 1949: 3).

Kunz v rámci celého procesu muzealizace trval na důsledném prosazení vědeckých principů muzejní práce. Již samotné převzetí sbírkových předmětů do muzea podmiňoval předchozím systematickým výzkumem pod vedením kvalifikovaných odborných pracovníků, mezi jejichž nutné kompetence zahrnul znalost technik zpracování materiálu, schopnost rozpoznat uměleckořemeslnou a výtvarnou hodnotu díla, časově a slohově příslušné předměty zařadit a také určit jejich geografickou provenienci a míru autenticity (Kunz 1977: 37). Teprve na tomto základě mohli následně rozvíjet další aktivity, jakými bylo srovnání a interpretace jednotlivých národopisných fenoménů a posléze jejich zařazení do celkového kulturního kontextu. V tomto směru pak prosazoval i dodržování určitého časového odstupu, aby byl vytvořen dostatečný prostor pro utřídění a zhodnocení získaných prvků lidové kultury a jejich následné zařazení do systematických skupin. V Kunzově muzeologickém myšlení nechyběla ani snaha o řešení tradiční otázky způsobu strukturování sbírkových fondů, v němž se pokusil vytvořit logický a ucelený systém na základě analýzy dobové literatury. Navržené uspořádání vycházelo z obecné metodiky národopisu a systematiky Kazimierze Moszyńského (zde je patrný vliv Kunzova školitele Václavíka, který byl na polského etnografa úzce navázán) a rozdělovalo muzejní materiál do čtyř základních skupin – 1) dějiny a bibliografie, vědecké ústavy, činnosti vědecko-organizační, 2) hmotná kultura, 3) lidová kultura společenská a 4) lidové umění (Kunz 1953: 226–248).

V kontextu zvýšených nároků státu na muzejní sféru v oblasti prezentace si byl Kunz velmi dobře vědom náročnosti uspořádání výstavních akcí a kladl důraz na pečlivou přípravu. V jejím rámci zaváděl do praxe prvky sloužící k jejich větší srozumitelnosti. Jedním z nejvýznamnějších se v jeho optice stalo mluvené a psané slovo (panely, popisky), jejichž přičiněním vznikaly

z jednotlivých předmětů propojenější a kompaktnější celky (Kunz 1959: 27). I když si byl vědom, že muzeum musí vedle vědecko-popularizačního a výchovného úkolu plnit svoje vědecké poslání, považoval za potřebné představit návštěvníkům instalaci, která bude také „poutavá svým ladným zevnějškem, a která bude vábit návštěvníka k studijnímu zahledění také i zajímavosti exponátů“ (Kunz 1954: 135). K zajištění těchto cílů doporučoval intenzivní spolupráci s architektem, přičemž působivost a atraktivitu mělo být dosaženo i prostřednictvím architektonické úpravy objektu, interaktivními prvky, praktickými ukázkami řemesel, promítáním dokumentárních snímků či důrazem na návštěvníkovo pohodlí (Kunz 1954: 129, 133–134). Své teoretické představy Kunz úspěšně realizoval zejména v expozici *Lid v pěti generacích – od vesnice robotní k socialistické* (1961), v níž se vhodně propojovaly systematičnost, názornost a přehlednost s estetickým a emotivním působením. Viditelné sice byly tendence o co největší zachování autenticity (např. rozvěšení příslušného materiálu po zdech), zároveň ale docházelo ke zprostředkování témat jinými vizuálními prostředky, než byly samotné sbírkové předměty (promítání filmů). Interaktivní prvky byly zastoupeny studijními zásuvkami s možností manipulovat se zde uloženými etnografiky, mezi inovace technického charakteru je pak možné zařadit variabilní výšku podlahy či otočný modul krojových kompletů, který umožňoval pozorovat je ze všech stran.¹¹

Výraznou osobnost ve svých řadách nepostrádalo ani Národní muzeum. **Helena Johnová** (1926–2006) vnímala etnografický materiál v muzeu jako soubor věcí významných pro tradiční způsob života určité pospolitosti, jejíž kulturu charakterizují. Jsou pro ni dokladem tradičních zanikajících a zaniklých životních forem, které sbírají muzejní instituce, hlavně pokud ztratily svůj původní kulturní význam, a proto je třeba je zachránit. Rozděluje je do třech základních skupin: věci osobní potřeby, doklady duchovního života a umělecké výtvoř. Johnová také v rámci dokumentační činnosti zdůrazňuje nutnost zachytit jejich původní význam a autentické prostředí, přičemž při zprostředkování návštěvníkům se tyto funkční vazby muzejní pracovníci pokoušejí zrekonstruovat či alespoň srozumitelným způsobem naznačit. Přenesení a následné využití v prostorách muzea pak sbírkovým předmětům propůjčuje odlišnou formu existence, kdy se zařazením do nových souvislostí a vztahů uvnitř

sbírky přibližují svému původní poslání a zároveň se jejich prostřednictvím odhalují vědecké problémy vývoje hmotného nebo duchovního života (Johnová 1969: 168). Podobný přístup uplatňuje pro stavby lidového stavitelství v muzeích v přírodě, které se transformují v muzejní objekt. Přemístění do jiného geografického a sociálního prostředí se stávají památkou a současně etnografickým, technickým a uměleckým dokumentem (Johnová 1969: 167). V díle pražské muzejní pracovnice lze nalézt i úvahy o způsobech prezentace národopisných projevů, mezi nimiž rozlišuje dva základní – statický (stav v určitém období) a dynamický (vývojově pojatý). Co do účinnosti sdělení preferovala druhou variantu, která veřejnosti představuje proměny zastaralých forem lidové kultury a jejich transformaci či nahrazování progresivními a pokročilejšími projevy. Toto „historické“ uspořádání etnografických sbírek má přes zvýšené nároky na vnímání návštěvníka a velkou míru typizace dokumentovaných prvků pro danou oblast podat především „*syntetický, přehledný obraz vývoje specifických rysů kultury dané oblasti, jejich vzniku, rozvoje a zániku tak, aby byly hlavní směry tohoto vývoje a hlavní rysy oblastních zvláštností jasně, ba vhodně zvýrazněny*“ (Johnová 1965: 13).¹² Svou koncepci založenou na chronologickém členění Johnová využila např. při vybudování expozice v Paláci Kinských, která muzejnímu publiku představovala vývoj lidové kultury od zrušení nevolnictví až po její projevy v tehdejší umělecké a řemeslné tvorbě. Po vstupní informaci o společenských a hospodářských poměrech byly prostřednictvím originálů, reprodukcí i textů představeny způsoby obživy, bydlení, odívání a duchovní kultura. Pojetí expozice respektovalo vzájemné vztahy města a vesnice, nedostatečným způsobem pak byla optikou tehdejší kritiky uchopena problematika dělnictva a málo bylo využito uměleckých děl (Uprka, Lada) (Beneš 1964: 232–234).

Komplexně se problematikou sbírkového předmětu zabýval dlouholetý ministerský úředník **Josef Beneš** (1917–2005), pro něhož bylo už od 50. let charakteristické úsilí aplikovat do oblasti etnografie obecné muzeologické přístupy. Rozhodující kvalitu pro materiál zastoupený v etnografických kolekcích spatřoval v jeho dokladovosti, tedy schopnosti vlastní existencí a autentickou materiálovou podstatou bezprostředně dovozovat způsob života lidu v původním prostředí a o tomto fenoménu nezprostředkovaně vypovídat. Právě autentici-

ta přímých svědků zkoumané skutečnosti tvořila jeden z klíčových faktorů pro jejich začlenění do příslušného typu lidové kultury s cílem charakterizovat konkrétní etnikum, dobu, lokalitu či sociální vrstvu (např. zjištění původu a vzniku, způsobů výroby a distribuce, úlohy ve společnosti, intenzity výskytu) (Beneš 1968: 12). Pro muzejní prostředí však Beneš zároveň zdůrazňoval jejich další klíčové funkce. Jako prameny poznání měly být spolu s písemnými doklady a vzpomínkami pamětníků základními stavebními kameny vědeckého výzkumu. V edukační sféře národopisný sbírkový předmět sehrával významnou roli popularizátora etnografie (tzv. pasivní moment) a měl informačně i emočně působit na návštěvníky (tzv. aktivní moment). Při tomto „aktivním“ přístupu se zájem soustřeďuje na zušlechťování vkusu a obohacování duševního života jednotlivce a v obecné rovině i na celkovou humanizaci člověka a vlasteneckou výchovu. Národopisné sbírky se v Benešově optice staly také integrální součástí kulturních hodnot státu, kde zastávají významné místo jako doklady života a práce lidových vrstev. Veřejný zájem o ně pak vychází z pochopení kontrapozice tradičních hodnot vůči moderní technice (ve smyslu jejího polidštění a emocionálního působení) a projevuje se především v angažmá státu při záchraně jejich ucelených kompletů v muzeích (Beneš 1968: 16).

Při analýze procesu muzealizace Beneš pro označení její úvodní fáze často operuje s pojmem dokumentace, kterou zpočátku vnímal jako aktivitu soustřeďující všechny informační doklady k muzejním sbírkám (Beneš 1955: 58–62). V širším významu ji však podle soudobých muzeologických přístupů charakterizoval jako způsob získávání informací o okolním světě, přičemž v případě etnografické dokumentace vyzdvihoval, že výrazněji než u ostatních oborů zastoupených v muzeu zde dochází k zdůraznění specifík jednotlivých lokalit výskytu sbírkových předmětů (Beneš 1959: 17–19). Průnik identického myšlení se výrazně promítl v oblasti akviziční činnosti, kde sehrává klíčovou úlohu úzká výběrovost. Do muzeí tak měly být podle Beneše získávány předměty, jež se v dané oblasti běžně užívaly a reprezentovaly místní podstatné i specifické prvky v mnoha ohledech odlišné od ostatních lokalit a také od života vyšších společenských vrstev (Beneš 1970: 14). Kromě zmíněného přístupu se mezi obecnými kritérii pro přijetí národopisného materiálu objevuje hodnota historická (doklad vývoje společnosti a do jisté míry i ukazatele třídních vztahů) a přes kritiku řady dosavadních pojetí

nadhodnocujících uměleckou stránku i estetické faktory, založené ovšem na schopnosti předmětů vyvolávat prožitky a inspirovat k další tvorbě.¹³ I v rámci muzejní prezentace pak pražský muzeolog zdůrazňoval princip dokladovosti etnografického muzejního materiálu a z něj vyplývající pravdivosti jeho poselství, velký potenciál u něj spatřoval především ve schopnosti působit detailem a vizuální specifičností. Zároveň ale ostře vnímal limitující faktory spočívající ve znázornění některých zásadních fenoménů a událostí (např. dokumentace sociálních vztahů v lidovém prostředí). Autentika proto bylo třeba kombinovat či nahradit dalším typem výstavního materiálu, z něhož nejvýznamnější postavení zaujímaly doklady ikonografického charakteru (fotografie, mapky, texty, nákresy atd.). Vedle obecné charakteristiky muzealizačního procesu se v Benešově díle objevovaly ideologické prvky, které se dotýkaly především vymezení kompetencí etnografie na poli muzejnictví. Podání obrazu lidové kultury podle něj spočívalo v dělení lidského segmentu na pracující z venkovského a maloměstského prostředí, regionální specifičnosti a vývojovém pojetí, přičemž všechny tři komponenty měly být vnímány celostně a s důrazem na život, práci a tvorbu lidových vrstev. V tomto směru usiloval o prosazení jevů „pozitivně“ podporujících aktuální společenský rozvoj a oprošťujících muzejní prezentaci od „*neblahých pozůstatků minulých společensko-ekonomických formací*“ (Beneš 1980: 86). Způsobem překonání dřívějších nedostatků se měl stát historický přístup interpretující skutečnost na základě třídních rozdílů a zároveň umožňující etnografické sbírky orientované převážně na venkovské prostředí integrovat do historických expozic tak, aby v nich nebyly preferovány jiné společenské třídy a byl podán vyrovnaný obraz vývoje společnosti (Beneš 1981: 284).

Výraznější prvky marxistického myšlení vykazují texty **Richarda (Ríši) Suka** (*1935). Zvláště od počátku 70. let 20. století vyzdvihoval nutnost teoretického poznání v oblasti národopisné muzeologie,¹⁴ kterou pojímal jako širokou strukturu propojující ideologické myšlení, vhodně nastavené organizační uspořádání tehdejšího muzejnictví a kvalifikovanou odbornou činnost. Za hlavní osu veškeré muzejní činnosti nicméně považoval tvorbu a následné využití muzejních sbírek, které vznikají jako výsledek vědeckého výzkumu a stávají se tak východiskem pro vědeckou interpretaci. Kromě procesu dokumentace se Suk tematicky zaměřil na mu-

zejní prezentaci sbírkových předmětů, kam zahrnoval pořádání expozic a výstav, na něž měla bezprostředně navazovat činnost lektorská, práce s mládeží a přednáškové cykly (Suk 1977: 90). Zvláštní akcent kladl na problematiku dokumentace současnosti, jejíž význam mezi československými muzejníky nabyl na intenzitě v období normalizace. Zdůrazňoval zde především její výchovně-vzdělávací funkci (v prezentační rovině se neměla spoléhat pouze na autentika), její vědecký charakter a nutnost mezioborové spolupráce. Podrobněji sledoval metodické přístupy etnografie k současné společnosti, jejíž stopy nacházel již ve výzkumech 19. století, které nicméně byly podle jeho názoru završeny a překonány marxismem a „sovětskou vědou“. Při reflexi soudobého dění pak měl muzejní etnograf preferovat historický (vývojový) přístup k výkladu jevů/projevů a vnímat je prostřednictvím uplatnění klíčových pojmů industrializace, urbanizace a socializace. Prostředkem jeho bezprostředního uchopení pak jsou jak pečlivě vybrané recentní, tak i reziduální doklady, které svědčí o různých zanikajících a zaniklých hodnotách (Suk 1971: 183–184). Stejně jako řada dalších autorů velmi ostře vnímal hranici mezi starým a novým. Zvláště v muzejně-prezentační činnosti měly jednotlivé formy aktuální podoby lidové kultury výrazně přispívat k lepšímu pochopení základních rozdílů mezi kapitalistickou a socialistickou společností.¹⁵ Suk se soustředil i na hledání sil, které nejlépe charakterizovaly přechod od jednoho systému k druhému a proměňovaly tak vývoj společnosti v daných lokalitách. V případě etnografie se tak jednalo o postihnutí demografických proměn (dynamika populačního rozvoje), profesní roviny (rychlý postup od zemědělství k průmyslu) a sociální oblasti (odstranění antagonistických třídních vztahů) (Suk 1973: 244–246).

V mnohém navzájem odlišná pojetí představitelů etnografické muzeologie v některých případech nacházela významné tematické průniky. Častou reakcí např. vzbuzoval stav a způsob prezentace etnografik ve vlastivědných muzeích. Pozornost části muzejních pracovníků se tak soustředila na vhodné způsoby začlenění této problematiky do muzejních expozic. Panovalo obecné přesvědčení, že etnografické materiály měly svou specifickou výpovědní schopnost a hodnotu uplatňovat v rámci celkového kontextu historických sbírek, přičemž měly být představovány ve vývojovém pojetí zahrnujícím všechna období včetně současnosti. Zároveň ale bylo doporučováno ostřejší vymezení lidové kultury vůči ostatním

společenským třídám, aby jako doposud nezůstala spíše okrajovou a izolovanou záležitostí muzejní prezentace (Vachová 1964: 58–59).¹⁶ Kritice ani v tomto případě neuniklo dříve preferované, mnohdy vyhraněné estetické vyznění jednotlivých instalací odehrávající se na úkor dokladovosti. Více propagovány naopak měly být např. výrobní prostředky jako zásadní výraz života pracujícího lidu a dělnictva, nicméně expozice neměly být postaveny pouze na „výrobních podmínkách, jež určovaly vzeštnost životní úrovně, na nadstavbových jevech, jež tímto způsobem podáváme odtržené od života a nezakotvené v práci lidu, jež je základem všeho, co tvoří lidskou kulturu“ (Beneš 1961a: 258). Vzhledem k mnohdy obtížné interpretaci některých etnografických projevů bylo navrhováno (zejména v případě „kamenných muzeí“) doplňování hmotných dokladů o vysvětlující prvky v podobě fotografií, mapek, textů, nákrešů, současně se objevovala upozornění na sice aktivizující, přesto však mnohdy nevhodné „praktiky obchodního aranžérství“, které výstavní počiny často zasazovaly do nereálného kontextu. K rozšíření znalostí o instalaci sbírkových předmětů ve vlastivědných muzeích přispívaly také články zabývající se jednotlivými druhy národopisných sbírek, z nichž za nej-systematičtější lze považovat texty Josefa Beneše.¹⁷

Muzea v přírodě – po vlastní cestě k poznání dokladů lidové kultury

Výrazný a současně specifický způsob teoretického uvažování v oblasti etnografického muzejnictví v českém prostředí vyvolala muzea v přírodě vykazující ve všech fázích muzealizačního procesu autonomní přístupy k muzejnímu fenoménu i národopisu. I proto se v jejich rámci postupně začala formovat paralelně působící skupina odborníků, kteří primárně vycházeli z komplexnějšího pojetí lidové kultury v podobě staveb lidové architektury s interiérovým vybavením, v některých případech situovaných do autentického prostředí či alespoň využívajících obdobné sídelní a krajinné prvky. Zpočátku byly jejich pohledy ovlivněny výstavními projekty uskutečněnými mnohdy v nepřilíživě vzdálených destinacích (např. Vídeň 1873, Amsterdam 1883, Budapešť 1896) i prvními muzei v přírodě vzniklými v oblasti Skandinávie (Stockholm, Lillehammer). Po úspěchu Jubilejní výstavy a Národopisné výstavy československé, kdy dosáhl tento druh instalace lidové kultury vrcholu, nicméně přicházely dílčí neúspěchy. Realizována nebyla snaha pražského Národopisného muzea o využití tzv. výstavní dědiny

na pražském výstavišti a nezdařily se ani plány spojené s přípravami *Všeslovenské národopisné výstavy* v Petrohradě. Pouze v přípravném stadiu prozatím zůstala iniciativa bratří Jaroňků a muzejního spolku v Rožnově pod Radhoštěm inspirovaná návštěvou zahraničních muzeí v přírodě (Aarhus, Bygdøy, Stockholm) (Štika – Langer 1989: 24). Do období první světové války tak byl širší veřejnosti představen péčí Ludvíka Salvátora Toskánského pouze stavební objekt v Přerově nad Labem. Zásadní obrat nepřineslo ani období tzv. první Československé republiky, přestože se alespoň o částečné naplnění ideje muzea v přírodě usilovalo v zahradě Kinských Národní muzeum. Významnějšího charakteru nicméně nabyly aktivity nově konstituované muzejní instituce v Rožnově pod Radhoštěm, jejímž hlavním ideovým mluvčím se stal **Bohumír Jaroněk** (1866–1933). Ve své koncepci muzea v přírodě navazující na skandinávské trendy kladl důraz na dokumentační komplexnost, která měla vedle uchování staveb lidové kultury a movitého etnografického materiálu zahrnout i lidové slavnosti a zvyky. Jím navrhovaná živoucí muzejní instituce tedy měla obsáhnout „*vše, co dovede evokovat zanikající obraz venkovského života*“ (Jaroněk 1929–1930: 32; Drápala 2009: 3–4).

Intenzivnější teoretická reflexe dané problematiky byla ale nastartována v polovině 50. let rezolucí International Council of Museums (Mezinárodní rada muzeí), v níž byl zdůrazněn význam muzeí v přírodě jako jedné z účinných forem edukačního působení. Ministerstvo školství proto v roce 1958 iniciovalo setkání právě v Rožnově pod Radhoštěm, jež se mělo týkat ochrany památek lidového stavitelství a výstavby muzeí v přírodě. Následná diskuse probíhající celé desetiletí gradovala na konferenci v Poděbradech, kde byly shrnuty dosavadní poznatky a argumenty.¹⁸ Hlavním cílem zainteresovaných osob bylo sjednocovat stanoviska tematicky se vážící k ochraně a ochraně roubených staveb. Symptomatická pro tehdejší dění byla názorová výměna mezi památkáři a muzejníky. Zástupci muzejní obce zdůvodňovali existenci muzeí v přírodě nutností profesionální permanentní ochrany a vhodnějšími možnostmi edukačního využití venkovských objektů (Johnová 1961: 203–207; Pfaffová 1961: 115–120; Baláš 1961: 212–219). Představitelé památkové péče naopak často poukazovali na omezenou možnost jejich autentické výpovědi. Většinou je totiž chápali jako soubor lidových staveb/památek, jež jsou sice uchovávány a udržovány, nicméně ochuzeny o přímou souvislost se svým původním prostředím. Jejich pře-

místění do regionálního muzea pak doporučovali pouze za předpokladu, že inkriminované objekty nelze zachovat na místě a jejich nové umístění bude v co nejvyšší míře odpovídat prvotní lokaci (Vinter 1971: 124–125).

V probíhajících debatách, v nichž se výrazně tříbily nejen názory na poslání a funkci daného typu muzea, od samotného počátku udávalo základní směr Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Prostor pro zaujetí nejvýznamnější pozice se mu však oficiálně otevřel až vydáním *Zásad rozvoje českého muzejnictví*, na jejichž základě se měly významné problémy oboru muzejnictví řešit prostřednictvím vybraných ústředních institucí. V polovině 70. let pak byl na podnět etnografické komise Kabinetu podán návrh na pověření rožnovského muzea metodickou a koncepční pomocí při záchraně a využití lidového stavitelství týkající se muzejních institucí v Československé socialistické republice a současně na zařazení muzea v Rožnově do tzv. ústřední sítě muzeí. V roce 1976 tehdejší ministerstvo rozhodlo, že tento moravský ústav měl spolu s Kabinetem poskytovat metodickou a odborně poradenskou pomoc muzeím zřizovaným národními výbory na území českých zemích, pokud se v jejich gesci nacházely památky lidového stavitelství a současně je využívaly pro muzejní činnost. Do kompetencí mu připadlo ještě vykonávání inspekce a různých odborných vyjádření nevztahujících se ovšem na objekty spravované orgány památkové péče (Ryšicová 2005: 18). Muzea v přírodě se navíc záhy stala součástí státního plánu základního výzkumu a jeho hlavního úkolu s názvem *Národopisná muzea v přírodě – výzkumná a teoretická příprava pro realizaci*. V rámci z něj vyplývajících povinností došlo k realizaci řady projektů, jejichž výstupem bylo mimo jiné vypracování souhrnné publikace *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. V ní byla muzea v přírodě vnímána jako samostatné a v rovině výchovné i dokumentační nezastupitelné ústavy či jejich dílčí autonomní části „*usilující o vědeckou interpretaci života a kultury lidu v minulosti formou specializované expozice ve volné přírodě obsahující prostorové, časové, společenské a přírodní souvislosti*“ (Křižtek – Langer 1981: 15). Ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm vznikl i projekt tzv. pojmosloví etnografických sbírek, který měl nejen ujednotit oborovou terminologii, ale také vytvořit jednotné postupy při jejich popisu s přesným stanovením klasifikačních znaků. Bylo vytvořeno několik set hesel, což posléze vedlo ke vzniku

pracovní skupiny usilující o uveřejnění „*slovníků etnografických muzejních reálií jako případného normativního podkladu pro automatizovaný systém zpracování etnografických sbírek*“ (Tichá 2019: 3). Výsledkem bylo vydání tří svazků Etnografického slovníku, přičemž projekt je realizován dodnes na základě kooperace mezi Asociací muzeí a galerií České republiky, z.s., a dnešním Národním muzeem v přírodě.

Klíčovou osobností v oblasti teorie a metodiky muzeí v přírodě se stal zaměstnanec rožnovského muzea **Jiří Langer** (*1936), jehož zájem se soustředil fakticky na všechny složky muzealizačního procesu. Jím stanovené kompetence tohoto typu muzeí částečně vycházely právě ze srovnání s postupy památkové péče. Hlavní rozdíl spatřoval v maximální autenticitě objektů (památková péče) oproti modelovému vytváření skutečnosti se zachycením celkové situace jednotlivých komponentů (muzejnictví). Zatímco pro první přístup byla charakteristická snaha o zachování konkrétních staveb z hlediska jejich celkového vývoje (nicméně ve výsledku docházelo k představení finálního období), muzejní pojetí mělo vyhodnocovat každou původní složku prostředí a její integrální části pak zpětně vkládat do systému, v němž vznikly a původně fungovaly (Křištek – Langer 1981: 28). Na tomto základu se pak mohl daleko plastičtěji a účinněji podávat odpovídající výklad o společenských jevech, což vedlo ke zdůraznění jak vědecké, tak i výchovně-vzdělávací složky. Ve svých úvahách se nicméně snažil upozornit na další aspekty, zejména přeceňování regionálního rámce a nutnost zkoumání odpovídajícího počtu kvalitních a zároveň pro muzejnictví specifických dokladů. Podle něj teprve srovnání víceru druhů materiálu z většího území a v příslušném historickém kontextu přináší zjištění, že jednotlivé typy staveb svým provedením a charakterem vázané pouze na dané lokality nemohou plně obsáhnout celý fenomén lidového stavitelství. V muzeích tak spíše existují různé stavební prvky různým způsobem spojené se zcela odlišnými oblastmi, které však nemusí plně korespondovat s doposud vymezenými etnografickými regiony (Langer 1976: 181). Také vnímání základních stavebních součástí muzeí v přírodě v podobě sbírek bylo vzhledem k jejich hlavnímu úkolu (dokumentovat a zprostředkovávat život „venkovského lidu“) v rámci reflexe muzejního fenoménu u Langera poněkud netradiční. Rozlišoval celkem dvě základní kategorie, přičemž každá z nich měla další tři složky. První „sbírková“ skupina obsahovala

trojrozměrné sbírkové předměty, které se staly součástí interiérových expozic, stavební objekty a také biologické prvky vyplňující exteriéry (biotypy, taxony). Druhou skupinu tvořily jejich tzv. pomocné varianty, vlastně typové analogie jednotlivých druhů sbírkových předmětů, sbírkových staveb a sbírkových biologických prvků. Měly se využívat především tam, kde nebylo možné zabezpečit vhodné podmínky pro autentické doklady (zejména vnější expozice) a k různým demonstračním aktivitám (např. předvádění řemesel). Jako pomocný materiál se měly uplatňovat především kopie a multiplikáty, do pomocných stavebních objektů pak měly být zahrnuty ty, které byly zbudovány pro neexpoziční, většinou provozní účely (Křištek – Langer 1981: 29–32).

Zatímco trojrozměrné sbírkové předměty se z „tradičního“ etnografického pojetí dokumentace příliš nevymaňovaly, specifikum představovaly především doklady lidové architektury. Často byly vnímány podle tehdejších platných legislativních norem jako sbírkové předměty, což bylo zdůvodňováno především jejich přenesením z původní lokality do areálu muzea. Mohly nabývat podoby uzavřeného konstrukčního celku, omezeného počtem usedlostí, či jejich dílčí části (např. dveří, trámů, záklopových desek), hospodářských objektů, ale i plotů, křížů, zvoniček a provozních objektů. Jejich postavení bylo vnímáno jako dominantní, ale nikoli výlučné, přičemž dokumentovat měly nejen technologické řešení, stavební dovednost a estetické cítění tehdejších obyvatel, ale hlavně výrobní a sociální vztahy vytvářené prostřednictvím vhodného urbanistického řešení, interiérové expozice, vědecké rekonstrukce sídla, historické krajiny i dobové činnosti lidu (Křištek – Langer 1981: 27, 30–31). Pro utřídění objektů lidového stavitelství hrála v optice Jiřího Langera klíčovou roli již několikrát zmiňovaná autenticita, která se částečně ztrácela již samotným vytržením objektu z původního místa a jeho přenesením do uměle vytvořeného prostředí muzejního areálu. První podmínka pro teauraci tohoto materiálu proto byla spatřována v úplnosti hospodářsko-urbanistických celků a jejich úzkém sepětí s přírodním prostředím. Pokud v nich bylo zahrnuto více usedlostí, bylo třeba úměrně jejich počtu rozšířit areál na osadu, vesnici či městečko (Langer 1976: 180). S problematikou autenticity ostatně úzce souvisela otázka kopií a rekonstrukcí, jejichž vyhotovení mělo probíhat striktně na základě vědeckého přístupu. Vedle uchování všech prvků přenášeného objektu muselo ale současně docházet k nahrazení již

ztracených komponentů. Na základě metodických doporučení ICOM pak bylo možné při výstavbě kopií a vědeckých rekonstrukcí využít i netradičních technologií, pokud ovšem neovlivnily vnitřní i vnější formu a strukturu staveb. Užívání těchto stavebních technologií a materiálů za účelem zachování hmoty proto bylo nejen přípustné, ale i nevyhnutelné z hlediska provozních činností (údržba, zajištění izolace, konzervace objektu) (Křištek – Langer 1981: 33–34).¹⁹

Také v oblasti prezentace se Jiří Langer částečně vymezoval vůči názorům představitelů památkové péče. Muzejní přístup pro něj nespočíval ani tak v samotném aktu převezení autentických materiálů, ale ve vytvoření komplexního modelu životního prostředí s maximálně dostupnou informační hodnotou (Langer – Souček 1980: 3). Langer tak vypracoval konstrukt modelového charakteru expozic muzeí v přírodě, jejichž cílem bylo pravdivým způsobem znázorňovat historické životní prostředí ve vzájemných vazbách (zvláště krajinu, sídlo, stavební objekt, interiér). Daný model byl zásadním způsobem formován úrovní a zaměřením výzkumu zahrnujícím analýzu písemných a obrazových pramenů i konkrétních lokalit, po jejichž vyhodnocení byla následně utvářena kopie či rekonstrukce (většinou již zaniklé předlohy). Konkrétně byl tento proces realizován prostřednictvím tří na sebe navazujících kroků – vytvořením obecného modelu expozice (vzniká na základě analýzy historického kontextu dané lokality a stanovením tematické oblasti prezentace), teoretického modelu (zjištění obecného modelu jsou podložena konkrétními poznatky z výzkumů a doplněna o variační odchylky vybočující z jím nastíněné linie) a expozičního modelu (spočívá v selekci početné nejvíce zastoupených prvků z variační části teoretického modelu, které současně představují nejvýznamnější reprezentanty v rámci modelu obecného). Takto vzniklý celek se teprve stává výchozím bodem pro praktickou realizaci výstavby. Expoziční objekty jsou následně využívány především pro vytvoření interiérových prezentačních modelů. Pokud lze tyto stavby využít pro zprostředkování a provozní záležitosti, doporučovalo se do jejich podoby nezasahovat s výjimkou přizpůsobení nutným technickým a muzeologickým požadavkům. V případě přírodních poměrů je nejideálnějším vztahem mezi expozičním a původním modelem identita, kterou však není možné nikdy zcela zajistit (Křištek – Langer 1981: 37, 39).

Za významného reprezentanta muzeologických přístupů v oblasti práce s návštěvníkem lze považovat

ředitele rožnovského muzea **Jaroslava Štika** (1931–2010), který prosazoval tezi, že v muzejním prostředí není možné pouze aplikovat výsledky etnografického výzkumu. Etnograf sice rozhoduje, co je pro zkoumanou oblast lidové/nelidové či typické/netypické, pro zařazení stavebních objektů do péče muzea v přírodě je ale rozhodujícím kritériem jejich reálný výskyt (Štika 1988: 18–19). Jako klíčový pojem pro tyto aktivity muzeí v přírodě stanovil identitu – vlastně totožnost vystaveného se zobrazovaným objektem, čímž se tyto instituce stávají důležitým střediskem patriotismu a regionalismu (Štika 1988: 24).²⁰ Jeho myšlenky v oblasti prezentace úzce souvisely hlavně s ideou tzv. živého/živoucího muzea (museum vivum), která rožnovské muzeum v 80. letech proslavila v mezinárodním měřítku. Její náplň spočívala ve snaze o celkové oživení muzejních institucí ve vztahu k publiku založeném na co možná nejtěsnějším propojení stavebních objektů a v nich instalovaných předmětů k okolní realitě reprezentované společností a přírodou. Štika ji popsal jako „v širším smyslu veškeré dění v muzeích, umocňující netradičními formami poslání muzea a jeho aktivní zapojení do současného politického dění, kdežto v užším smyslu chápeme živé muzeum jako cíl, ke kterému směřuje řada aktivit muzeí v přírodě“ (Štika 1985: 25). V užším pojetí si Štika uvědomuje limity muzea v přírodě způsobené socialistickou ideologií, a to zejména při dokumentaci některých náboženských jevů (např. rekonstrukce historické bohoslužby). Rozhodující roli při zprostředkování lidové kultury uvnitř živého muzea pak přikládá vybavení interiéru (květiny, oheň pod hrncem, přítomnost hospodyně), demonstraci stavebních techniky (např. výroba šindele, došků, pokrývání střechy, roubení) a zvláště tradičním řemeslným činnostem (Štika 1985: 28–29; Jančář – Souček 1979: 169–183).

Výrazný příspěvek do problematiky přineslo i dílo **Josefa Beneše**, který svým odborným etnografickým zaměřením a současně obecným muzeologickým pohledem zasahoval do již zmíněných rozprav mezi muzejníky a památkáři v 50. a 60. letech. V rámci protichůdných postojů obou táborů preferoval do jisté míry kompromisní řešení, přesto se zřetelně přiklonil na stranu muzejních pracovníků. Přiznává, že uchování in situ představuje nejvýhodnější formu, nicméně zdůrazňuje, že současná vesnice není oním původním autentickým prostředím – mění se přírodní prostředí, atmosféra místa i autentičnost hmoty, hodnotné objekty jsou navíc většinou rozptýlené v prostoru a netvoří dřívější ucelený komplex.

Upozorňoval i na fakt, že mnohé výrobní, hospodářské a obytné stavby zůstávají po ztrátě své původní funkce hůře využitelné. Jsou proto opouštěny, chátrají nebo jsou přebudovány, čímž ztrácejí svou hodnotu památkovou a historickou.²¹ Muzeum v přírodě tak Beneš vnímá jako vhodný prostředek k vyřešení často kritické situace v terénu. Představuje totiž záměrně vytvořený soubor staveb reprezentujících oblastní lidovou kulturu, který je přemístěn, strukturován a vybaven ve vhodném prostředí tak, aby jeho součásti mohly být chráněny a využívány podle potřeb společnosti. Jako takové proto postihuje zkoumanou problematiku komplexně, a to nejen na základě architektonické (vybrané objekty reprezentující lidové stavitelství) či památkové (zachování autentičnosti architektonických článků) hodnoty, ale i etnografické specifčnosti interpretované v historicko-vývojové linii (např. způsob bydlení, hospodářský provoz). Zásadní pro něj nicméně zůstávalo muzejní hledisko, které spatřoval především v edukačním a turistickém využití, tedy ve spojení poznávací stránky s rekreačním momentem (Beneš 1967: 6–7). Hlavní úloha muzeí v přírodě jako relevantních institucí spravujících objekty lidové kultury pak spočívala v jejich záchraně, odborné profesionální údržbě a odpovídajícím kulturním využití, kdy *„uvádí člověka do autentického vesnického prostředí, s nímž se v budoucnu nikde jinde neseťká, a dá mu možnost prožít v bezprostředním kontaktu s objekty a jejich vybavením přímé dojmy, což jinými prostředky nelze dokázat“* (Beneš 1967: 16). V rámci samotné reflexe muzealizačního procesu Beneš akcentoval jejich sbírkotvornou a prezentační činnost. Pro správné fungování je pak třeba správný výběr objektů podle geografického a nikoli společenskoeconomického klíče, přičemž důraz je třeba klást na vhodné (nikoli umělé) rozmístění staveb a jejich zasazení do odpovídajícího krajinného rázu dané oblasti včetně charakteristických přírodních prvků (např. tekoucí voda, zeleň) (Beneš 1967: 8). Při analýze prezentace národopisných muzeí v přírodě, které s dalšími tradičními etnografickými výstavními počiny chápe jako integrální součást historického (oborového) výstavnictví (Beneš 1981: 276), Beneš dále zmiňuje jejich vysokou účinnost, přesvědčivost a atraktivnost směrem k návštěvníkovi. Dochází v nich totiž k soustředění stavebních jednotek s interiérovým vybavením odrážejícím společenský život v přirozeném prostředí, a to včetně zachycení vztahů mezi prostředím a výtvoř, jež se v muzejnictví obvykle znázorňuje pomocným materiálem (Beneš 1980: 86).

Muzea v přírodě v čele s rožnovským se v období socialismu ostatně stala místy široce koncipovaných edukačních aktivit, při nichž se jejich protagonisté snažili plně využít rozsáhlých možností při zprostředkování bohatého produktu obsahujícího budovy s jejich interiérem v úzké návaznosti na krajinné a sídelní celky a problematiku nemateriálního kulturního dědictví (Vojancová 1988: 55–60). V teoretické rovině byly řazeny mezi tzv. informační systémy prezentační, jejichž hlavní úlohou bylo působení na tři základní složky – školy (v souladu se vzdělávacím systémem ministerstva školství), širší laickou a odbornou veřejnost. Celkově bylo zdůrazňováno, že vůči jednotlivým skupinám je třeba volit individuální přístup a odpovídající typ programu, k čemuž je třeba připravených pracovních sil vyškolených k dané formě edukace (Křištek – Langer 1981: 42–44). Klíčová zůstávala spolupráce se školními zařízeními, kdy pedagogické programy vytvářeli a prováděli k tomu vybraní muzejní pracovníci na základě komunikace se školskými orgány a institucemi, kteří při přípravě vycházeli z analýzy osnov pro základní školy a gymnázia v oborech jako dějepis, čeština a občanská nauka. Výsledkem byla např. v Rožnově pod Radhoštěm nabídka šest forem spolupráce – exkurze pod vedením lektorů, vyučovací programy edukované odbornou pracovníci, programy řízené zaměstnancem a asistované učitelem, program vedený učitelem za asistence muzejního pracovníka, poskytování možnosti studia odborné literatury, speciální školení pro učitele o lidové kultuře a její muzejní prezentaci. Výsledné aktivity pak vykazovaly určité společné rysy. Po úvodní motivační fázi zahrnující rozhovor nebo vyprávění začal lektor či průvodce vysvětlovat vzájemné vztahy a souvislosti mezi jednotlivými předměty. Tato forma sdělení, byť mohla obsahovat emotivní náboj, zůstávala pro návštěvníkovo vnímání většinou nedostatečná. Jako hlavní metody práce proto na ni přímo navazovaly demonstrační a manipulační aktivity, jejichž prostřednictvím se měli zejména žáci a studenti naučit samostatně myslet, pracovat a pozorovat. Akce tohoto charakteru byly soustředěny do několika míst areálu, přičemž k aktivizaci byly často používány grafické pracovní úkoly, což mělo vést k pochopení složitých problémů sociální diferenciací venkova a venkovského hospodaření (Langrová 1978: 76). Jako velký handicap nicméně byla vnímána malá připravenost žáků a zejména učitelů, kteří nebyli ochotni přijmout rozhodující roli při vyučování,

a navíc neznali základní informace o daném regionu ani možnosti využití muzejní prezentace. Naopak u muzejních pracovníků byla jako hlavní problém spatřována neznalost didaktických principů, jejichž účinnost měla být pravidelně verifikována (Langrová 1978: 74).

Závěr

Teoretická reflexe etnografik v muzeích se během svého vývoje stala integrální součástí etnografického a muzeologického myšlení v českých zemích. Neunikla zvýšené pozornosti muzejníků již na přelomu 19. a 20. století, kteří se na ně dívali převážně prizmatem vědeckého pramene, kulturní hodnoty potřebné zachovat dalším generacím i vhodného nástroje pro působení na veřejnost, který byl vybrán a dále využíván zvláště na základě své estetické kvality. K výraznějším posunům ve prospěch reflexe kulturněhistorických hledisek docházelo až v období první republiky a protektorátu, kdy se zároveň objevily snahy o systematictější uchopení zkoumané problematiky. Vycházely od zástupců centrálních (Stránská) a regionálních složek muzejní sítě (Václavík), přičemž jejich primární motivací bylo podpoření celkového rozvoje národopisu v dané lokalitě a v neposlední řadě i vytvoření vhodných předpokladů pro sbírkotvornou činnost vlastních muzejních institucí. Metodicky laděné publikace směřované k etnografickým pracovníkům i laickým nadšencům v jejich podání proto usilovaly zvláště o poskytnutí obecného návodu, jak předměty lidové kultury shromažďovat, získávat o nich potřebné doprovodné informace a klasifikovat je. Problematika etnografie se však v tomto období dostávala do centra pozornosti tehdejších muzeologů (Lábek, částečně Svoboda), kteří na základě svého obecného přístupu k fenoménu sbírkového předmětu vyvozovali některé závěry ze selekční, tezaurační a prezentační oblasti také pro etnografický materiál. K teoreticky propracovanému a komplexnímu způsobu uchopení zkoumaného fenoménu ve zvýšené míře akcentujícího i problematiku dokumentace současnosti nicméně došlo až po roce 1948. Specifické prostředí komunistického režimu nazírání na problematiku sbírkového předmětu determinovalo řadou faktorů, z nichž lze vyzdvihnout zrod etnografické/národopisné muzeologie, rozsáhlý nástup akademicky školených pracovníků do odborných pozic v muzeích, dále rozsáhlou kooperaci mezi muzejními pracovníky zaštitěnou akti-

vitami profesních organizací na národní a mezinárodní úrovni a v jistých obdobích i zájem státních orgánů a zřizovatelů na vybudování metodiky práce v oblasti etnografického muzejnictví. Výsledkem každopádně bylo vytvoření několika unikátních koncepcí a pojetí, které se fakticky rozdělily do dvou větví. Pro první skupinu (Kunz, Johnová, Suk) byla charakteristická především snaha o analýzu autentického movitého materiálu, druhý proud, zastoupený hlavně Jiřím Langerem, pracoval s širším pojetím etnografického sbírkového předmětu, do nějž v rámci realizace programu muzeí v přírodě navíc zahrnoval stavební a přírodní prvky včetně výraznější akcentace nehmotného kulturního dědictví. Značný přesah pak v tomto směru znamenalo zejména dílo Josefa Beneše, který etnografické muzejnictví dokázal v rámci obecné muzeologie zasadit do kontextu ostatních oborů zastoupených v muzeu a mohl se tak intenzivně věnovat oběma hlavním přístupům k dané problematice. I přes zřejmé rozdíly v zaměření jednotlivých úvah se v dílech představitelů těchto směrů logicky objevovaly výrazné průniky. K nim mimo jiné patřilo upozorňování na nutnost teoretického a vědeckého přístupu ke sbírkovým předmětům založeném na propojenosti s muzejní praxí. Zdůrazňovány tak byly hodnoty, na jejichž základě měla probíhat především akviziční činnost a následná klasifikace muzejního materiálu. Signifikantní byl i důraz na prezentační fázi muzealizačního procesu, kde byla nabízena východiska pro konkrétní řešení muzejních instalací a následné zajištění jejich edukačního i emočního působení na návštěvníka. Nutno zdůraznit, že i přes intenzivní tlak marxistické ideologie (reálně se projevovala spíše ve formě nezbytných „apendixů“ připomínajících život proletariátu či připomínání různých výročí) a zřizovatelských institucí, to byli právě muzejní etnografové, kdo přinášel originální koncepce, které byly v mnoha případech následně realizovány v praxi. Myšlenkovou šíří a způsoby uchopení problematiky etnografik v muzeích ve sledovaném období lze také v mezinárodním kontextu interpretovat jako jedinečný počín dřívějších generací muzejních pracovníků a muzeologů. Je otázkou, do jaké míry zůstanou inspirací a návodem pro dnešní muzejní teorii i praxi, nicméně jejich základní znalost by se bezpochyby měla stát součástí širšího povědomí současných představitelů muzejnictví při výkonu jejich povolání.

POZNÁMKY:

1. V textu je vedle pojmu „etnografie“ užíván i starší ekvivalent „národopis“, a to převážně v případech, kdy tyto výrazy použili jednotliví zkoumaní autoři. Oficiální název dnešní disciplíny je etnologie.
2. Ludvík Kunz na základě studia dobových inventářů zmiňuje celkem 60 modelů zemědělských strojů a nástrojů spolu s 36 originálními agrotechnickými nástroji a ořebným nářadím získaným v letech 1815–1829. Po roce 1836 k nim mělo přibýt ještě dalších 41 položek, většinou nářadí domácí a zahraniční provenience (Kunz 1957: 9). V opavském Gymnaziálním muzeu měly být v jeho počátcích doklady lidové kultury zastoupeny početně, nedochovaly se však žádné konkrétnější údaje o jejich povaze a původu (Vachová 1962: 7).
3. Zvýšený zájem brněnského uměleckoprůmyslového muzea o tuto problematiku lze vysledovat především od 90. let 19. století, kdy byly do fondu muzea díky řediteli Juliovi Leischingovi získány rozsáhlé celky předmětů lidové tvorby z Moravy, dnešního Slovenska, Německa a Rakouska (Gabrielová 2003: 6–7; Křížová 2005).
4. Články zabývající se etnografickou problematikou se objevovaly v jimi redigovaných časopisech *Věstník československých muzeí a spolků archaeologických* (Čermák) a *Československé letopisy muzejní* (Jeníček).
5. Mezi základní problémy své publikace D. Stránská řadí: co a jak popisovat v životě lidu, jak zpracovat sebranou látku pro její další publikování či jak pečovat o lidopis společně s místním muzeem (Stránská 1936: 6).
6. Svobodova publikace vyšla v roce 1949, odráží však poměry před únorovým převratem.
7. V *Českém lidu* dokonce od roku 1958 vycházela samostatná rubrika Zprávy z (venkovských) muzeí, která byla roku 1967 nahrazena každoročními zprávami o stavu etnografie v českých zemích. Přehled o tehdejší literární produkci ale mohli zájemci získat i z dalších zdrojů, a to v pravidelně vydávané *Bibliografii muzeologické literatury a České národopisné bibliografii*. Zásadní význam pro poznání děl publikovaných v oblasti národopisného muzejnictví však má Benešova *Anotovaná výběrová bibliografie české a slovenské etnografické muzeologie za léta 1945–1971*.
8. Nejvýraznějším představitelem muzejně-výstavní kritiky v etnografii byl bezesporu Josef Beneš, problematice se ale dlouhodobě věnovaly další osobnosti, z nichž lze připomenout např. Richarda Jeřábka, Vladimíra Scheuflera či Jaroslava Kramářka.
9. Články s touto tematikou byly publikovány zvláště v *Muzejní a vlastivědné práci* a *Českém lidu*, přičemž v průběhu 60. a koncem 80. let si řada autorů všimla také situace národopisných muzeí v západních demokraciích.
10. Předmětem dokumentace v etnografii je podle Kunze „jednak shromažďování hmotných dokladů, památek, pramenů a výsledků výzkumné a badatelské činnosti, jednak jejich systematické utřídění a zpracování formou vědeckých soupisů, které vycházejí z povahy materiálu a odpovídají odlišným hlediskům jeho vědeckého uplatňování. Dokumentace je tedy vytvářením systematicky utříděných a zvláštní formou zpracovaných souborů hmotných dokladů, památek, pramenů a výsledků výzkumné a badatelské práce v oboru pro další práci vědeckou a odbornou“ (Kunz 1953: 204).
11. V rozsáhlém popisu expozice od Josefa Beneše však lze najít i jisté kritické námitky. Jako neuspokojivá mu připadala mimo jiné prezentace čepců, k níž bylo experimentálně použito hlav zavěšených volně v prostoru. Tato úprava podle něj působí dost nepřirozeně a mělo by proto dojít ke změně původního způsobu instalace (Beneš 1962b: 271).
12. Na nutnost celkové redukce hmotných dokladů v rámci instalace upozorňoval i Josef Beneš (1970).
13. J. Beneš (1962a: 230) zmiňuje při hodnocení národopisného materiálu také hledisko třídnosti, které mělo badatele oprostit od idealizace venkovského prostředí v období kapitalismu a feudalismu a zároveň se stát prostředkem pro pochopení protikladů mezi tehdejšími společenskými vrstvami.
14. Suk (1973: 241) zastává názor, že se muzejní praxi dává přednost před teorií. Prakticismus je však podle něj svým způsobem teorií, a to teorií špatnou, protože praxi značným způsobem škodí.
15. Na tomto základě bylo podle Suka (1973: 241) možné přiblížit demografické proměny, tendence obyvatel stěhovat se do měst, růst nezemědělského obyvatelstva na vesnici či doložení rozdílů mezi dřívějším a aktuálním společenským uspořádáním.
16. Jistě zajímavým je v tomto ohledu příspěvek Otakara Fraňka (1965), jenž se etnografickou problematikou zabíral z pozice představitele muzeí zabývajících se problematikou dělnického hnutí.
17. Z nich vyčnívají články Josefa Beneše (1973, 1962).
18. Příspěvky z poděbradské konference byly uveřejněny v *Muzejní a vlastivědné práci* 7 (77), 1969, č. 3–4.
19. V některých muzeích v přírodě, např. ve Strážnici, se nicméně tato striktní pravidla nedodržovala. Při budování v tamním areálu se využívalo technicky jednodušší varianty – zděné stavby jsou postaveny z pálených cihel, cementové malty a betonu (Šimša – Hrbáčová 2006: 9).
20. Koncept *muzea viva* hned od počátku zaujala některé tehdejší muzeology, kteří rožnovské konference navštěvovali (viz např. Špět 1988).
21. Obtíže podle něj nastávají také u objektů, jejichž funkce je v tomto směru nadále neudržitelná pro nutné potřeby vlastníka, např. malé domky využívané pro rekreační pobyt (Beneš 1967: 4).

PRAMENY A LITERATURA:

- Bahenský, František 2016: Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita? In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, s. 148–157.
- Baláš, Emanuel 1961: K problematice zřízení muzea vesnických staveb v Československu. *Český lid* 48, č. 5, s. 212–219.
- Beneš, Josef 1955: Dokumentace v okresních muzeích. *Múzeum* 2, č. 3, s. 58–62.
- Beneš, Josef 1959: Národopisná dokumentace – naléhavý úkol vlastivědných muzeí. *Věstník Národopisné společnosti československé*, č. 2, s. 17–19.

- Beneš, Josef 1961a: Prezentace národopisných sbírek ve vlastivědných muzeích. *Český lid* 48, č. 6, s. 256–260.
- Beneš, Josef 1961b: Seminář muzejníků – etnografů o dokumentaci současnosti. *Český lid* 48, č. 1, s. 45–46.
- Beneš, Josef 1962a: K pojetí národopisných sbírek v muzeích. *Časopis Národního muzea* – řada historická 131, s. 223–231.
- Beneš, Josef 1962b: Nová národopisná expozice Moravského muzea v Brně. *Český lid*, 49, 1962, č. 6, s. 271.
- Beneš, Josef 1962c: Rozvoj národopisu v českých muzeích. *Sborník Národního muzea v Praze / Acta Musei Nationalis Pragae*, řada A – historie 16, č. 1–3, s. 1–163.
- Beneš, Josef 1964: Život a kultura našeho lidu v nové expozici Národního muzea. *Časopis Národního muzea* – řada historická 133, s. 230–235.
- Beneš, Josef 1967: *Národopisná muzea v přírodě jako naléhavý problém naší společnosti*. Olomouc: Vlastivědný ústav v Olomouci.
- Beneš, Josef 1968: Interpretácia národopisného zbierkového predmetu. *Múzeum* 13, č. 1, s. 12–22.
- Beneš, Josef 1970: Informačná kapacita národopisných zbierok v múzeách. *Múzeum* 15, č. 1, s. 11–17.
- Beneš, Josef 1972: *Anotovaná výběrová bibliografie české a slovenské etnografické muzeologie za léta 1945–1971*. Praha: Národní muzeum.
- Beneš, Josef 1980: *Muzeum a výchova*. Praha: Ústav pro informace a řízení v kultuře.
- Beneš, Josef 1981: *Muzejní prezentace*. Praha: Národní muzeum.
- Drápala, Daniel 2009: Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury. *Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce* 47, č. 1, s. 3–18.
- Franěk, Otakar 1965: K problémům spolupráce etnografů a historiků v období nových a novějších dějin v muzeích. *Muzejní a vlastivědná práce* 3 (73), č. 3, s. 121–124.
- Gabrielová, Bronislava 2003: *K dějinám Moravského uměleckoprůmyslového muzea v Brně*. Brno: vl. nákl.
- Chmelenský, Michal – Bernhardt, Tomáš 2020: *Národopisné muzeum Plzeňska: pobočka Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň: Zápaodočeské muzeum v Plzni, p.o.
- Jančář, Josef – Souček, Jan 1979: Instalace interiérů v muzeích lidových staveb. *Národopisné aktuality* 16, s. 169–183.
- Jaroněk, Bohumír 1929–1930: Živé muzeum Valašska. *Naše Valašsko* 1, s. 31–36.
- Johnová, Helena 1961: K problémům československých muzeí v přírodě. *Časopis Národního muzea* – řada historická 130, s. 203–217.
- Johnová, Helena 1965: K některým otázkám vystavování národopisných sbírek. *Muzejní a vlastivědná práce* 3 (73), č. 1, s. 9–14.
- Johnová, Helena 1969: Památky lidového stavitelství a muzea. *Muzejní a vlastivědná práce* 7 (77), č. 3–4, s. 164–168.
- Junek, Marek 2012: Problematika soudobé dokumentace v Československu před rokem 1989. *Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce* 50, č. 1, s. 3–9.
- Kazimour, Josef 1931: *Zemědělské musejnictví v Československu*. Praha: vl. nákl.
- Kirsch, Otakar 2011: Základní trendy ve vývoji národopisu v německo-moravských vlastivědných muzeích. *Národopisný věstník* 70, č. 1, s. 19–42.
- Kirsch, Otakar 2017: Nástin vývoje etnografické muzeologie v letech 1948–1989 – přístupy, reflektovaná témata, organizační složky, podíl na vysokoškolské výuce. *Národopisný věstník* 76, č. 2, s. 5–35.
- Kirsch, Otakar – Jagošová, Lucie 2019: Towards professionalism through academic education in museum work: on the beginnings of museology education in Czech universities. *Museum Management and Curatorship* 34, č. 5, s. 486–500.
- Křištek, Igor – Langer, Jiří a kol. 1981: *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Křížová, Alena 2005: Akviziční činnost uměleckoprůmyslových muzeí – jedna z podstatných forem naplnění jejich poslání. In: Baumannová, Dagmar (ed.): *Ke 100. výročí založení Muzea města Brna. Přelom 19. a 20. století – období vzniku městských muzeí a jejich vývoj ve 20. století. Sborník konference muzeí konané 6.–7. října 2004 u příležitosti 100. výročí založení Muzea města Brna*. Brno: Muzeum města Brna, CD-ROM, nestr.
- Kunz, Ludvík 1949: Úkoly národopisného musejnictví. *Časopis Moravského muzea v Brně* 34, Zvláštní otisk, s. 3–12.
- Kunz, Ludvík 1953: *Nástin dokumentační práce v ethnografii a folkloristice*. Zvláštní otisk ze *Slovanského národopisu* 1, s. 201–252.
- Kunz, Ludvík 1954: *K problémům národopisné instalace*. In: Hanušin, Ján – Kunz, Ludvík (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii: materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava: Zväz slovenských múzeí, s. 125–136.
- Kunz, Ludvík 1957: *Národopisné sbírky Moravského muzea v Brně: průvodce po oddělení a činnost v letech 1947–1957*. Brno: Moravské muzeum v Brně.
- Kunz, Ludvík 1959: Úkoly vlastivědných muzeí plynoucí ze socializace venkova. In: Kunz, Ludvík (ed.): *Národopis v historické expozici vlastivědného muzea*. Brno: Moravské muzeum, s. 17–30. Malé tisky č. 7.
- Kunz, Ludvík 1977: Etnografická muzeologie v socialistické společnosti. *Muzeologické sešity* 6, s. 26–72.
- Lábek, Ladislav 1927: *Nástin praktické museologie pro krajinská muzea vlastivědná*. Praha: Národopisná společnost československá.
- Langer, Jiří 1976: Muzeum v přírodě jako forma tezaurace památek lidového stavitelství. *Národopisné aktuality* 13, s. 179–184.
- Langer, Jiří – Souček, Jan 1980: Problémy rozvoje muzeí v přírodě v Československu. *Národopisné aktuality* 17, s. 1–10.
- Langrová, Jaroslava 1978: Problematika pedagogické práce ve Valašském muzeu v přírodě. In: Špět, Jiří (ed.): *Spolupráce muzeí a galerií se školami a mládeží. Sborník příspěvků z celonárodního aktivity muzejních a pedagogických pracovníků v Teplicích* 22.–23. 11. 1977. Praha: Národní muzeum – Ústřední muzeologický kabinet, s. 72–77.
- Niederle, Lubor 1896: *Průvodce po Národopisném muzeu Československého*. 2. vyd. Praha: Rada Národopisného muzea Československého.
- Pfaffová, Jitka 1961: Lidová architektura a budování muzea v přírodě. *Časopis Slezského muzea* – řada B 10, s. 115–120.
- Pražák, Vilém 1954: Metodika sběru národopisného materiálu. In: Hanušin, Ján – Kunz, Ludvík (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii: materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava: Zväz slovenských múzeí, s. 65–90.
- Ryšicová, Lenka 2005: Moderní dějiny Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v letech 1960–2005. *Museum vivum* 1, s. 9–26.

- Scheufler, Vladimír 1954: K otázkám vědecko osvětové činnosti muzeí. In: Hanušin, Ján – Kunz, Ludvík (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii: materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografů v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava: Zväz slovenských múzeí, s. 99–103.
- Smrčka, Vít 2011: *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost.
- Stránská, Drahomíra 1936: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá. Národopisná knihovna.
- Suk, Richard 1971: Muzejní dokumentace současnosti očima etnografa. *Muzejní a vlastivědná práce* 9 (79), č. 3, s. 181–184.
- Suk, Richard 1973: Uplatnění etnografie v muzejních expozicích socialismu. *Muzejní a vlastivědná práce* 11 (81), č. 4, s. 241–247.
- Suk, Richard 1977: Perspektivy českého etnografického muzejnictví. *Muzejní a vlastivědná práce* 15 (85), č. 2, s. 79–92.
- Svoboda, Josef František 1949: *Zásady českého muzejnictví*. Praha: Svaz českých muzeí.
- Svoboda, Stanislav František 1964: Za doc. dr. Drahomírou Stránskou (8. 12. 1899 – 24. 8. 1964). *Časopis Národního muzea – řada historická* 133, s. 228–229.
- Šimša, Martin – Hrbáčová, Petra 2006: *Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy. Průvodce muzejní expozicí*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Špát, Jiří 1988: Aktivizační činnost v muzeích. In: *Museum vivum III. Materiály z konference konané 6.–8. 10. 1987*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm, s. 11–17.
- Štěpánová, Irena 2015: Národopisná výstava československá – kontexty a svérázové marginálie. In: Hořejš, Miloš: *Odkaz Národopisné výstavy československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví a památkové péče*. Praha: Národní zemědělské muzeum Praha, s. 275–283.
- Štika, Jaroslav 1985: Museum vivum. In: *Museum vivum I. Konference muzeí v přírodě 28.–30. 9. 1983*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm, s. 25–32.
- Štika, Jaroslav 1988: Folklor a obyčej jako jedna z aktivit muzea v přírodě. In: *Museum vivum III. Materiály z konference konané 6.–8. 10. 1987*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm, s. 18–26.
- Štika, Jaroslav – Langer, Jiří 1989: *Československá muzea v přírodě*. Martin: Osveta.
- Tauberová, Monika 2015: Prezentace krojů a krojových součástí na Národopisné výstavě československé v roce 1895 a její vliv na současnou expozici v Národopisném muzeu – Musaionu v Praze. In: Hořejš, Miloš: *Odkaz Národopisné výstavy československé 1895 v oblasti etnografie, muzejnictví a památkové péče*. Praha: Národní zemědělské muzeum Praha, s. 253–274.
- Tichá, Jana 2019: Redakční předmluva. In: Slaba, Martin: *Myslivost – lovectví*. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, s. 3–4.
- Václavík, Antonín 1941: *Zrnko k zmečku: návod jak shromážďovati doklady lidové kultury v oblasti jižní a východní Moravy*. Uherské Hradiště: Musejní a archeologický spolek.
- Vachová, Zdena 1962: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- Vachová, Zdena 1964: K úkolům etnografie v muzeích. *Časopis Slezského muzea – řada B* 13, č. 1, s. 57–64.
- Vinter, Vlastimil 1971: *Úvod do dějin a teorie památkové péče. Díl 1. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Vojancová, Ilona 1988: Prezentace jevů duchovní kultury v Souboru lidových staveb a řemesel Vysočina. In: *Museum vivum III. Materiály z konference konané 6.–8. 10. 1987*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm, s. 56–60.

Summary

Major Trends in the Conception of Ethnographic Museum Materials in the Works of Czech Ethnologists and Museologists before 1989

Ethnographic material, as a research topic, appeared in Czech museums as early as at the turn of the 19th and 20th centuries, as a direct result of the *Czechoslovak Ethnographic Exhibition* (Prague 1895). However, it was more intensively reflected only after 1918, especially in connection with the support to regional research into folk culture (e.g. D. Stránská, A. Václavík) and with the promotion of general museological principles (L. Lábek, J. F. Svoboda). The phenomenon was, however, grasped in a more comprehensive way only with the onset of Communist rule. The specific environment of that time created suitable conditions for unique concepts which sought to closely interconnect theory and practice and which were thematically focussed on collection-creating, presentation and educational activities of museums. The research interest was divided into two main lines. The first one featured efforts to analyse authentic movable material (L. Kunz, H. Johnová, R. Suk); the second stream worked with a broader concept of the ethnographic collection object in which it included building and natural elements, while it strongly emphasised intangible cultural heritage (J. Langer, J. Štika). The work of Josef Beneš, who attempted to create a coherent system, called ethnographic museology, based on existing knowledge had a special position.

Key words: Ethnographic museology; development of ethnography and museology; museum collection objects; history of museological thinking in the Czech lands, ethnographic material in museums.

TRADIČNÍ RUKODĚLNÉ TECHNOLOGIE JAKO SOUČÁST DOPROVODNÉ DOKUMENTACE MUZEJNÍ ETNOGRAFICKÉ SBÍRKY

Václav Michalička (Ústav evropské etnologie FF MU Brno)

Cílem následujícího textu je nastínit základní principy a eventuality rozšíření muzejního etnografického tezauru o zcela funkční tradiční technologie. Tomuto tématu zatím nebylo věnováno příliš pozornosti, a pokud ano, tak především ve vztahu k fungování muzeí v přírodě. Jedná se ovšem o možnosti, které mají potenciál být realizovatelné i v mnohých kamenných muzeích. Na první pohled by se mohlo zdát, že jde v případě etnografických muzejních sbírek o těžko uchopitelnou problematiku. Praxe některých muzeí aktivně využívajících tradiční technologie zejména při prezentačních aktivitách ovšem na základě získaných zkušeností naznačuje, že se tato cesta jeví jako reálná. Samozřejmě jen v některých případech a za určitých podmínek.

Základní princip této myšlenky spočívá v tom, že společně se sbírkovými předměty se uchovávají i technologie, které ztratily již svou reálnou funkčnost i své autentické nositele, anebo i takové, u kterých tato ztráta dříve nebo později hrozí. V rámci vědeckého výzkumu jsou podrobeny experimentální analýze, praktickému poznání a ověření. Důležitou složku takto pojatého muzejního experimentálního výzkumu pak tvoří rekonstrukce či v některých případech spíše konstrukce zvolených tradičních technologií, které se následně stávají součástí komplexněji pojímaného tezauru.

Na úvod je třeba, alespoň rámcově, nastínit problematiku vytváření muzejních tezaurů včetně nezbytné otázky muzealizace hodnot, neboť tyto procesy jsou pro celé téma zásadní. Během muzealizace dochází k vytváření a přisuzování celé řady hodnot artefaktům, tedy sbírkovým předmětům. Takto vzniklá specifická paměťová kulturní hodnota skutečnosti označovaná jako muzealita se zakládá na subjekt-objektovém vztahu, tedy na interakci člověka s předmětem (Waidacher 1999: 101–102, 109–113; Šulěr 1981).

Artefakty pocházející z reálného světa se v procesu muzealizace stanou muzeáliemi, které tak výrazně navyšují své vypovídací schopnosti a objem i kvalitu kulturních hodnot. Získané muzeality ovšem mohou představovat kvalitativně rozdílné kulturní hodnoty, což vychází

z toho, jakým způsobem je realizován proces muzealizování daných skutečností.

Při muzealizaci založené na aktivním přisuzování hodnot artefaktům, které se staly součástí muzejní sbírky, je velmi důležitý jeden cíleně uskutečňovaný proces označovaný jako tezaurace vedoucí k vytvoření muzejního tezauru (Stránský 2000). Muzejní tezaurus realizovaný tezauračním procesem je založený na definování a identifikování předmětů s muzeální hodnotou a jejich abstraktním vložením do určitého systému. Tvorba tohoto systému je pro muzealizování skutečností zásadní, neboť se od něho odvíjí i podoba a kvalita zachycení původní reality přenesené do muzea (Waidacher 1999: 116–117). Muzejní tezaurus je pak propojený soubor artefaktů a fixovaných informací i interakcí, včetně vnitřních vztahů a vazeb muzealizované skutečnosti (Waidacher 1999: 121).

Hmotné artefakty etnografického charakteru jsou označovány ve sbírkových muzejních fondech jako etnografika a jsou dávány do souvislosti především s tzv. tradiční lidovou kulturou. Etnografika patří k artefaktům, které se vyskytují v mnoha muzeích, zvláště v těch vlastně koncipovaných. Jejich bohaté zastoupení je dáno mimo jiné i tím, že celá řada těchto muzeí tvořících muzejní síť v prostoru dnešní České republiky vznikla proto, aby právě etnografika bylo možné kde deponovat (Doušek 2014: 191). Etnografika bývají v muzeích často začleněna ve speciálně koncipovaných etnografických podsbírkách, ale také není ničím neobvyklým, že samostatnou podsbírkou v rámci sbírkového fondu muzea nemají (Doušek 2014: 198).

Artefakty tradiční kultury deponované v muzejních sbírkách prošly různými typy selekce založenými na různé míře subjektivity, a tak u každého z nich je velmi potřebné klást si otázky, o čem vlastně vypovídají (Waidacher 1999: 97–103). Selektované etnografické předměty v muzeích také procházejí kvalitativně rozdílnou tezaurací a následně i prezentací. Etnografika jsou velmi hojně využívána právě při muzejních prezentacích. K těm nejoblíbenějším patří zcela jistě lidový oděv, ale také

artefakty spjaté rozmanitými způsoby s projevy tradiční rukodělné výroby. Právě u předmětů fixovaných na rukodělnou výrobu se nabízí při muzejní prezentaci velmi lákavé možnosti aplikovat ukázky technologických postupů a jednotlivých segmentů realizace jejich vzniku, popřípadě používání (Machálek 2020: 26–27).

Označení tradiční rukodělná výroba a tradiční rukodělné technologie jsou zde používány ve vztahu ke vžitému pojmu tradiční lidová kultura. Ten zcela odpovídá charakteru etnografických sbírek orientovaných především na hmotné, duchovní i sociální projevy osvojené obyvatelstvem venkova (vesnic a venkovských městeček) a fungující na základě předávané, ale ne neměnné tradice (Kandert 2007; Doušek – Drápala 2015: 12–17; Jančář 1988; Jarošová – Lidák – Michalička 2011; Langer 1975). Ve vztahu k tradiční lidové kultuře je velmi promyšlené třídění rukodělné výroby, které v 70. letech 20. století představil etnolog Vladimír Scheufler. Ten definoval pojmy řemeslo (právně institucionalizovaná, profesionální, cechovní výroba), domácí výroba (výroba pro vlastní potřebu), domácí výroba (jednostranně specializovaná, zpravidla gestorem organizovaná malovýroba bez právního zajištění), domácí průmysl (lokálně koncentrovaná domácí výroba) (srov. Woitsch 2004: 18).

Podstatná část etnografických sbírek bývá s tradičními rukodělnými technologiemi jistým způsobem propojena. I proto bývá tradiční rukodělná výroba v různých podobách, jak již bylo zmíněno, poměrně hojně využívána pro muzejní popularizační prezentace. Ty jsou pro muzea výhodné zejména díky zprostředkování intenzivnějšího smyslového vnímání. Tyto prezentace tradičních rukodělných technologií bohužel většinou pouze minimálně obohacují komplex dat a hodnot podílejících se na celkovém procesu muzealizace daných skutečností a na procesu celkové tezaurace fenoménů definovaných na bázi sbírkových etnografik. Muzea však při využití potenciálu tradičních rukodělných technologií v návaznosti na etnografické artefakty mohou jít mnohem dál, a to jak v prezentačních možnostech, tak i zejména v těch tezauračních.

Pro využití tradičních rukodělných technologií v tezauračním procesu hovoří jejich skutečně značný potenciál při utváření široké hmotné a informační základny. Tato základna pak může být využita jako pramenný zdroj pro další vědecké interpretace a bádání nebo pro hmotné zajištění artefaktů chybějících při muzejních prezentacích vědeckých paměťových konstruktů.

Základní východisko při aktivním uplatnění tradičních rukodělných technologií pak představuje práce s celkovými vypovídacími schopnostmi sbírky i jednotlivých předmětů. Zejména staré kolekce etnografik shromážděné především před polovinou 20. století nemívají dnes dobře čitelné koncepce. Mnohdy také byly tyto sbírky v průběhu času silně narušeny a původně ucelený soubor se nachází v torzovitém stavu. Problém bývá i s kvalitou doprovodné dokumentace (Doušek 2014: 206).

Důkladná dokumentace je vůbec jednou z nejdůležitějších problematik vytváření sbírkových fondů. Při jejím nekvalitním provedení či absenci výrazně klesá vypovídací hodnota sbírky (Waidacher 1999: 117). I přesto mnohé dokumentací špatně podchycené předměty, zejména z původních akvizic, jsou informačně jedinečné a mají velký potenciál doplňovat kontext tradiční rukodělné výroby, a to zejména při široce koncipovaném oborovém či mezioborovém výzkumu (Doušek 2014: 206).

Současné akvizice kladoucí důraz na dokumentaci naráží na další úskalí vedoucí ke snižování hodnoty muzejního tezauru v kontextu s tradiční rukodělnou výrobou. Tím je skutečnost, že v dnešní době se skutečně jen málokdy podaří získat předměty dokumentující komplexně celý výrobní postup. Ovšem také starší sběry bývají v tomto ohledu mnohdy značně torzovité.¹ Základním problémem je tedy artefaktová i informační necelistvost sbírky. Důkladná dokumentace samotné rukodělné technologie rozšířená o její praktické zvládnutí představuje určitou možnost, jak tezaurační komplex doplnit, aby se zvýšila jeho vypovídací hodnota, a přitom zůstala odlišená autenticita od identity (Šulěr 1980).

V minulosti rukodělnou výrobu včetně detailních záznamů technologií jedinečným způsobem dokumentovalo Ústředí lidové umělecké výroby.² V dnešní době tento úkol spočívá na odborně koncipovaných muzeích, kdy částečně do tohoto procesu vstupují i různé počiny v soukromé a spolkové rovině. Muzea se opírají zejména o autentické artefakty. Aktivity spolků, sdružení i specializovaných jednotlivců fungujících na bázi rukodělných dílen, vychází z tradiční rukodělné výroby a zaměřují se především na zvládnutí technologií.³ Muzea mají vzhledem ke zkušenostem se sbírkotvornými koncepcemi a chápáním potřeby celistvého výzkumu ideální předpoklady pojmout dokumentaci technologií co možná nejkomplexněji (Machálek 2020: 22–23; Pavlišník 1995).

Ideální stav aktivního formování sbírkového tezauru představuje situace, kdy se v terénu podaří identifikovat autentického nositele tradičních rukodělných technologií, který je, v návaznosti na selektované hmotné artefakty coby doklady zkoumané a transferované skutečnosti, schopen názorně demonstrovat celý výrobní proces. Výzkumník tak má možnost důkladně popsat předměty a zaznamenat zápisem, kresbou, fotografiemi a filmem celý výrobní proces. I v tomto vzorovém případě může dojít k zásadním nedostatkům celkové, na pohled precizní dokumentace. Ty mohou být ovšem odhaleny až při pokusu technologii na základě zaznamenaných informací aktivně zrealizovat.

Velmi často, a to i při detailních popisech, záznamech, a dokonce i kompletních filmech, není možné celý výrobní postup provést, i když máme k dispozici potřebný materiál a nástroje. Bývá to zapříčiněno tím, že se nepodaří již při výzkumu rozkódovat různé mezikroky, specifické úkony a výrobní grify (Michalička 2009b). Často snaha ztroskotá na tom, že i když je na filmovém záznamu vidět kompletní výrobní proces, nelze se v realizaci technologie posunout dál přes určitý specifický úkon, neboť není zachycen tak, aby byl rozpoznán. Řešení, které se nabízí, klade vcelku vysoké nároky na výzkumníka, tedy dokumentátora zaznamenávajícího danou technologii. Pokud výzkumník disponuje teoretickými i vlastními praktickými poznatky obdobných technologických principů, snadněji dokáže vyhodnotit a také předvídat jednotlivé specifické úkony, což mu umožňuje zachytit technologický postup tak, aby byl zcela jasný a čitelný.⁴

Pro odbornou muzejní práci s etnografiky spjatými s rukodělnou výrobou je samozřejmě zásadní schopnost interpretovat je jako prameny, neboť muzejní předmět zkoumaný, popisovaný, definovaný etnografickou metodikou je mimo další kulturotvorné funkce také pramen (Doušek 2014: 2010–218). Právě praktické poznání a ověření technologických postupů může být jednou z rozšiřujících interpretačních možností (Woitsch 2006: 445–450). Ideální stav by byl takový, kdyby praktické osvojení technologie mohlo být spolu s dokumentací doprovodnou součástí aktivní selekce samotných artefaktů do sbírkových fondů. Takovýto přístup by mohl určitým způsobem eliminovat míru zkreslení informačních hodnot i kvalitu následné muzeality předmětů. Tyto principy se podařilo úspěšně uplatnit například při budování Valašského muzea v přírodě či muzea v přírodě na Veselém Kopci, kdy praktické znalosti

technologí získané od autentických nositelů byly součástí selekce a transferu sbírkových objektů⁵ (Langer: 1995; Langer – Brandstettróvá 2018).

Muzejní sbírkový předmět etnografického charakteru je, jak již bylo uvedeno, důležitým zdrojem informací, které otevírají další eventuality poznání pomocí vědeckých pokusů umožňujících získávání a ověřování údajů. Při absenci znalosti tradiční rukodělné technologie spjaté se sbírkovými předměty může experimentování vést i k její případné částečné či komplexní rekonstrukci.⁶

Východiskem takového experimentu realizovaného na základě sbírkových předmětů je především rozpoznání jejich funkčnosti, účelu a podstaty. Pro realizaci experimentů ovšem nestačí pouze samotný předmět, ale je třeba mít k dispozici značné množství na něj vázaných výchozích údajů získaných výzkumem rozšířeným o metody technických a přírodovědných oborů využívajících například mikroskopickou analýzu, trasologii, dendrochronologii, chemické či mechanické laboratorní rozbory.

Tradiční rukodělná výroba, která se v muzeu stává součástí kulturní paměti, je muzealizovanou skutečností pomocí artefaktů a experiment nabízí další možnosti, jak s touto muzealizovanou skutečností v muzealizačním procesu dále pokračovat za dané limity. Muzeálie se tak díky experimentu prohlubujícím vypovídací schopnosti předmětů na základě aktivního ověření jejich funkčnosti, úlohy i podstaty vzniku stávají prostředkem další muzealizace, čímž dochází ke vzniku nových kulturotvorných hodnot.

U těchto experimentů je potřebná nejen mezioborová spolupráce, ale také ta oborová. Kooperace je důležitá zejména s kurátory specializovanými na problematiku s danými artefakty a s těmi, kteří řadu technik rovněž sami aktivně ovládají.⁷

Při experimentálním výzkumu prioritu představuje znalost podstaty funkčnosti nástrojů používaných při tradiční rukodělné výrobě. Abychom mohli do rukodělné technologie adekvátně proniknout, je třeba detailně pochopit účelovost těchto nástrojů do co nejvíce možných detailů. A zde narážíme na další z mnoha úskalí tohoto experimentálního přístupu ke sbírkám. Funkčnost takového artefaktu lze ověřit jeho použitím, což je v případě většiny sbírkových předmětů samozřejmě nereálné (Machálek 2020: 25). Brání tomu především etické důvody vycházející ze základních přístupů ke sbírkovým předmětům coby kulturnímu dědictví s maximální možnou ochranou před jakoukoliv degradací. Také fyzický stav

a provedené konzervátorské či restaurátorské zásahy činí tyto nástroje nefunkčními. Proto v naprosté většině případů nezbývá jiná možnost než pracovat s replikami sbírkových předmětů.

Replikami zde rozumějme plně funkční nástroje vyrobené ze stejných materiálů a pokud možno identickou technologií použitou při zhotovení autentických nástrojů, což mnohdy bývá problém. Celá řada materiálů odpovídajících těm na autentických předmětech bývá těžko dostupná a někdy i zcela nedostupná.

Pro prováděné experimenty a rekonstrukce je proto dosažení maximálně možné identické podstaty nástrojů s autentickými sbírkovými artefakty naprosto zásadní. Proto je důležitá nejen důkladná deskripce a analýza výchozích autentických nástrojů, ale i výzkum širšího kontextu ohledně celkového přístupu a užívání primárními uživateli (Doušek 2014: 211). Často tento kontext z velké části chybí, a tak je třeba pracovat při přípravě nástrojů určených pro experimenty a z nich případně vyplývající rekonstrukce s různými hypotézami a analogiemi (Michalička 2017: 81–82).

Experimenty a stanovené technologické postupy včetně rekonstrukce výrobních nástrojů tak mohou nejenom pomoci s interpretacemi a hypotézami, ale především doplňují celkový tezaurus o mnoho chybějících prvků. Takovýto přístup by ovšem počítal právě s typem odborného pracovníka, který by sám či s celým rukodělně zaměřeným týmem praktické experimenty a rekonstrukce realizoval.

Komplikace přináší skutečnost, že i rekonstruované a v některých případech spíše konstruované technologické postupy jsou vázané na dovednosti konkrétních lidí, v tomto případě muzejních pracovníků. A tak nereálně může znít scénář, který by předpokládal, že muzea by se stala vedle depozitáře artefaktů i jakýmsi depozitářem těchto dovedností. Souběžně s důkladnou dokumentací by muselo docházet i k postupnému předávání dovedností a zkušeností. Ovšem mnohá muzea v přírodě tento princip transferu znalostí technologických postupů začala částečně uplatňovat a podobné eventuality hledají i některá kamenná muzea.

Tato cesta totiž nejen že umožňuje zmíněný kvalitativní posun při procesu muzealizace, rozšiřuje informační a systémový potenciál při tezauraci, ale také nabízí zcela nové alternativy prezentace a demonstrace tradičních rukodělných technologií. Tyto prezentace technologií jde

velmi úzce propojit s prezentací autentických artefaktů. Lze je tak představit v jejich funkční podobě či demonstrovat názorně celý postup jejich vzniku, což poskytne mnohem hlubší prožitky, znásobí smyslový proces poznání a umožní aktivní zapojení návštěvníků muzea.

Tato studie vychází z velké části z experimentů a rekonstrukcí provedených v Centru tradičních technologií Příbor a také ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, na nichž se podílel autor této studie. Proto je zde pro názornost představeno několik modelových realizací, které tuto problematiku pomohou lépe charakterizovat.

Jedním z ilustrativních případů je příklad ověření a do určité míry i rekonstrukce jak technologie zpracování vláknité dužniny ze stromové houby troudnatce kopytovitého, tak i následné zhotovení pokrývky hlavy z tohoto materiálu⁸ (Michalička 2009a). Výchozí stimuly pro experimentální výzkum této technologie představovaly sbírkové předměty dochované v etnografických sbírkách několika muzeí.⁹ Právě tyto autentické artefakty velmi specifického vzhledu, kdy lze na první pohled jen těžko určit výchozí surovinu, vyvolávaly a dodnes vyvolávají u kurátorů a v rámci prezentací i u návštěvnícké veřejnosti řadu otázek, na které existuje pouze omezené množství pregnantních odpovědí. Nejasnosti vztahující se k těmto artefaktům omezují celkový muzejní tezaurus, do kterého jsou začleněny. Ten tak pak nemůže poskytnout odpovídající plnohodnotný systém informací i hodnot.

Obr. 1. Postup zpracování troudnatce kopytovitého instalovaný v rámci stálé expozice Zaniklý svět rukodělné výroby v Centru tradičních technologií Příbor. Foto Petra Vidomusová 2021, Muzeum Novojičinska

Hlubšímu poznání těchto specifických, ale ve sbírkách dobře dokumentovaných, artefaktů brání absence žijících autentických nositelů dovedností, nejasné popisy technologií v pramenech, dobových záznamech i výzkumných zprávách včetně nemožnosti destruktivního průzkumu sbírkových předmětů. Pro stanovení technologických postupů u výrobků z troudatce kopytovitého bylo nutné propojit důkladnou heuristiku pramenů i literatury s praktickým ověřováním postupů za pomoci experimentů.

V případě troudatce kopytovitého se jedná o názorný příklad, kdy se výzkumník potýká především s nedostatkem potřebné výchozí suroviny. Bez vhodných velkých exemplářů troudatce kopytovitého nelze experimenty uskutečnit. Ty se většinou v dnešní době vzhledem k současnému charakteru lesů vyskytují v chráněných přírodních rezervacích nebo oborách, a tak byla při realizaci rekonstrukce této technologie nezbytná spolupráce i s představiteli Chráněných krajinných oblastí, Českým svazem ochránců přírody a správci obor.

V Centru tradičních technologií Příbor (CETRAT) byl v roce 2021 pro připravovanou stálou expozici *Svět zaniklé rukodělné výroby* instalován postup výroby pokrývky hlavy z troudatce kopytovitého včetně hotového klobouku odpovídajícího zcela výchozím autentickým sbírkových předmětů. Cesta k finálnímu výrobku trvala více než pět let a pomohla objasnit základní principy práce s tímto materiálem od sklizně, zpracování až po konečnou výrobu pokrývky hlavy (srov. Michalička 2009a).

Obr. 2. Experimentální zhotovení paličkované krajky z vlákna kopřivy dvoudomé. Foto Petra Vidomusová 2019, Muzeum Novojičínka

V roce 2016 byla v pobočce Muzea Novojičínka v Příboře realizována výstava *Kopřiva* zaměřená na historii zpracování kopřivového vlákna s důrazem na jeho uplatnění v rámci tradiční hmotné kultury¹⁰ (Michalička 2017). Aby bylo možné představit autentické sbírkové artefakty v širokém kontextu technologie výroby, bylo třeba základní postupy zpracování kopřivového vlákna alespoň částečně rekonstruovat a experimentálně ověřit.¹¹

S kopřivovými textilními artefakty nacházejícími se v muzejních sbírkách na území České republiky je spjata řada nevyjasněných otázek o jejich původu, vzniku i upotřebení. Vyskytuje se kolem nich ale také mnoho dezinformací, stereotypů a mylných interpretací. Hlavní problém představuje nedostatečná identifikace kopřivového textilu v muzejních sbírkách. Ta je dána tím, že pro určení kopřivového vlákna jsou nezbytné mikroskopické analýzy.

Při přípravě výstavy *Kopřiva* v Muzeu Novojičínka proto bylo zásadní přesné stanovení materiálu. Jelikož sbírkové předměty představovaly základní východisko, byla nezbytná spolupráce s odborníky, kteří dokázali mikroskopicky určit kopřivové vlákno.¹² V několika případech se tak stalo, že u textilu označeného v doprovodné dokumentaci jako kopřivový nedošlo k potvrzení pravdivosti tohoto údaje a naopak u šesti předmětů, u kterých byl uvedený materiál len, se podařilo prokázat kopřivové vlákno.¹³ Mylná identifikace souvisela i s určitým tradovaným stereotypem, že kopřivový textil musí být zelený a je na nošení nepříjemný. Právě mikroskopické analýzy potvrdily, že textil z drsného materiálu označovaného jako kopřivový byl vyroben z nekvalitní vlny, a naopak kopřiva se prokázala u textilu velmi jemného.

V případě kopřivy dvoudomé při experimentování netvoří žádnou překážku výchozí surovina, neboť ta se vyskytuje v relativní hojnosti. Velice náročné je ovšem praktické zvládnutí technologického postupu při zpracování kopřivového lýka, což se nejvíce projevilo při rekonstrukci výroby kopřivových krajk.

Nejrozšířenější sbírkové předměty z kopřivového vlákna představují v muzeích na území České republiky právě paličkované krajky.¹⁴ V případě těchto artefaktů bylo vedle spolupráce se specialistou při určení materiálu také nezbytné pracovat i s odborníky na paličkovanou krajk. Spolupráce byla potřeba zejména s odborníky, kteří disponují teoretickými znalostmi, techniku paličkování precizně ovládají a dokáží stanovit, jak by měl hotový výsledek vypadat.

U paličkovaných krajek z vlákna kopřivy dvoudomé byl jasně daný konečný výsledek i technologický postup jeho zhotovení. Naprostou neznámou byla enormně jemná, ale pevná nit smetanové barvy zhotovená z kopřivového vlákna. Právě vytvoření těchto nití představovalo cíl dlouhodobých experimentů. Tento cíl komplikovala absence znalosti technologie přípravy kopřivového lýka a známé postupy uplatňované při tradičním zpracování lnu či konopí zde nefungovaly. Proto byla potřeba informace získané z pramenného výzkumu a starších etnografických výzkumných zpráv s alespoň kusou zmínkou o zpracování kopřiv propojit s analogiemi a poznatky pocházejícími nejen z prostoru evropského, ale i z mimoevropského.

Pevná a velmi tenké nitě se podařilo pracovníkům pobočky Muzea Novojičínska v Příboře vytvořit teprve až po dlouhodobém a intenzivně opakovaném ověřování výrobních postupů. Na nesebířkovém autentickém kolovratu repasovaném do původní funkčnosti pro potřeby experimentálního předení byla zhotovena velmi jemná příze o síle 0,16 mm, která po skaní do dvounitky, vyvářce a bělení na slunci měla sílu 0,2 mm. Vyhotovení krajky experimentálně provedla specialistka na paličkovanou krajkou etnografka Martina Rejzlová podle historických vzorů. Shoda s autentickými kopřivovými krajkami z 18. a 19. století potvrdila reálnou možnost výroby těchto specifických artefaktů. Po získání rutiny v jejich výrobě v důsledku opakování a cviku bylo možné stanovit i přibližnou náročnost výroby, rozsah prací i objem materiálu. Tyto experimenty výrazně pomohly pracovat i s hypotézami o negativních aspektech při výrobě, jako je například vysoká prašnost či vliv jednotlivých pracovních úkonů na zátěž páteře.

Posledním příkladem rozšíření komplexu muzejního tezauru o znalosti výrobních postupů autentických nástrojů je artefakt běžně deponovaný v mnoha etnografických sbírkách. Je jím ruční vřeteno určené na zhotovení příze z rostlinných či živočišných materiálů. Na trhu je dnes možné koupit celou řadu různých druhů vřeten a lze na nich velmi dobře příst kvalitní nitě. Ovšem tato vřetena neodpovídají těm, která se dochovala v etnografických sbírkách muzeí v České republice.

Při začlenění technologie předení do muzejního tezauru může vedle předení samotného výrazně pomoci celistvý kontext. Ten lze doplnit např. rekonstrukcí technologického postupu výroby vřeten a zhotovením funkční

repliky na základě autentických předloh. Takto kompletněji pojatý konstrukt byl v Centru tradičních technologií Příbor realizován v roce 2020.¹⁵ Východisko představoval typ soustružených vřeten se špičatými konci, která jsou v našich muzeích hojně zastoupená. Ta pocházejí většinou z venkovského prostředí a byla součástí nejstarších muzejních sběrů jako charakteristický doklad lidové kultury.

Jedním z historických postupů rozšířených ještě v 19. století bylo soustružení vřeten na ručních pružinových či smyčkových soustružích. Replika ručního soustruhu byla zvolena i pro experimentální ověření výroby vřeten.

U vřeten bez přeslenu deponovaných v etnografických sbírkách mnoho otázek vyvolávají zejména jejich špičaté konce. Ty se uplatňují již u samotného soustružení při ukotvení obráběného výchozího materiálu do soustruhu. Své upotřebení měly i při předení a následně se jich využívalo při převíjení příze, kdy vřetena byla ukotvována podobně jako při soustružení tak, aby se mohla rychle otáčet. S takto zhotovenými vřeteny bylo možné na základě ikonografických pramenů i etnografických popisů a záznamů vyzkoušet různé způsoby předení odlišných typů nití. Ověřeno bylo předení jak za pomoci snímatelného olověného kroužku (přeslíku), tak i zcela bez této zátěže nahrazující klasické přeslenu známé z archeologických nálezů.

Obr. 3. Experimentální výroba soustruženého vřetena na pružinovém soustruhu. Foto Petra Vidomusová 2021, Muzeum Novojičínska

Tento experiment mimo jiné upozornil na to, že už samotné výrobní nástroje používané v rámci tradičních rukodělných technologií v muzeích k tezauračním či prezentačním účelům je třeba podrobit experimentálnímu ověření. Je také příkladem toho, že zhotovení funkčních replik, pokud bude při něm akceptováno maximálně možné využití autentických postupů, výrazným způsobem navyšuje interpretační možnosti a také prezentační věrohodnost. Pokud autentické postupy výroby nejsou zcela jasné, experimenty mohou pomoci vytvořit celou řadu hypotéz pro volbu identického způsobů zhotovení replik tak, aby se přibližovaly původní funkčnosti.

Obr. 4. Pohled do dílny Centra tradičních technologií Příbor.
Foto Petra Vidomusová 2020, Muzeum Novojičínska

Praktické využití tradičních rukodělných technologií by mohlo být dobře realizovatelné v celé řadě muzejních paměťových institucích. Zcela jistě velké předpoklady pro takovéto komplexní pojetí muzejního tezauru mají muzea v přírodě, coby velice specifické, a především v tezauračním pojetí komplexní paměťové instituce muzejního typu (Drápala 2009; Michalička 2019; Novotný 2019). Většina muzeí v přírodě v našem prostoru je koncipována etnograficky a etnografika tvoří základy jejich sbírek, mezi které patří i objekty tradičního stavitelství. Tento přístup může vést i ke vzniku specializovaného muzea jaké představuje pobočka Muzea Novojičínska Centrum tradičních technologií Příbor.¹⁶

Rovněž i mnohá kamenná muzea mají celou řadu možností rozšiřovat komplexnost tezaurů tímto směrem, neboť jejich bohatost i zaměření sbírek se k využití tohoto potenciálu nabízí. Značné dispozice mají zejména muzea s jistou rukodělnou orientací v obsahové náplni – například muzeum krajky, řemesel, bednářství atd. Pro muzea při prezentaci tradiční hmotné kultury by mohl být tezaurus rukodělných dovedností velmi zásadní, neboť mnohé i jinak velmi precizní instalace muzejních expozic se velmi často potýkají s nepřesně interpretovanými technologickými postupy, špatně určenými výrobními nástroji či neprezentovanými detaily, bez nichž je technologický postup či přímo konkrétní nástroj reálně nefunkční.

Etnografické sbírkové předměty představují autentické artefakty, které pochází z původní reality, která již neexistuje, a tak chybí tolik potřebné souvislosti spjaté s funkcí, účelem, výrobou a specifiky užívání. Navíc bývají zhotovené z velmi křehkých materiálů a vyžadují vysokou péči ochrany. Abychom mohli autentický celistvý kontext v maximální míře prostřednictvím transferované a muzealizované reality zachovat, nabízí se možnost využití experimentů s tradičními technologiemi při výzkumu, aktivní tezauraci, i následné prezentaci. Přestože tento přístup postupně nalézá v muzeích své uplatnění při složitém procesu muzealizace, aby se mohl úspěšně rozvíjet, vyžaduje nejen větší míru teoretické diskuse, ale také potřebné množství specializovaných odborníků.

Závěrem je třeba konstatovat, že toto téma je velmi otevřené a bude nezbytné jej podrobit dalším důkladným analýzám, aby mohlo být stanoveno nějaké propracovanější řešení. Na základě uvedených skutečností je patrné, že pojetí takto komplexního přístupu k dokumentaci et-

nografických muzejních sbírek obnáší celou řadu nejasností. Přestože se myšlenka uchování a (re)konstrukce technologií v rámci celkového tezauru jeví jako přínosná, problémů při její realizaci vyvstává velké množství.

Jednou ze základních sporných otázek je zejména fungování takového ideálního depozitáře technologií. Nositeli dovedností jsou totiž konkrétní jednotlivci a s jejichž odchodem pomíjí i praktické znalosti. Určitým řešením by mohlo být ukotvení tohoto specifického depozitáře ve struktuře muzeí, a to jak ze strany vedení muzea, tak především ze strany zřizovatele. Samozřejmě ani toto ukotvení by nemuselo přinést žádaný výsledek. Takovýto přístup by kladl náročné požadavky na erudici a dovednosti pracovníků a je otázkou, jaký počet by jich byl k dispozici. Ovšem cílené dodržování nároků na experimentální výzkumnou práci a rukodělné dovednosti by mohlo vést k postupnému nárůstu odborných sil zajišťujících jak práce na experimentech a rekonstrukcích, tak i potřebné předávání praktických znalostí rukodělných technik. Tendence ze stran velkých zřizovatelů muzeí stále častěji cílí na povrchní atraktivnost muzejních prezentací ovšem příliš tomuto pojetí nenasvědčují. U některých specializovaných muzeí by ale tato cesta mohla být uskutečnitelná.

Jedním z důvodů, proč by pevnější ukotvení depozitářů tradičních dovedností ve struktuře muzeí mohlo být reálné, je skutečnost, že mnohým kurátorům pro důklad-

né poznání sbírek a následnou práci s nimi již nezbyvá příliš jiných kvalitních možností. Proto lze u některých pozorovat stále větší potřebu ověřit získané informace experimentem, který by bylo možné také prezentovat. Také nezbytnost doplnit tezaurus o chybějící artefakty je určitou hybnou silou, na které je možné dále stavět, a to i v argumentační rovině.

Z uvedeného vyplývá, že pro začlenění depozitáře tradičních rukodělných dovedností je potřebné množství silných argumentů. Jedním z nich jsou i stále rostoucí požadavky z řad veřejnosti, kdy počet laických, ale kvalitních realizátorů experimentů a (re)konstrukcí přibývá. A právě i oni potřebují vědecky podložené informace a praktické zkušenosti, které mohou nabídnout paměťové instituce. Rovněž na tyto osoby orientované na tradiční rukodělnou výrobu, jejichž zvyšující se počet lze sledovat například na sociálních sítích, by se měly případné analýzy také zaměřit. Stávají se totiž rovnocennými a nepřehlédnutelnými partnery muzeí a muzejní paměťové konstrukty je poměrně zásadně ovlivňují. Toto téma by zcela jistě bylo vhodné pro samostatnou práci založenou na důkladném výzkumu.

Řešení depozitářů tradičních rukodělných technologií a dovedností vázaných na etnografickou sbírku v muzejních institucích tedy není nijak jednoznačné, ale jisté je, že je potřeba zejména velkého množství zkušeností, které mohou potvrdit jeho reálnost a funkčnost.

POZNÁMKY:

1. Problematiku nekomplexnosti sbírek věnujících se rukodělné výrobě nastínil výstižně Ondřej Machálek v příspěvku *Vybrané etické aspekty při dokumentaci a prezentaci řemesel v muzeích* (Machálek 2020: 23–24).
2. Ústředí lidové umělecké výroby vzniklo v roce 1945 a bylo definitivně zrušeno v roce 1995.
3. Určité sbírky autentických artefaktů spjatých s tradiční rukodělnou výrobou mohou být i ve vlastnictví spolků, sdružení či specializovaných jednotlivců, ale nebývají evidovány v Centrální evidenci sbírek.
4. Při filmových záznamech konkrétní rukodělné výroby se velmi často stává, že bývá proveden střih v nehodném místě a zásadní pasáž potřebná pro provedení technologie, byť třeba velmi krátká, tam chybí.
5. Ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm se jednalo zejména o tesařské technologie, na Veselém Kopci se ve velké míře uplatnil transfer technologií sekernických.
6. V některých případech postavených především na hypotézách lze hovořit spíše o konstrukci.
7. Z řad muzejních odborných pracovníků se jedná v největší míře patrně o specialisty na textil.
8. Výzkum započal v roce 2005 ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a stále pokračuje v CETRAT.
9. Výchozí materiál pro provedené rekonstrukce technologie tradičního zpracování troudatce kopytovitého představovaly zejména sbírky těchto muzeí: Národní muzeum v přírodě – Valašském muzeu v přírodě, Muzeum Novojičínska, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Muzeum regionu Valašsko, Muzeum Velké Karlovice, Národní muzeum.
10. Kopřivové vlákno se získává z kopřivy dvoudomé (*Urtica dioica*).
11. V rámci experimentování s technologickými postupy zpracování kopřivy dvoudomé v CETRAT se vzhledem k absenci podrobných popisů technologie z evropského prostoru přistupovalo také konstruktům využívajícím i mimoevropské analogie. Výzkum byl publikován v monografii *Kopřiva. Plevel, který šatil* (Michalička 2017).
12. Mikroskopické analýzy provedla Alena Samohýlová.
13. Kopřivové vlákno nebylo např. potvrzeno u vojenských uniforem kopřiváků z Vojenského historického ústavu Praha, ale prokázalo se u artefaktů, kde byl původně uváděn jako materiál len, a to u sukni z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě a u pytlů z Kysuckého muzea v Čadci.

14. Na výstavu *Kopřiva* zapůjčily paličkované krajky z kopřivového vlákna tyto instituce: Masarykovo muzeum v Hodoníně, Moravské zemské muzeum v Brně, Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, Muzeum regionu Valašsko, Národní muzeum.
15. Výsledky nebyly dosud publikovány.
16. Pobočka Muzea Novojičínska CETRAT do roku 2020 Muzeum a pamětní síň Sigmunda Freuda má aktivní a praktické realizace tradičních rukodělných technologií přímo v obsahové náplni.

LITERATURA:

- Doušek, Roman a kol. 2014: Úvod do etnologického výzkumu. (= Etnologické příručky 7). Brno: Masarykova univerzita.
- Doušek, Roman – Drápala, Daniel (eds.) 2011: Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě. Brno: Masarykova univerzita.
- Drápala, Daniel 2009: Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury. *MUZEUM: Muzejní a vlastivědná práce* 47, s. 3–18.
- Jančář, Josef 1988: *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice: Ústav lidového umění.
- Jarošová, Barbora – Lidák, Petr – Michalička, Václav 2011: *Tradice a současnost rukodělné výroby v regionu Moravské Valašsko*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm.
- Kandert, Josef 2007: Tradice. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část, Sv. 3*. Praha: Mladá fronta, s. 1065.
- Langer, Jiří – Brandstettrůvá, Marie 2018: Prezentace života minulých generací v muzeu v přírodě. *Museum vivum* 13, s. 53–73.
- Langer, Jiří 1975: K problémům vztahů lidové výroby k tradičnímu zemědělskému prostředí. *Národopisné aktuality* 12, s. 279–284.
- Langer, Jiří 1995: Generační aspekt prezentace lidové výroby v muzeích v přírodě. In: *Lidová výroba. Její dokumentace a prezentace*. Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum Vsetín, s. 4–13.
- Machálek, Ondřej 2020: *Vybrané etické aspekty při dokumentaci a prezentaci řemesel v muzeích*. In: Chovančíková, Irena – Vařeka, Marek (eds.): *Muzeum a etika I*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, s. 20–30.
- Michalička, Václav 2009a: Pokrývky hlavy ze stromové houby troudnatce kopytovitého. In: Křížová, Alena a kol.: *Ornament – oděv – šperk. Archaické projevy materiální kultury*. (= Etnologické studie 5). Brno: Masarykova univerzita, s. 120–130.
- Michalička, Václav 2009b: Využití a smysl „experimentální“ a „aplikované“ etnografie. *Národopisný věstník* 26 (68), č. 1, s. 39–43.
- Michalička, Václav 2017: *Kopřiva. Plevel, který šatil*. Nový Jičín: Muzeum Novojičínska.
- Michalička, Václav 2019: Muzea v přírodě – specifika kulturně-paměťového konstruktů. In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, s. 67–73.
- Novotný, Martin 2019: Muzea v přírodě jako experimentální laboratoř (na příkladu rekonstrukce stavebních technologií). In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, s. 67–73.
- Pavliščík, Karel 1995: Několik poznámek k soudobé dokumentaci lidové výroby v regionálních muzeích. In: *Lidová výroba. Její dokumentace a prezentace*. Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum Vsetín, s. 2–4.
- Stránský, Zbyněk Zbyslav 2000: Úvod do studia muzeologie. Brno: Masarykova univerzita.
- Šulěř, Petr 1980: Autenticita – identita, aneb o potřebě užitečného napětí. *Národopisné aktuality* 17, č. 1, s. 73–75.
- Šulěř, Petr 1981: Muzealita – vlastnost, stav či funkce. *Muzeologické sešity* 8, s. 141–147.
- Waidacher, Friedrich 1999: *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava: Slovenské národné muzeum – Národné múzejné centrum.
- Woitsch, Jiří 2004: Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby. *Národopisný věstník* 21 (63), s. 13–21.
- Woitsch, Jiří 2006: $K_2CO_3 + 894\text{ }^\circ\text{C} + 138,2\text{ G/mol} + \text{experiment} = \text{Podivínství}$ aneb legitimní výbava historika? In: Dvořák, Jan – Knoz, Tomáš (eds.): *IX. sjezd českých historiků, Pardubice 6.–8. září 2006, Svazek II, Historie v kontextu ostatních vědních disciplín*. Brno – Pardubice – Praha – Ústí nad Labem: Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), s. 443–453.

Summary

Traditional Handcraft Techniques as Part of Documentation Accompanying the Museum Ethnographic Collection

The study deals with defining the documentation of traditional techniques within the ethnographic collection. It addresses the question of supplementing the museum thesaurus with fully functional techniques. Attention is paid to real possibilities of preserving practical skills in relation to ethnographical deposited. The theoretical introduction focussing on the principles of creating museum thesauri is followed by an analysis of experimental approaches to and eventualities of reconstructions of extinct traditional techniques. Defining the dependence of the preservation of traditional handcraft technologies directly in museum institutions on specific bearers of these skills is an important section of the study. The potential of experiments and reconstructions to expand and deepen the documentation of ethnographic collections is demonstrated by three specific examples of implementations carried out in the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm and the Centre of Traditional Techniques in Příbor. In the conclusion, the author points out the main difficulties of anchoring the repositories with traditional skills in the structure of museums.

Key words: Ethnographic collection; experiment; musealisation; museum thesaurus; reconstruction; traditional handcraft techniques.

ZNOVUZÍSKANÁ ÚZEMÍ V PRAMENNÝCH MATERIÁLECH POLSKÉHO ETNOGRAFICKÉHO ATLASU. VYBRANÉ PŘÍKLADY SOCIOKULTURNÍCH ZMĚN V POST-MIGRAČNÍCH OBLASTECH

Anna Drożdż (Slezská univerzita Katowice)

Příběh o uspořádání svého nového života na základech života někoho jiného, ne na vlastních, chce být vyprávěn, jako by celá pravda o něm ještě nebyla vyřčena.
(Kuszyk 2019: 13)

Období po druhé světové válce charakterizují výrazné změny na mapě Evropy, zejména v její střední a východní části. Politická rozhodnutí učiněná po roce 1945 vyvolala významné přesuny obyvatelstva. Jednalo se zejména o vysídlení německého obyvatelstva z území Polska, z tehdejšího Československa a z Maďarska. Změny hranic na východě také vyvolaly migraci tisíců Ukrajinců na východ (z Československa) a Čechů a Slováků opačným směrem. Také na území Maďarska a Rumunska doznalo složení obyvatelstva značných změn.¹ Rozhodnutí učiněná v Jaltě a Postupimi vedla rovněž k významným proměnám hranic polského státu. Polsku byly přiděleny oblasti podél západních a severních hranic: Slezsko, Lubušská země, Západní Pomořansko, Východní Pomořansko, Warmie a Mazury.² Měla jít o kompenzaci za zabránění východního pohraničí (Paprot-Wielopolska 2018). Tato rozhodnutí měla osudné důsledky.

Poválečná léta, která přinesla především nutnou obnovu zničených oblastí postižených přesídlováním, si navíc vyžádala vytvoření nových pravidel pro fungování v odlišném prostředí. Zvláště důležité bylo navázání nových vazeb se spoluobčany nově osídlovaných obcí a přehodnocení prvků vlastního i získaného kulturního dědictví. Józef Burszta (1966: 81) poznamenává, že pro badatele zaměřené na kulturní fenomény „nejzajímavější projevy vznikají právě tehdy, když tyto kulturně odlišné skupiny začnou tvořit jedno místní společenství“. Mirosława Drozd-Piasecka zkoumající období politické transformace³ v Polsku napsala, že pro porozumění probíhajícím procesům může být zvláště nápomocná analýza „různých forem ‚vyrovnávání se‘ společnosti s transformací, shromažďování co nejvíce informací o používaných strategiích, chování jednotlivců, skupin,

institucí“ (Drozd-Piasecka 1998: 28). Pozorování prováděná v menších komunitách, například venkovských, jejichž „rámec kulturního kontextu je tvořen [...] souborem hodnot, které jsou bližší životu“, se mohou ukázat jako velmi významná (tamtéž). Výše citované poznámky lze také aplikovat na oblasti procházející transformací v důsledku změn ve složení obyvatelstva. Další závěr formulovaný M. Drozd-Piaseckou je důležitý pro lepší pochopení procesů probíhajících v těchto oblastech. Badatelka poukazuje na vztah mezi transformací a neměnností: „...i v násilných transformacích se projevuje tradice, viditelné pokračování historicky formovaných vzorců kultury a sociální struktury“ (tamtéž: 9). Z tohoto důvodu nabývá na významu empirický výzkum míry výskytu starších prvků předávaných generacemi a nových, vznikajících jako hodnotné inovace. Závěry, které Drozd-Piasecka učinila, mohou usnadnit volbu způsobu a směru při vytváření vědeckého vyprávění o západních a severních územích.

Materiály shromážděné v rámci projektu *Polského etnografického atlasu* (dále jen PEA) mohou významně přispět k výzkumu strategií vytváření nové identity v post-migračních územích, stejně jako strategií týkajících se paměti místa původu těch, kteří sem nově přišli žít. Autorka tohoto textu používá termín etnografie ve dvou základních významech, které, jak ukazují dlouhodobé diskuse v zemích střední a východní Evropy, (srov. Nešpor – Jakoubek 2004, 2006), nelze snadno sladit. První význam, tradičně používaný v literatuře bývalých koloniálních mocností (srov. Bruner 2011), je definován metodou etnografického výzkumu. Druhý význam, který vychází z filozofie Johanna Gottfrieda Herdera a souvisí s národopisem v německém slova smyslu (tzv. *Volkskunde*), není definován ani tak metodou, jako předmětem, kterým je lid. V rámci této tradice vznikl PEA. Autorka nemá v úmyslu vstupovat do sporů o nadřazenost jednoho či druhého způsobu chápání etnografie, ztotožňuje se v tomto ohledu s Michałem Buchowskim (2012: 20–38), který se zasazuje o soužití obou významů – alespoň v polské etnologii.

Změny hranic a pohyby obyvatelstva v Polsku po druhé světové válce

Oblasti, které po skončení druhé světové války připadly Polsku, obývalo většinou německé obyvatelstvo. Toto rozhodnutí mělo za následek nucenou migraci několika milionů obyvatel.⁴ Místa autochtonů zaujali osadníci z celého Polska a dále z regionů, které se po roce 1945 ocitly za východní hranicí země – výše zmíněného východní pohraničí. Nově příchozí se rozhodli změnit své bydliště z různých důvodů. Jednalo se jak o dobrovolnou migraci, která byla důsledkem snahy zlepšit svou materiální situaci, tak o migraci nucenou, která vycházela z politických rozhodnutí tehdejších komunistických orgánů.⁵ Dobrovolní osídlenci nejčastěji pocházeli ze středních a jižních území země, zatímco nuceně přesídlené obyvatelstvo pod tlakem opouštělo svou domovinu ve východních oblastech předválečného Polska (Paprot-Wielopolska 2018; Misztal 1997). Většina lidí, kteří hledali lepší životní podmínky na západě, pocházela z bývalých vojvodství poznaňského, kieleckého, lublinského, řešovského, krakovského, varšavského a lodžského (Burszta 1966). Nucené vystěhování se týkalo hlavně obyvatel Volyně a východní Haliče. V následujících letech k nim přibýly také repatriované a reemigrantské rodiny: „Došlo také k přílivu repatriantů, tj. obyvatel Polska v hranicích před 1. zářím 1939, kteří se z donucení ocitli na území jiného státu a byli odtud pouze repatriováni [...], byli zde také reemigranti, tj. lidé, kteří se ocitli mimo Polsko již před rokem 1939 hledající práci a lepší životní podmínky, v neposlední řadě pak lidé, kteří byli během války účastníky nucené politické migrace“ (Misztal 1990: 6, cit. podle Paprot-Wielopolska 2018: 19).⁶ Jak uvádí Józef Burszta (1966), nově osídlenou oblast tak obývají čtyři kategorie obyvatel: autochtoni, osadníci ze středního Polska, repatrianti a navrátilci.

Kromě polského obyvatelstva bylo nucené migraci na sever a západ země vystaveno také ukrajinské obyvatelstvo. Tyto aktivity probíhaly v roce 1947 a byly součástí tzv. akce „Visla“. Jejím cílem byl „boj proti ukrajinskému podzemnímu hnutí soustředěnému kolem Ukrajinské povstalecké armády (UPA) ve východní Haliči a na Volyni“ (Paprot-Wielopolska 2018: 19; Drozd 2006). Přibližně 150 000 Ukrajinců, Lemků a Bojků muselo opustit své rodné domovy v jihovýchodních oblastech Polska (vojvodství řešovské, lublinské a kra-

kovské). Pro obyvatele přesídlené v rámci akce platila přísná pravidla: byli usazováni tak, aby byli rozptýleni, aby žili daleko od hranic a velkých měst, přičemž rodiny, příbuzní a přátelé nemohli vytvářet kompaktní skupiny (Sakson 2011: 250, cit. podle Paprot-Wielopolska 2018: 19; viz také Urban 2007; Drozd 2006).

Pro mnoho lidí byl příchod na západní a severní území traumatickým zážitkem. Cesta obvykle trvala několik dnů, někdy ale i týdnů. Na místě se nově příchozí setkali se zcela odlišnými přírodními a kulturními podmínkami a přišli do kontaktu s lidmi, kteří měli často velmi odlišné kulturní zázemí. Místní úřady často nebyly schopny zvládnout proces osídlování a mnoho nově příchozích bylo ubytováno u místního německého obyvatelstva, které naopak čekalo na přesídlení na západ (Urban 2007: 171–172). Navzdory škodám způsobených válečnými událostmi udělaly západní vesnice a města na nově příchozí velký dojem. Nejpřekvapivější byl civilizační rozvoj: stavby, vnitřní vybavení, moderní technologie (Burszta 1966).

Reflexi vyvolávaly také vzhled, jazyk, stejně jako zvyky a obřady autochtonů. Jak poznamenává Andrzej Sakson (1997: 143–144), je to právě kontakt s jiným sociálním prostředím (jiné názory, zvyky, obyčeje, hodnotové systémy), který často způsobuje kulturní šok. Setkání s realitou zcela odlišnou od té, ve které dosud žili (většina nově příchozích pocházela z vesnic a malých měst), a kontakt s místním obyvatelstvem přinutily přesídlené osoby a osadníky ověřovat si vlastní normy a hodnoty. Józef Burszta poznamenává, že v takové situaci „vznikají malá nebo větší kulturně heterogenní společenství právě proto, že je obývají kulturně rozmanité skupiny lidí. Každá skupina přináší do nového prostředí svou vlastní, aktuální kulturu nebo soubor vybraných prvků. Kulturní problémy vznikají již ve chvíli, kdy migrace začíná, a nekončí stabilizací osídlení“ (Burszta 1966: 81).

Na západním a severním území bylo jedním z nejdůležitějších problémů vytvoření vztahu nově příchozích obyvatel k těmto teritoriím a vznik nové místní identity. Pro osadníky, kteří sem přicházeli dobrovolně, byla tato oblast „bílým místem“. Jejich znalosti o minulosti těchto regionů byly velmi chabé nebo zfalšované oficiální úřední narací. Obecně došlo k distancování se od úspěchů a kulturního dědictví vysídleného obyvatelstva. Následující roky soužití obyvatel pocházejících z různých oblastí

Polska si vynutily vznik nástrojů umožňujících vytvoření nové, společné místní identity založené na vlastním kulturním dědictví a na těch několika polských prvcích, které se v místě vyskytovaly.

Týkalo se to zejména ukrajinského obyvatelstva, Lemků a Bojků. Zpočátku přesídlenci nepodnikali žádné akce dlouhodobého charakteru. Jejich aktivity „měly dočasný charakter, šlo o přežití do okamžiku návratu. Nešlo o investování do hospodářství, které obývali.“ (Drozd 2006: 398). Pomalý proces adaptace Ukrajinců začal teprve v 50. letech minulého století. Nejtěžší to bylo na sociální úrovni: „Po deportaci a usazení ve značném rozptýlení se jejich dosavadní život zcela změnil. Nejen z hlediska přírodních a klimatických podmínek, ale také z hlediska společenského a rodinného života. Většina příbuzných, sousedů a přátel byla usazena v jiných okresech, nebo dokonce v jiných vojvodstvích. Nyní se stali jejich sousedy Poláci, kteří přišli z jiných oblastí Polska a z oblastí za řekou Bug.“ (Drozd 2006: 400) Ukrajinci se odlišovali nejen oděvem, vybavením domácnosti, zemědělským náradím nebo jazykem, ale také bohatstvím. Dorazili na západ s posledními přistěhovaleckými vlnami, které dostaly nejhorší pozemky a nejchátralejší budovy. Pocit určité nadřazenosti dříve příchozích osadníků a negativní postoj k cizímu obyvatelstvu, které se na východě údajně v době války dopouštělo genocidy, značně bránil navazování a upevňování sousedských vztahů. Jak upozorňuje Roman Drozd, „nejrychlejší kontakt s nimi [Ukrajinci] navázalo původní domácí obyvatelstvo a poté osadníci z bývalých centrálních a západních vojvodství, protože jejich vztahy nebyly zatížené vzájemnou historickou minulostí“ (Drozd 2006: 402).

Hospodářské plány komunistických úřadů měly velký dopad i na obyvatele venkova. V roce 1949 začala realizace plánu nucené kolektivizace půdy. V té době zřízené rozsáhlé Státní zemědělské statky (PGR) byly jediným pracovním místem pro velký počet venkovských obyvatel (Paprot-Wielopolska 2018: 21).

Všechny tyto zkušenosti byly jednou z mnoha obtíží, se kterými se noví obyvatelé těchto oblastí museli potýkat v procesu pochopení neznámé reality. Ve venkovském prostředí to byla obzvláště obtížná výzva vzhledem k povaze této komunity, ve které „prvky společenství, přirozené vazby určují typy vztahů a principy sociálního soužití“ (Drozd-Piasecka 1998: 37).

Znovuzískaná území ve výzkumu Polského etnografického atlasu

Terénní výzkumy projektu PEA započaly v roce 1945. Byly provedeny ve více než 300 obcích v Polsku v období po druhé světové válce, z nichž přibližně třetina se nacházela na znovuzískaných územích.⁷ Shromážděný materiál je uložen v archivu Polského etnografického atlasu, který se v současnosti nachází v Těšíně. Některé ze zdrojových materiálů jsou k dispozici online.⁸

Předpoklady týkající se výzkumu pro PEA, které vypracoval Józef Gajek společně s dalšími lidmi zapojenými do projektu, byly ambiciózní a široce diskutované. Tyto diskuse vedly k tomu, že narativní struktura příběhů o minulosti tradiční venkovské kultury – jak ji nastínil E. M. Bruner (2011) – byla vytýčena v textech publikovaných před zahájením terénního výzkumu (viz např. Frankowska 1948; Gajek 1959; Labuda 1954; Moszyński 1956; Bohdanowicz 1993: 7–32).⁹

Bylo plánováno intenzivní a systematické shromažďování informací, které mělo umožnit rekonstrukci postupných etap vývoje lidové kultury v jejích regionálních variantách. Shromážděné informace měly být podkladem pro přípravu kartogramů ilustrujících prostorovou diferenciaci lidové kultury v Polsku. Těchto cílů by nebylo možné dosáhnout bez „na míru šitých“ informací přímo od pramene. Ty zase mohl získat řádně připravený badatel. Téměř v každém dotazníku byl podrobný scénář „pohybu v terénu“, tedy návod jak provádět výzkum za účelem získání co nejkvalitnějších výsledků. Vysoká míra podrobnosti těchto pokynů neponechávala žádný prostor pro jakýkoli dialog s dotazovanou osobou a pro vyvozování subjektivních závěrů z interakcí, k nimž došlo během rozhovoru.¹⁰ Autor dotazníku považoval za nezbytné získat takové informace, které by mohly být použity k etnogeografické analýze. Údaje obsažené například v dotazníku o dopravě a pozemní komunikaci ukazují prvořadý důraz na zohlednění následujících informací: *1. Existence, nebo absence studovaného jevu v konkrétní vesnici a) během výzkumu, b) nebo v minulosti. To vyžaduje co nejpřesnější určení: a) zda jde o jev starý, nebo nový; b) zda je životaschopný, reliktní, přežívající, sporadický; zda se vyskytuje často, nebo zřídka; c) vyžaduje objasnění, kdy se jev objevil, začal mizet, nebo zanikl.*“ (Gajek 1960: 8–9) Kromě určení geneze a chronologie některých prvků byla důležitá jejich klasifikace a systematika (tamtéž: 9–10). Autor věnoval pozornost také jazykovým otázkám (tamtéž: 10–11).

Jako samostatnou problematiku autor dotazníku vyčlenil jevy, které se v severních a západních oblastech Polska objevily po druhé světové válce. Mnoho dotazníků obsahuje zkrácené otázky týkající se těchto otázek, například: „*Problémy na západním území. Cílem je stejně jako dříve zachytit jevy spojené s velkou migrací po druhé světové válce. Proto by měly být zodpovězeny následující otázky: a) co, jaké formy a funkce projevů osadníci našli po příchodu na západní území, b) co a odkud z hlediska studovaného projevu s sebou přinesli, c) které z nalezených forem byly přijaty a) beze změn, b) se změnami – s kterými, c) které importované formy se v novém prostředí ustálily – nebo ovlivnily vznik nových forem?*“ (Gajek 1960: 11)

Vhodně připravený nástroj však svou úlohu nemůže splnit, pokud jej bude používat osoba, která není na výzkum připravená. Z tohoto důvodu bylo důležité vyškolit výzkumníky. Edward M. Bruner na konto etnografického výzkumu poznamenává: „*Abych parafrázoval Barthes [1999: 50], lze říci, že neexistuje žádné první, naivní, fenomenální čtení dat z terénu, které bychom později vysvětlili nebo intelektualizovali. Žádný etnograf není skutečně nevinný – všichni máme v hlavě od začátku nějaký příběh, která organizuje naše počáteční pozorování v terénu.*“ (Bruner 2011: 157) V etnografickém přístupu byla tato „nevinost“ výzkumníka/výzkumnice překážkou, kterou bylo třeba překonat. K tomu byla nutná teoretická příprava, která by umožnila lepší pochopení zkoumaného terénu. Ti, kteří se účastnili terénního výzkumu, museli mít znalosti z oblasti etnologie, tj. prokázat znalosti předchozích vědeckých výsledků svých předchůdců. Když vyšli do terénu, přesně věděli, co mají během výzkumu očekávat. To byl účel příběhu zmíněného Brunerem – pomoc při organizaci terénních pozorování. Tento badatel dále dodává: „*Mezi příběhem a zkušeností existuje dialektika, ale při etnografii se neustále orientujeme na dominantní narativní strukturu. Jdeme do rezervace s příběhem v hlavě a tento příběh se odráží ve finální verzi našeho produktu: publikovaného článku, kapitoly knihy nebo celé monografie.*“ (Bruner 2011: 157) Příběh vytvořený autory PEA měl za cíl umožnit výzkum vybraných otázek týkajících se venkovské kultury bez zohlednění sociokulturního kontextu. Předběžně vytipované artefakty, které odpovídaly stanoveným předpokladům, byly podrobeny detailnímu výzkumu. Konečným „produktem“ těchto aktivit měly být etnografické mapy obsahující náležitě rozmístěné roz-

sahy těchto artefaktů. Vize terénního průzkumu vedeného tímto způsobem se na západním a severním území neosvědčila. Jejich multikulturní charakter ztěžoval sběr dat umožňujících etnogeografickou interpretaci vybraných jevů.

Při konstrukci výše uvedených předpokladů Gajek zdůraznil, že je třeba mít na paměti variabilitu studovaných prvků, proto zachycení jejich dynamiky bylo jedním ze základních předpokladů etnogeografické interpretace. Bylo nutné ověřit, zda daný prvek podléhá procesu šíření, nebo ústupu. Gajek také zmínil, že je důležité uvést vnější faktory, které ovlivnily procesy související se zkoumanými prvky, jako jsou přírodní, ekonomické nebo politické podmínky. Podstatné však bylo, že konečný výběr těchto faktorů a jejich rozvrstvení provedli výzkumníci, nikoliv zkoumané osoby. Tímto způsobem se hlavní sociální aktéři této výzkumné situace stali imobilizovanými a neviditelnými nositeli informací o prvcích kultury zajímajících odborníka.

Jak bylo uvedeno výše, ačkoli teoretické studie ukazovaly na potřebu studovat procesy transformace, v multikulturní oblasti, jakou představovala polská znovuzískaná území, bylo dosažení tohoto cíle velkým problémem. Mezi Gajkovy výzkumné cíle patřila rekonstrukce minulých procesů, které ovlivňovaly rozmístění prvků v prostoru. Procesy, které probíhaly v novější době, pro něj nebyly vědecky zajímavé, proto nebyla znovuzískaná území v polském atlasovém výzkumu důkladně zpracována. Přestože v těchto oblastech proběhlo mnoho výzkumných pobytů, byly provedeny desítky rozhovorů, jejichž výsledkem byly stovky stran vyplněných dotazníků, získané informace se jen zřídka promítly do etnografických map. Specifičnost těchto oblastí byla při práci na mapách PEA zohledněna pouze do určité míry. Informace shromážděné v diskutovaných oblastech byly zobrazeny na kartogramech pomocí speciálních symbolů.¹¹ Vzhledem k daným východiskům výzkumu nebyly tyto záznamy podrobeny hloubkovým analýzám. Důvodem byla skutečnost, že vzpomínky osadníků a vysídlených osob na předválečné období se týkaly jejich rodných míst; o předválečné situaci v oblastech, které obývali po přesídlení, neměli žádné povědomí. Výpovědi o poválečném období představovaly obraz zahrnující komplex prvků přinesených z původních domovů a těch převzatých. To neumožnilo vyvodit žádné závěry k tématům definovaným jako hlavní úkoly atlasu. Symbolicky vytvářely na těchto kartogramech „bílá místa“,

kteřá bránila vyvození jednoznačných závěrů, o kterých Gajek tak obsáhle psal.

Je zřejmé, že tyto regiony oplývaly různými kulturními projevy a procesy. Bez zohlednění dobových sociálně-politických souvislostí a individuálních narativů obyvatel zkoumaných lokalit však nebylo možné učinit žádné kognitivně hodnotné závěry. Na druhé straně byl dán hlas hlavním aktérům výzkumné situace: výzkumníkovi a jeho respondentovi, což vylučovalo možnost etnografické interpretace těchto zpráv. Na mapách PEA jsou proto uvedené oblasti zastoupeny jen málo. Výzkumníci se s výzvou daného území vypořádali různými způsoby. Na jedné straně jim byly poskytnuty velmi podrobné pokyny pro výzkumné situace. Na druhou stranu je nikdo nepřipravil na zkušenost s multikulturalismem. Tento kognitivní nesoulad se odrazil v kvalitě terénních materiálů. Záznamy, které výzkumníci pořídili – často představující vzpomínky respondentů – ovšem stále čekají na vyčerpávající analýzu a interpretaci.

Přes řadu nedostatků, vyplývajících do značné míry z metodiky samotného procesu získávání informací i z dříve vyslovených teoretických předpokladů, představují materiály shromážděné v archivu PEA stále zajímavý a dosud málo využívaný zdroj poznání o diskutované oblasti a v ní probíhajících procesech. Pozornost si zaslouží dva zdroje údajů: osobní data respondentů a narativní záznamy pořizené během rozhovorů vedených v terénu. Pro současného zájemce mohou tyto informace představovat zdroj poznání dvou různých skutečností. První tvoří obrazy „malé vlasti“, z níž přistěhovalci pocházeli, druhé vzpomínané, někdy i přivezené artefakty vytvářející kulturní pozadí. Tato skutečnost byla do jisté míry zachycena v rozhovorech s nejstaršími obyvateli vesnice. Při interpretaci výpovědí představitelů mladší generace vystupují do popředí zprávy o dynamice jevů odehrávajících se v novém místě bydliště. Srovnání těchto popisů umožňuje do určité míry rekonstruovat procesy, které probíhaly v této druhé – poválečné a multikulturní – realitě. Rozmanitost těchto údajů (komentáře a hodnocení výzkumníků pobývajících ve zkoumaných místech, odpovědi na otázky dotazníku, spontánní výpovědi obyvatel psané výzkumným pracovníkem na okraj dotazníku) vytvářejí zajímavou polyfonii hlasů o tom, jak po sobě jdoucí generace nově příchozích (a někdy autochtonů) uspořádávaly svůj každodenní svět v postmigrační realitě. V následujícím textu se zaměřím na prezentaci materiálů týkajících se této poválečné reality.

Znovuzískané území ve světle osobních dat respondentů

Jedním z nejzajímavějších zdrojů poznatků o zkoumané lokalitě a jejích obyvatelích jsou úvodní popisy charakterizující obec a data týkající se místního obyvatelstva. Účelem prvního bylo poskytnout stručný popis zkoumané lokality. Novější dotazníky byly vybaveny podrobnějšími dotazy zaměřenými na tuto charakteristiku. Týkaly se mimo jiné počtu hospodářství v obci, osobních údajů místního učitele, typu školy a počtu dětí, které ji navštěvují. Výzkumníci často pečlivě dodržovali doporučení autorů dotazníku. V mnoha případech bylo možné zjistit, jak vypadala zástavba obce, kolik zde bylo obytných nebo hospodářských budov, zda se zde nacházela škola nebo kostel. V oblastech obývaných přistěhovalci hrály otázky na původ obyvatel obzvláště důležitou roli – „*Počet rodin žijících [v obci] před druhou světovou válkou: ...; Počet rodin přesídlených po druhé světové válce: ...; Uvedte, odkud pocházejí (okres, vojvodství apod.): ...*“.¹² Autoři dotazníku požadovali, aby terénní výzkumníci do dotazníku zahrnuli hodnocení obce a jejích obyvatel z hlediska kvality výzkumu a možnosti získat od nich „cenné“ informace v kontextu atlasového výzkumu. Důležité bylo, aby takový popis provedl „odborník“ – badatel, který dané místo navštívil. Obyvatelé byli při této činnosti považováni za „poskytovatele“ informací, nikoliv za partnery v rozhovoru vedeném s etnografem. Rozhovor, do kterého byli zapojeni, v nich měla vyvolat potřebu sdílet své znalosti, ovšem bez soukromých soudů a pocitů. Kontakt těchto lidí měl zůstat neosobní a interakce neměla ovlivnit kvalitu informací.

Relevantní informace týkající se samotných respondentů obsahovala zjišťovaná osobní data. U osídlenců a přesídlenců bylo důležité uvést, z jakých oblastí pocházejí, kde a ve kterém roce se narodili, jaké zkušenosti si přinesli z místa původu a jaké mají vzdělání. V každém dotazníku byl ponechán prostor pro další komentáře výzkumníka/výzkumnice. Z těchto krátkých setkání, která se uskutečnila během terénního výzkumu, vyplynuly zajímavé – i když skromné – charakteristiky dotazovaných. Pozorovatel jednou nebo dvěma větami často shrnul osud svých přesídlených informátorů. Četba těchto někdy velmi lakonických noticek dnes umožňuje nastítnit sociokulturní kontext procesů, které se odehrávaly na těchto postmigračních územích.

Tyto poznámky a komentáře totiž mohou být důležitým zdrojem informací o lokalitách, které se v poválečném

období staly dějištěm významných společensko-politických a kulturních proměn. Navzdory jejich – velmi často – obecné podobě je jejich kognitivní hodnota značná.

Znovuzískaná území ve světle pramenných materiálů PEA – vybrané příklady

Dalším zásadním zdrojem informací o procesech probíhajících v postmigračních oblastech Polska po druhé světové válce jsou záznamy samotných výzkumníků. Některé z nich obsahují spontánní výpovědi respondentů, objevující se v kontextu zkoumané problematiky. Do značné míry se týkají konfrontace vlastního kulturního dědictví s cizím – stávajícím (souvisejícím s místem přesídlení) i tím, které s sebou přinesli jiní osídlenci. V zaznamenaných vzpomínkách hrála významnou roli témata související s procesy přejímání nových kulturních vzorců. Tyto procesy se týkaly jak hmotných prvků každodenního života, tak i norem, hodnot, vzorců chování a tradic spojených s výročními a rodinnými obyčejí či obřady. Vhodné vyhodnocení těchto zápisů umožňuje vyvodit závěry o probíhajících změnách.

Rozmanitost shromážděného pramenného materiálu vyžaduje individuální přístup ke každé ze zkoumaných otázek. Specifičnost procesů probíhajících po druhé světové válce a mnohorožnost situací, ve kterých se odehrály, znemožňují vyvozovat obecnější závěry. Dalším faktorem, který brání jejich srovnání, je neslučitelnost rozsahů, v nichž ke změnám docházelo. Osadníci a vysídlenci přijali rozdílné strategie jak se vypořádat s různými problémy, s nimiž se setkali po příjezdu do svého nového domova. Z tohoto důvodu můžeme hovořit o některých obecnějších tendencích změn například v zemědělství, které však nebudou odpovídat řešeními přijatým například v případě stavebnictví nebo dopravy. Dostupné dovednosti, v místě nalezené nářadí pro konkrétní užití, individuální zhodnocení a reflexe vzniklé situace a nakonec posouzení ostatních členů komunity určily odlišný přístup ke každému ze zjištěných problémů. Tyto strategie zvládnání odlišné reality představím na základě vybraných reprezentací paměti zaznamenaných v dotaznících PEA. Na několika příkladech z oblasti zemědělství, stavebnictví a rodinných obřadů představím možnosti využití pramenných materiálů k ilustraci naznačených procesů.

Zemědělství

V případě zemědělských prací poskytují materiály PEA zajímavé informace o problematice pěstování pro-

sa a způsobech skladování obilí po žních. Výskyt určitých prvků v těchto oblastech závisel na konkrétní socio-kulturní situaci, která nastala v poválečném období. Neodrážejí tedy kontinuitu změn probíhajících na polském venkově, ale ukazují na procesy zevšeobecnění některých tradic, které přinesli osadníci a přesídlenci.

Západní a severní území se vyznačovalo mnohem vyšší ekonomickou a kulturní úrovní ve srovnání s regiony na východě Polska. Všechny druhy inovativních řešení na zmíněná území dorazila mnohem dříve a rychle si získala oblibu u místních zemědělců.¹³ Na prostá změna ve složení místní populace znamenala, že řešení vytvořená původními obyvateli nebyla pro nově příchozí po delší dobu použitelná. V tomto období se v diskutované oblasti začaly šířit starší prvky typické pro východní Polsko. Novoosídlenci nějakou dobu praktikovali staré normy a vzorce chování, které však bylo v nové realitě stále obtížnější udržet.

Terénní výzkumy, při nichž byli respondenti dotazováni na tradice spojené se setím prosa na panenskou půdu (novina) či na půdu ležící ladem (úhor), ukázaly, že v poválečném období byl tento způsob znám a příležitostně byl praktikován v několika vesnicích v této oblasti.¹⁴ Souvisel ovšem s přestěhováním, což znamenalo, že zde byl novinkou. Tento příklad ukazuje konkrétní „migraci“ kulturních tradic spolu s jejich nositeli. Silná vazba na vzory, normy a zvyky, které se vyvinuly v místě jejich původu během života předchozích generací, nutila jednotlivce a sociální skupiny tradice pěstovat a udržovat bez ohledu na měnící se životní podmínky a často nepříznivé okolnosti. Navzdory skutečnosti, že jejich počínání bylo odsouzeno k neúspěchu, první roky po skončení války se nesly ve znamení těchto pokusů.

Podobné závěry lze vztáhnout i na zvyk stavět oborohy, i když faktory posilující jejich přetrvávání se mírně lišily.¹⁵ Na znovuzískaných územích se oborohy znovu objevují po druhé světové válce s příchodem osadníků a přesídlenců. Novoosídlenci si totiž často podmaňovali nový prostor zaváděním vlastních tradic a způsobů fungování. Podle vzpomínek respondentů se oborohy v některých lokalitách udržely ještě několik let po osídlení. Postupem času začala jako úkryt pro obilí sloužit stodola. V některých vesnicích výzkumníci zaznamenali: „V současné době jsou oborohy umístěny pouze v rámci usedlosti, na zahradě. Bezprostředně po válce byly ještě umístěny na poli,¹⁶ nyní je ve vesnici pouze jeden oboroh – za usedlostí. Skladuje se v nich obilí – nevy-

*mláčené žito nebo sláma po vymláčeném obilí. Osadníci [po příchodu do lokality] oborohy nenalezli.*¹⁷

Dalším důležitým důvodem návratu ke starším řešením byla nepříznivá materiální situace osadníků po příchodu na nové místo. Ti, kteří dorazili pár let po válce, převzali hospodářství ve velmi špatném stavu, často bez potřebného vybavení a zemědělských zařízení. Nově příchozí se s touto situací vyrovnali pomocí starších řešení. Jedním z nich bylo použití modelů známých z jejich domoviny. Tuto situaci ilustruje záznam z obce Gąłowo (u Szczecinek): *„Bezprostředně po válce zde byl jeden oboroh (stál osm let). Suší se pod ním obilí. Staví se, když není stodola.“*

Další příklad, který naznačuje opětovné rozšíření kulturního vzorce, se týká užití kruhovitých panáků¹⁸ obilí (polsky *kopice dookolne*). Chronologické údaje naznačují, že ve Warmii, Mazursku, Pomořansku a Velkopolsku akceptovalo místní obyvatelstvo tento typ panáků nejdříve, už na přelomu 19. a 20. století, o něco později se rozšířil i v jiných regionech.¹⁹ Tento typ se znovu objevuje ve druhé polovině 20. století. Stejně jako mnoho dalších prvků je i tento typ panáků součástí zemědělských tradic osadníků. Jejich příchod způsobil nejen proměnu kulturní krajiny těchto oblastí, ale také dočasnou obnovu starších ustálených kulturních prvků, které byly do druhé světové války nahrazeny dokonalejší formou. Jerzy Grocholski (1994: 81) při analýze pramenných materiálů atlasu uvádí: *„V Západním Pomořansku a v některých částech Mazurska, kde se dříve sušilo obilí pouze v řadových panácích (kopice rzędowe), se po druhé světové válce masově vyskytovaly kruhové panáky jako přenos v důsledku přílivu osadníků. Stará forma stále zůstává, ale její funkce je omezena na sušení jarních obilovin.“*

Analýza shromážděných informací ukazuje zvláštní „návratové vlny“ některých prvků kultury a také vícerozměrnost a složitost probíhajících procesů. Přenos kulturních vzorců provázel střet regionálních kultur, který si vynutil přehodnocení vlastních i cizích kulturních tradic, norem a vzorců určujících každodenní život obyvatel venkova. Tento proces vedl ke koexistenci mnoha forem: vlastních a cizích – přinesených jinými osadníky i těmi, s nimiž se setkali na místě.

Stavitelství

Jak již bylo zmíněno, příchod osadníků do severního a západního Polska měl za následek výrazné změ-

ny ve vzhledu místních vesnic. Noví obyvatelé převzali od původního obyvatelstva celé usedlosti, včetně obytných a hospodářských budov. Jejich tvar a funkce byly pro novoosídlence často nesrozumitelné, proto často zůstávaly dlouhou dobu nevyužité. Tato situace ztěžovala každodenní život, vyžadovala pochopení rozdílů a přizpůsobení se stávajícím podmínkám. Teprve postupné seznamování se s neznámým prostředím umožnilo začlenit neznámé prvky do každodenního používání. Stejně jako v případech zemědělství byly důležité individuální hodnoty a hodnocení jednotlivých uživatelů.

Zavádění nových řešení ve stavebnictví a interiérovém designu do značné míry záviselo na stavu té které usedlosti po druhé světové válce. V tomto případě bychom měli hovořit o individuálních strategiích obyvatel podle stávající situace. Použitá řešení tedy nepředstavují automatický přenos již známých vzorů, ale jsou procesem přijímání a přizpůsobování místních řešení charakteristických pro nové místo pobytu. Týkalo se to mimo jiné uspořádání zemědělské usedlosti a interiéru obytných budov. Bylo úplně jiné než v dřívějších domovech novoosídlenců, proto bylo pro ně přehledné a nepraktické.

Příkladem mohou být odlišné rozměry a umístění chlebové pece v obytném prostoru. Ve sledovaných oblastech bylo běžné umísťovat chlebové pece mimo dům. Jejich konstrukce byly také mnohem větší než ty, na které byli novoosídlenci zvyklí. To se setkalo s jejich velkou kritikou a donutilo je zavést takové změny, které jim vyhovovaly. Výsledkem bylo, že se již nepoužívala tato německá zařízení (nejčastěji byla rozebírána, i když na některých místech stále představovala nedílnou součást vesnické kulturní krajiny) a postupně byly k běžnému použití stavěny pece nové. Výzkumníci popsali poválečné změny takto: *„[Novoosídlenci budovy] obvykle nepředělávali, pouze pece na chléb – staré zbořili a nové postavili – po svém [mimo dům]“*;²⁰ *„Zbouraná pec na chleba – postavená na zahradě ve stylu německé – německé originály, pokud stále přežívají, se nepoužívají, protože jsou daleko, podle jejich vzorů se stavěly nové blíže“*;²¹ *Bylo lepší, když byla chlebová pec v jizbě, protože bylo teplo, ale je to lepší oddělené, protože tam není takový nepořádek. Nemusíte být opatrní, aby [...] nezačalo hořet.*²² Někteří z respondentů byli tak ohromeni velikostí chlebových pecí, že je ve svých vzpomínkách líčili nesmírně barvitě: *„Do pece po Němcích bylo možno nahnat i krávu – pes štěkal a v peci bylo děvče i s chlapcem – tak byla velká.“*²³

Mnoho výpovědí respondentů naznačuje v tomto ohledu zvláštní regresi. Ve vesnicích, kde se německé pece výrazně lišily od zkušeností osadníků z jejich domoviny, bylo rozhodnuto postavit nové pece uvnitř domu. Zlikvidovány byly zejména obecní pece, které byly ve vesnicích severního a západního Polska zcela běžné. Nejčastěji se jednalo o velké stavby umístěné daleko od obytných budov. Důvodů, proč bylo v minulosti použito takové řešení, bylo několik: tradice,²⁴ objektivní důvody,²⁵ sociální stratifikace, jejímž příkladem byla stavba tohoto typu pece pro zemědělské dělníky v panských dvorech. V poválečném období se společně se změnou sociální struktury měnil i význam zařízení, která tento systém odrážela v každodenním fungování dané komunity. Pro starší generaci to byly prvky, které vyvolávaly negativní asociace, zatímco pro mladé byly nečitelné a nepřilíh praktické. V důsledku toho se jich osadníci postupně vzdali. Tento proces ilustrují pozorování provedená v některých vesnicích. V Bródowě (u Środy) výzkumník zaznamenal vzpomínku respondenta, který zdůraznil, že ve vesnici byly chlebové pece umístěny hlavně v širokých komínech. Existovala jediná výjimka, která byla určena pro zemědělské dělníky v panských dvorech. Jak respondent zdůraznil, zpočátku se snažili tuto společnou pec využít, ale ženy se hádaly a v zimě se těžko rozehrávala. Proto byla odstraněna. Obyvatelé Galiny (u Bartoszyc) se také zmínili o používání tohoto typu zařízení. V prvních letech po druhé světové válce zde používali společnou chlebovou pec zaměstnanci státního statku.²⁶

Způsoby, jakými byla využívána stávající, původně německá řešení, byly projevem individuálního přístupu. V odpovědích najdeme pozitivní reakce související s výše uvedeným využitím prostoru, zatímco jiné zdůrazňují nechuť novoosídlenců k této formě. Nejdůležitějším impulzem ke změnám bylo nicméně rozšíření moderních kuchyňských spotřebičů. Obyvatelé, kteří převzali bývalá německá hospodářství, poměrně často využívali stávající vybavení, a pokud to nebylo nutné, jen zřídka měnili účel konkrétních místností. Při stavbě nových budov nebo při renovaci starých však byla upřednostňována inovativní řešení. Lze tedy soudit, že staré vzorce nebyly novými uživateli modifikovány, nýbrž byly postupně nahrazeny novým vybavením a technickým řešením.²⁷

Změny, ke kterým došlo na severu a západě země, se týkaly především materiální sféry každodenního života. Byly také předmětem většího zájmu výzkumníků.

Střet různých kulturních vzorců na relativně malém území a v krátkém časovém úseku podmínil odklon od starých, dobře známých forem a vytvoření nových kvalit. Tento proces byl však v atlasovém výzkumu vnímán jako druhotný, v jeho kontextu bylo důležitější zachycení specifčnosti tradiční „domorodé“ kultury. I přes takto koncipovaný výzkum bylo zaznamenáno množství informací od přistěhovalecké populace, které měly jiný charakter. Zaměřily pozornost výzkumníků na inovace a kulturní změny. Sdělení tohoto typu byla spontánní a tvořila jen malou část všech zaznamenaných výpovědí. Jejich význam však nelze podceňovat, zvláště v případě otázek souvisejících se sociální a duchovní kulturou.

Obyčejová a obřadní kultura

Zavádění nových vzorců zvykového/obyčejového/obřadního chování bylo v atlasových studiích zpracováno okrajově. Analýza několika málo záznamů pořizovaných během terénního výzkumu však naznačuje silné povědomí o těchto procesech. Přijímání nových prvků v obřadních projevech na znovuzískaných územích bylo především vyvoláno nuceným soužitím s nositeli odlišných tradic. To přinutilo členy dané komunity změnit své vlastní chování.

V proměně zvyku dávat rodičce nebo dítěti v době od narození do křtu dárek, lze pozorovat několik trendů změn. Stejně jako v příkladech zmíněných výše, změna bydliště nevedla k okamžité změně chování. Osadníci a přesídlenci přicházející na nová území s sebou přinášeli tradice, které se praktikovaly po generace. V následujících letech docházelo k postupnému ověřování těchto vzorců chování a ke konkrétním proměnám. Ty prvky rituálů spjatých s narozením dítěte, které měly archaickou povahu, neprošly transmisí a časem zanikly.

Příkladem je zvyk obdarování rodičky sousedkami a příbuznými ženami, který byl v Polsku praktikován po dlouhou dobu. V oblastech, kterých se týkala nová vlna osídlení, přežila tato tradice zkoušku času jen v několika málo zkoumaných lokalitách. V Komorowě (u Elblągu) bylo novějším zvykem dát rodičce „něco na košilku“.²⁸ Na západě Polska na tento zvyk vzpomínali osadníci z východu. V prvních letech po přesídlení dávaly ženy, které pocházely z okolí Řešova, rodičce peníze jako dar symbolického významu.²⁹ V případě lidí pocházejících z Brestu Litevského a žijících ve Stącznie (u Wałczu) se podobný zvyk zachoval pouze jako připomínka tradic praktikovaných v jejich domovině. Na jiných

místech se od dávání darů mladé matce upustilo. Docházelo k tomu jak pod vlivem šíření městských vzorů, tak i poznáváním tradic ostatních osadníků. V druhém případě byly formy považované za archaičtější hodnoceny jako podřadné, což vedlo k jejich nahrazení novějšími, hodnocenými jako atraktivnější. Z pramenných materiálů lze usuzovat, že výše uvedená praxe byla opuštěna a nahrazena dáváním dárek při křtu. Na základě vzpomínek respondentů lze rozlišit dvě fáze šíření tohoto zvyku mezi přistěhovaleckou populací.

První se týkal vzorce, který přejímaly ty skupiny osadníků, kteří tuto tradici neznali. Jednalo se o mimořádně vzácnou situaci, protože v období po druhé světové válce byla tato praxe již poměrně oblíbená. Přesto na některých místech respondenti vzpomínali na doby, kdy se tento zvyk teprve stával populárním. V Kopcích (u Gubinu) bylo zmíněno, že „*v minulosti nebylo obdarovávání kmotřence příliš respektováno (někdy kmotr dával peníze)*. *Aktuálně je to dodržováno.*“ Tato změna hrála tak důležitou roli, že se stala zámkou pro delší memoárové vyprávění. V Szyszkowě (u Lubáně / Lubań Śląski) respondent vzpomínal: „*V Miechówě nedávali kmotři dítěti nic, jen přinesli na křest vodku, uvařenou slepici, koláč, kávu, čaj, cukr. Tady přinesou jen peřinku, košilky, pleny, mýdlo, pudr, pod hlavu dávají peníze, aby bylo dítě bohaté – dává kmotr, ale někdy také kmotra, obojí. Kmotra více nakupuje a kmotr dává peníze.*“

Další krok se týkal jak skupin, které znaly výše zmíněný zvyk ze své domoviny, tak i těch, které jeho praxi převzaly až po příjezdu do nového bydliště. Změna se týkala potlačení hmotných darů a naturálií a jejich nahrazení dary peněžními. Tento proces se týkal většiny zkoumaných míst na územích západního a severního Polska, kde probíhala zmíněná modifikace. Dávat dětem finanční dary se stávalo stále větší povinností kmotrů.³⁰ Peněžní dar měl praktický i symbolický význam. Mělo to dítěti zaručit blahobytnou budoucnost. Tato víra byla natolik rozšířená, že byla zachycena v mnoha zkoumaných lokalitách. V Nasiedle (u Hlubčic/ Głubczyce) dávali „*peníze kmotr i kmotra ,pod polštář’. Předtím jen plátno a drůbež.*“ W Snopkach (u Pizsu) dětem „*často dávali chléb a peníze, aby se jim dobře žilo.*“ W obcích Młynarska Wola (u Pasłęku) a Komorowie (u Elblągu) vkládali peníze dítěti pod polštář nebo pod hlavičku.³¹

S ohledem na dobu a oblast, v níž tyto změny probíhaly, lze konstatovat, že hlavním určujícím faktorem byl kontakt s moderními, a tedy atraktivnějšími kulturními

vzory. Ty měly podobu zvyků preferovaných skupinami považovanými za „lepší“ nebo norem určujících charakter městské kultury. To je zvláště patrné v případě tzv. duchovní a sociální kultury. Právě v tomto případě hrají mnohem větší roli individuální preference a subjektivní hodnocení poznávaných norem a tradic. Kulturní změny tak nejsou určovány ani tak praktickými důvody, jako spíše hodnocením jednotlivce a tlakem skupiny.

Shrnutí

S přihlédnutím k tomuto krátkému přehledu dostupných pramenných materiálů *Polského etnografického atlasu* lze konstatovat, že navzdory mnoha výše uvedeným nedostatkům obsahují dotazníky mnoho cenných informací, které vyžadují re/interpretaci. Použití nových nástrojů umožní využít data k poznání procesů, které probíhaly ve venkovských oblastech Polska v poválečném období. To je zvláště důležité ve vztahu k postimigračním oblastem, kde byli osadníci nuceni přehodnotit své i cizí kulturní dědictví a snažit se o vybudování nové identity.

Záznamy pořízené výzkumníky v těchto oblastech lze použít k identifikaci strategií pro řešení uvedených situací. Srovnání a analýza shromážděných záznamů umožní nejen diagnostikovat, s jakým souborem kulturních prvků osadníci do diskutovaných oblastí přišli, ale také jak se k němu vztahovali v následujících letech. Zkoumání osobních záznamů ukazuje sociální kontext procesů, které probíhaly ve smíšených lokalitách. Jak poznamenávají někteří badatelé o polských znovuzískaných územích, místo původu konkrétních novoosídlenecých rodin často rozhodovalo o tom, zda a jak rychle integrační proces proběhl (Drozd 2006).

Popisy konkrétních prvků v oblasti materiální, duchovní a sociální kultury lze analyzovat a interpretovat přinejmenším na několika úrovních. První z nich, nejbliže předpokladům autorů atlasu, se zaměřil na zaznamenávání a klasifikaci jednotlivých jevů a projevů, které tvořily výzkumné téma následných dotazníků. Z tohoto pohledu shromážděná data představují fragmentární obraz kulturních fenoménů charakteristických pro místo původu osadníků. Jsou odrazem vzpomínek na domovinu a zároveň nijak nesouvisejí s novým bydlištěm. Umožňují do určité míry rozpoznat procesy, které se týkaly poválečného období, v různých realitách.

S ohledem na těchto několik vybraných příkladů z oblasti zemědělství, stavebnictví a rodinných zvyků, obyčejů a obřadů lze konstatovat rozmanitost způsobů šíření

artefaktů a kulturních norem na znovuzískaných územích. Procesy, kterým podléhaly, neměly lineární průběh, tj. převzetí modernější formy a nahrazení starších prvků. Existovalo několik vzorců chování: používání postupů známých z místa původu, poznávání existujícího dědictví na místě novoosídlení, které bylo jen do určité míry považováno za užitečné, a konečně zavádění nových prvků vyvinutých na základě multikulturního prostředí a městského vzoru. Nejednalo se o automatické a neosobní jednání, které by probíhalo nezávisle na sociokulturní situaci. Povaha těchto změn byla ovlivněna sociálním kontextem a subjektivním hodnocením situace skupinou, nebo jen jednotlivcem. V postmigračních oblastech vedlo setkání s cizími regionálními tradicemi představujícími odlišný stupeň vývoje k situacím, ve kterých proces hodnocení a předefinování některých složek vlastního kulturního dědictví vyústil nejen v převzetí rozvinutějších forem, ale také ve znovuzavedení starší formy, což lze obrazně definovat jako „návratovou vlnu“. Mezi faktory určující uvedené procesy můžeme zahrnout:

– Ipění na tradicích a nutnosti zachovávat staré vzorce (setí prosa, stavba chlebových pecí podle vzorů známých z místa původu, obdarovávání rodičky a novorozence),

POZNÁMKY:

1. Tyto procesy silně ovlivnily poválečnou situaci obyvatel výše uvedených oblastí. V mnoha situacích jsou důsledky těchto akcí stále cítit. V tomto textu se zaměřím na jevy, které se odehrávaly na územích v hranicích polského státu. Důsledky těchto procesů byly do určité míry pochopeny během výzkumu prováděného v rámci Polského etnografického atlasu.
2. Tyto oblasti patřily v době před druhou světovou válkou tzv. Třetí říši. Po roce 1945, kdy se staly součástí polského státu, se jim říkalo Znovuzískaná území. V současné době se v souvislosti s touto oblastí používá také název Západní a Severní území (viz Jasiński 2006).
3. Je to období po rozpadu komunistického systému a následných politických a ekonomických změn.
4. Politika komunistických vlád se zaměřila na osídlení těchto oblastí lidmi polské národnosti. Lidé s jinou příslušností a identitou – Němci, Slezané, Mazurové, Kašubové – byli vyháněni a usazováni v oblastech na západ od Labe, hlavně v Německu a Dánsku (Paprot-Wielopolska 2018). Tento proces probíhal nelidským, často nezákonným způsobem (Urban 2007; Misztal 1997). I přes intenzivní vysídlovací akce zůstala část autochtonního obyvatelstva ve svých rodných obcích. Hovoříme hlavně o následujících skupinách: Slezané žijící v okolí Katovic (dnešní Slezské vojvodství) a Opole (dnešní Opolské vojvodství), Varmiani a Mazurové žijící v blízkosti Olštynu (dnešní Varmínsko-Mazurské vojvodství), Kašubové žijící v okolí Gdaňska (dnešní Pomořanské vojvodství) a Košalina (dnešní Západopomořanské vojvodství), Chvalimiaci žijící v okolí Babi-mostu (dnešní Lubušské vojvodství) (Burszta 1966: 82).
5. Andrzej Sakson (1997: 148–149) si všiml, že migrace mají různorodou povahu: zmiňuje migrace v rámci státu a mezi státy, spontánní a organizované, individuální a skupinové, dobrovolné, polodobrovolné a nucené, trvalé a dočasné.
6. Poválečné komunistické úřady v Polsku se také snažily přivést Poláky, kteří zůstali na Západě, na znovuzískaná území. Většina z nich se rozhodla nevrátit.
7. Podrobný přehled o problémech souvisejících s vývojem konceptu atlasového výzkumu a vývojem publikačních plánů, časových a prostorových rozsahů výzkumu lze mimo jiné nalézt v textech Bohdanowicz 1993; Klodnicki – Pieńczak – Koźmińska 2017; Pieńczak 2018. Vzhledem k tomu, že existuje obsáhlá literatura zabývající se těmito problémy, nebude zde toto téma více rozváděno.
8. *Polski Atlas Etnograficzny* [online] [cit. 25. 7. 2021]. Dostupné z: <<https://www.archiwumpae.us.edu.pl/>>.
9. Vzhledem k tomu, že atlasový výzkum byl použit (a částečně stále je používán v Slovensku (Stoličná – Benža – Slavkovský 2006; Stoličná – Nováková 2012; Benža – Bičanová – Fall'ánová – Mlynka – Paríková – Slavkovský – Stoličná – Vrzguľová – Zajonc 2015) a dalších zemích střední a východní Evropy, autorka nevidí potřebu znovu referovat své metodologické předpoklady *ab ovo*.
10. Více k tomuto tématu Drozd 2018.
11. Informace shromážděné na tzv. znovuzískaných územích se odlišovaly od údajů shromážděných v jiných oblastech. Průzkumy byly prováděny v oblastech na severu a podél západní hranice země, ale většina z nich se týkala předválečné situace, která charakterizovala původní bydliště dotazovaných. Ve většině případů

- se jednalo o východní a jižní regiony Polska a ty regiony, které se po skončení války ocitly mimo východní hranice země. Situaci komplikovala skutečnost, že v jednotlivých zkoumaných lokalitách žili lidé z různých míst. To znemožnilo použití shromážděných informací v etnogeografických analýzách (bylo obtížné umístit tato data ve formě značky na mapu, a to jak v místě zápisu, tak v místě, na které se informace ve skutečnosti vztahovaly). Výsledkem bylo, že místa, kde probíhaly rozhovory s osadníky a vysídlenci, byla na mapě označena jiným grafickým symbolem.
12. *Vybrané problémy z oblasti sociální a duchovní kultury. Zvyky, obřady a pověry ohledně narozenin. Dotazník-terenní záznamy č. VII, ed. J. Gajek, Wrocław 1969.*
 13. Tuto tezi potvrzují i některé atlasové materiály vztahující se západních a severních území obývaných autochtonním obyvatelstvem (Drożdź 2018).
 14. V jiných regionech Polska mělo toto chování reliktní charakter (severovýchodní a východní oblasti), ve středních a východních oblastech země bylo v tradici známé, zatímco v horských a podhorských oblastech nebylo vůbec zaznamenáno (viz Szymański, 1993: 193–209).
 15. Tento zvyk se stal ve středověkém Polsku populární. Nešlo o místní produkt, ale prvek převzatý ze západní kultury. Postupně se šířil od západu přes střední Polsko na východ. Pod vlivem různých faktorů (ekonomických, administrativních) začalo toto zařízení v oblastech, kde se poprvé objevilo, postupně mizet. Jeho místo zaujaly stodoly. Na západě Polska bylo od stavění oborohu upuštěno nejdříve, což mělo za následek jeho zánik jak v kulturní krajině, tak v paměti místních komunit. Ve středním Polsku se také nepoužíval, ale vzpomínka na něj stále existovala. Ve východní části Polska v té době bylo možno najít takové vesnice, kde diskutovaný způsob skladování obilí byl stále oblíbený, a dokonce představoval určitou novinku.
 16. Zaznamenáno ve vesnici Mechowo, nedaleko Pyrzyc.
 17. Zaznamenáno ve vesnici Ogrodziska, nedaleko Lubinia.
 18. Obilí se při žních vázalo do snopů a stavělo do tzv. panáků, kterých bylo v polské tradici pět až dvacet (od toho taky pocházely lokální názvy „piątak“, „dziesiątak“ atd.).
 19. Další informace viz Drożdź 2018.
 20. Zaznamenáno ve vesnici Jasień, nedaleko Lubuska.
 21. Komentáře tazatele na základě jeho vlastního pozorování a rozhovoru s obyvateli vesnice. Zaznamenáno ve vesnici Piaski Łobezkie, nedaleko Łobez.
 22. Zaznamenáno ve vesnici Piaski Łobezkie, nedaleko Łobez.
 23. Zaznamenáno ve vesnici Lubiechowo, nedaleko Kołobrzegu.
 24. Příkladem může být prohlášení zaznamenané ve vesnici Harszyn (u Węgorzewa), které se vztahuje k období do první světové války: „...na polích byly také společně ‚peče‘ pro celou vesnici, která byly stavěny před tamtou válkou.“
 25. Ve vesnici Wypsowo (u Olsztynu) bylo zaznamenáno, že „v místech bez dřeva se peče chléb ve společných pecích“.
 26. Po několika letech bylo toto zařízení – podobně jako u ostatních zkoumaných lokalit – rozebráno.
 27. V době, kdy byl výzkum prováděn, byla tímto prvkem „anglická“ kuchyně. Příkladem jejího postupného šíření je prohlášení obyvatele vesnice Siemowo (u Gostyńe), kde „byla v komině v rodině Korwů do roku 1955 díra, ve které byla ‚taková malá anglička““.
 28. Lze předpokládat, že se jedná o kus plátna, který byl tradičním dárkem pro novorozené dítě.
 29. Zaznamenáno ve vesnici Piersno (okr. Środy Śląskiej).
 30. Zaznamenáno v obcích Zalesie (u Olecka), Młynarska Wola (u Pasłęku), Komorowo (u Elblągu), Dębsko (u Drawsku), Lubomin (u Wałbrzychu), Słup (u Jaworu), Piotrowice (u Szprotawy), Nasiedle (u Hlubčic/Głubczyc), Żaganiec (u Żagania).
 31. V posledních dvou lokalitách se dotazovaní již nezmiňovali o symbolickém významu darovaného daru, ale uvedení konkrétního místa, kam byl umístěn, může naznačovat, že takový význam byl v minulosti znám.

PRAMENY:

- Kwestionariusz do badań nad budownictwem wiejskim*, zprac. J. Gajek, Wrocław 1958 (výzkum byl proveden v 323 obcích).
Transport i komunikacja ładowa, Kwestionariusz nr 5, zprac. J. Gajek, Wrocław 1960 (výzkum byl proveden v 329 obcích).

LITERATURA:

- Benža, Mojmir – Bičanová, Katarína – Falťanová, Ľubica – Mlynska, Ladislav – Paríková, Magdalena – Slavkovský, Peter – Stoličná, Rastislava – Vrzguňová, Monika – Zajonc, Juraj 2015: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Bohdanowicz, Janusz 1993: *Polski Atlas Etnograficzny – wykładnia zadań i metod pracy*. In: Bohdanowicz, Janusz (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego I/1. Rolnictwo i hodowla*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 7–49.
- Bruner, Edward M. 2011: *Etnografia jako narracja*. In: Turner, Victor W. – Bruner, Edward M. (eds.): *Antropologia doświadczenia. Z epilogiem Clifforda Geertz*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 150–168.
- Buchowski Michał 2012: *Intricate Relations between Western Anthropologists and Eastern Ethnologists. Focaal*, č. 63, s. 20–38.
- Burszta, Józef 1966: *Kategorie społeczno-kulturowe ludności Ziemi Zachodnich. Przegląd Zachodni 22*, č. 1, s. 47–71.
- Drozd, Roman 2006: *Spółeczność ukraińska na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1947–2005*. In: Sakson, Andrzej (ed.): *Ziemia Odzyskane/Ziemia Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 383–404.
- Drozd-Piasecka, Mirosława 1998: *Spółeczność wiejska w okresie przełomu systemowego. Etnografia Polska 42*, č. 1–2, s. 5–40.
- Drożdź, Anna 2018: *Re/konstrukcje codzienności. Przeszość w materiałach źródłowych Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe KATEDRA.
- Frankowska, Maria 1948: *Problemy atlasu etnograficznego. Lud 38*, s. 147–205.

- Gajek, Józef 1959: Zadania i metody Polskiego Atlasu Etnograficznego. *Lud* 44, s. 153–204.
- Grocholski, Jerzy 1994: Przesuszenie zżętych zbóż na polu. In: Bohdanowicz, Janusz (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego I/1. Rolnictwo i hodowla*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 63–94.
- Jasiński, Janusz 2006: Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane. In: Sakson, Andrzej (ed.): *Ziemi Odzyskane / Ziemi Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 15–25.
- Kersten, Krystyna 1997: *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*. In: Orłowski, Hubert – Sakson, Andrzej (eds.): *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 13–29.
- Kłodnicki, Zygmunt – Pieńczak, Agnieszka – Koźmińska, Joanna 2017: *Polski Atlas Etnograficzny – historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kuszyk, Karolina 2019: *Poniemieckie*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Labuda, Gerard 1954: Kilka uwag o zadaniach „Polskiego Atlasu Etnograficznego”. *Lud* 41, s. 808–822.
- Miształ, Jan 1990: *Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Miształ, Jan 1997: Wysiedlenia i repatriacja obywateli polskich z ZSRR a wysiedlenia i przesiedlenia Niemców z Polski – próba bilansu. In: Orłowski, Hubert – Sakson, Andrzej (eds.): *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 45–74.
- Moszyński, Kazimierz 1956: Na marginesie dyskusji o Polskim Atlasie Etnograficznym. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 4, č. 3, s. 491–518.
- Nešpor, Zdeněk R. – Marek Jakoubek 2004: Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid* 91, č. 1, s. 53–79.
- Nešpor, Zdeněk R. – Marek Jakoubek 2006: Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse. *Český lid* 93, č. 1, s. 71–85.
- Paprot-Wielopolska, Aleksandra 2018: *Żuławy i Powiśle. Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Pieńczak Agnieszka 2018: The Digital Platform of the Polish Ethnographic Atlas – From Idea to Implementation. *Český lid* 105, č. 4, s. 459–473.
- Romanow, Zenon 2006: Pamięć historyczna mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1989 na przykładzie Pomorza Zachodniego. In: Orłowski, Hubert – Sakson, Andrzej (eds.): *Ziemi Odzyskane/Ziemi Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 201–217.
- Sakson, Andrzej 1997: Socjologiczne problemy wysiedleń. In: Orłowski, Hubert – Sakson, Andrzej (eds.): *Utracona ojczyzna*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 143–169.
- Sakson, Andrzej 2011: *Od Klajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich: Kraj Klajpedzki, Obwód Kaliningradzki, Warmia i Mazury*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Stoličná, Rastislava – Benža, Mojmir – Slavkovský, Peter 2006: *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Stoličná, Rastislava (ed.) – Nováková, Katarína 2012: *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: Veda.
- Szymański, Adam 1993: Reliktowe formy bron. In: Bohdanowicz, Janusz (ed.): *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego I/1. Rolnictwo i hodowla*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 159–174.
- Szymoniczek, Joanna 2006: Akcja łączenia rodzin na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1950–1959. In: Orłowski, Hubert – Sakson, Andrzej (eds.): *Ziemi Odzyskane / Ziemi Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań: Instytut Zachodni, s. 155–171.
- Urban, Thomas 2007: *Utracone ojczyzny. Wypędzenia Niemców i Polaków w XX wieku*. Warszawa: Czytelnik.

Summary

Recovered Territories in Source Materials of the Polish Ethnographic Atlas: Selected Examples of Socio-Cultural Change in Post-Migration Areas

After the Second World War, significant territorial changes took place in Poland. As a result of the decisions at Yalta and Potsdam, Silesia, the Lubusz lands, Western and Eastern Pomerania, Warmia, and Masuria were granted to Poland, while the so-called Eastern Borderlands were taken away from Poland. This resulted in the forced migration of several million citizens. The displaced German population was replaced by Polish settlers from the regions which ended up outside the country's eastern border after the war, as well as from other parts of the country. It was a voluntary migration resulting from a desire to improve own material situation, and a forced migration based on political decisions adopted by the then government. The new settlers faced different natural and cultural conditions in the new place. Despite war damage, western villages and towns made a great impression on the new arrivals. The civilisation development was most surprising. Contact with a different social environment often caused a culture shock. This situation forced those displaced and those newly resettled to test their own standards and values. Materials collected within the “Polish Ethnographic Atlas” project can contribute to the research on strategies for building a new identity in post-migration areas, as well as strategies related to the memory of the place of origin. These materials represent an interesting and still little recognised source of knowledge. The interviewees' personal data and records, concerning mainly the processes of spreading selected cultural elements, are most notable.

Key words: Polish Ethnographic Atlas; forced migration; spread of cultural phenomena; creation of new cultural identity.

KONCEPCE A PODOBA SBÍREK LIDOVÝCH PÍSNÍ Z ČECH Z OBDOBÍ PŘÍPRAV NÁRODOPISNÉ VÝSTAVY ČESKOSLOVANSKÉ 1895

Zdeněk Vejvoda – Věra Thorová (*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.*)

Sbírkový materiál, popisy lidových zvyků, obyčejů a obřadů i cenné kolekce hmotných památek tradiční lidové kultury shromážděné v souvislosti s přípravami *Národopisné výstavy československé* (dále NVČ) představují pro českou folkloristiku a etnografii bez nadsázky fundamentální pramenný a sbírkový fond. Zaměříme-li se pouze na hudební folklor, zvláště na českou lidovou píseň,¹ lze konstatovat, že výsledek sběratelské práce v regionech v krátkém období první poloviny 90. let 19. století značně překonal předchozí organizované i soukromé aktivity v tomto oboru, včetně tzv. guberniálního sběru z roku 1819 či sbírky Karla Jaromíra Erbena. Zároveň je výtěžek srovnatelný s pozdější, časově velkorysejší a metodologicky propracovanější sběratelskou akcí *Lidová píseň v Rakousku* a navazujícími institucionálními výzkumy.²

Motivace, způsoby a výsledky terénní práce v regionech, její politické či umělecké využití je třeba sledovat v dobovém kontextu společenského i vědeckého vývoje. Výrazné osobnosti, které se podílely na koncepci NVČ jako reprezentativní akce vrcholícího národního hnutí, na dlouhou dobu ovlivnily způsoby výzkumu, prezentace i recepce české lidové kultury. V oboru hudebního folkloru se jednalo především o vědeckou a organizační práci Otakara Hostinského, ale také některých regionálních autorit, např. Karla Václava Adámka či Josefa Vycpálka. Samotný fakt, že v rámci příprav výstavy dostal takový prostor (svou povahou samozřejmě nehmotný) folklor, dává tušit význam, jaký mu tehdejší vlastenecká společnost tradičně přikládala.

Naše přehledová studie se zaměřuje jednak na dobové dokumenty, zejména výzvy k veřejnosti, metodické pokyny a úvahy vztahující se ke sběru lidových písní v období příprav NVČ, jednak na zhodnocení jejich odezvy v regionech a realizaci v podobě rukopisných písňových sbírek.

Organizace výstavy

Myšlenka uskutečnění celonárodní národopisné výstavy vznikla v českých odborných a vlasteneckých kruzích bezprostředně po skončení *Všeobecné zemské*

jubilejní výstavy v Praze v roce 1891. Tehdy doznávalo nadšení z úspěchu expozice tzv. *České chalupy*, jež prezentovala idealizovanou podobu projevů venkovské tradiční kultury, dokonce za účasti řady lidových hudebníků (srov. Tyllner – Vejvoda 2019: 69). Do čela příprav NVČ se postavil reprezentativní hlavní výbor, jehož orgánem byl výbor výkonný. Ten vypracoval program výstavy, rozpočet a řídil veškeré práce. První předseda hlavního a výkonného výboru Jan Nepomuk František hrabě Harrach byl v červenci 1892 vystřídán Vladimírem Ferdinandem hrabětem Lažanským z Bukové. Generálním plnomocníkem byl ředitel Národního divadla, novinář a spisovatel František Adolf Šubert, českou vědeckou obec zastupovali jednatelé, slavista a antropolog Lubor Niederle a lingvista a etnograf Emanuel Kovář. Jedním z místopředsedů hlavního výboru byl vedle Šuberta od roku 1892 estetik a muzikolog Otakar Hostinský (Šubert 1896/1: 18–27).

Během příprav výstavy vzniklo 16 odborných výborů odpovídajících různým sekcím programu, přičemž jeden z nich byl věnován lidové písni, hudbě a tanci.³ Jednotlivé odbory už v průběhu roku 1892 vypracovaly vlastní programy a pracovní plány se zřetelem k hlavnímu úkolu výstavy, jímž bylo „*poskytnutí obrazu života a stavu českého lidu – hlavně vesnického – na sklonku 19. století, jakož i jednotlivých stránek kulturně historického rozvoje národa českého*“ (Šubert 1896/3: IV).

Mimo Prahu byly ustavovány místní, okresní a oblastní (tzv. krajinské) odbory, neboť bylo zřejmé, že obtížnou sběratelskou práci v terénu mohou nejlépe vykonat regionální pracovníci obeznámení s místním prostředím.⁴ Návrh na zřízení krajinských odborů byl přijat výkonným výborem NVČ již 28. října 1891. Bezprostředně byla rozeslána provolání k okresním zastupitelstvům v českých zemích s výzvou k podpoře sběru folkloru i hmotných artefaktů z oblasti lidové kultury. Do čela krajinských odborů se postavily významné regionální osobnosti, zasloužilí učitelé či místní národopisní pracovníci.⁵ Ti pak v letech 1893–1895 organizovali tzv. krajinské výstavky, přičemž jen v Čechách jich proběhlo 118. Ke koordinaci přípravných prací NVČ přispěly i národopisné sjezdy.⁶ Původně měla být výstava v pražské Královské oboře (dnešní

Stromovce) uspořádána již v roce 1893, značný rozsah akce a s ní spojené organizační problémy nakonec posunuly termín jejího zahájení na 15. květen 1895.

Koncepce Otakara Hostinského

Autorem vědecké koncepce oddělení výstavy s názvem *Lidová píseň, hudba a tanec* byl O. Hostinský. Formuloval ji ve čtyřech bodech, podle nichž měl být sebraný materiál prezentován (Hostinský 1896: XII):

- I. *Píseň: 1. Nejstarší zápisy lidových písní světských, textů i nápěvů, a sice originály, faksimile, fotografické snímky, opisy nebo otisky; 2. Stará píseň duchovní česká (tj. česká buď textem, buď nápěvem), která vlastně byla podstatně lidová buď původem, buď rozšířením svým. Tudíž: Kancionály psané i tištěné; 3. Světské písně časové, tendenční atd. dob pozdějších; 4. Píseň lidová (světská) 19. století, tj. v našem věku zpívaná, třeba původem starší. Zde především: sbírky textů a nápěvů tištěné i popřípadě rukopisné. Též: Podobizny, autografy a všeliké jiné památky a relikvie sběratelů, především K. J. Erbena a F. Sušila; 5. Statistika, topografie písní, jejich historie a genealogie, souvislost nových se starými (tabule,⁷ diagramy, mapy atd.); 6. Kramářské a tendenční písně 19. století. Hlavně tisky, popřípadě rukopisy.*
- II. *Hudba nástrojová: 1. Sbírký, zápisy původní i tisky a novější vydání; 2. Nástroje: originály nebo vyobrazení atd.*
- III. *Tanec. Sbírký popisů, vyobrazení atd.*
- IV. *Odborná literatura o písni (textu i nápěvu), hudbě i tanci, a sice co možná úplná, i cizojazyčná.*

Zvlášť zdůrazňoval v té době ještě ne zcela samozřejmou nutnost přihlížet u písní zároveň ke složce slovesné i hudební: „*Píseň lidová v oddělení tom zastoupena býti musí celá, tj. i textem i nápěvem. Oddělití texty od nápěvů i odkázati je do literatury lidové nelze doporučiti, neb lid nikdy nemluví a nečte svých písní, nýbrž jen zpívá. [...] Hudba samostatná instrumentální velmi těsně souvisí s písni, právě tak jako tanec, takže nejlépe ve spojení s písni budou zastoupeny.*“ (Z odboru hudebního 1893–1894: 138)

O způsobu zapisování nápěvů a textů lidových písní byly vedeny četné diskuse, které však v té době ještě nebyly shrnuty formou písemného doporučení sběratelům. Dialektolog Vavřinec Josef Dušek v této souvislosti

uvádí: „*Jest nutno dbáti při zapisování plodů slovesných lidových alespoň těchto bodů: Písně zapisovat textem, který naprosto odpovídá výslovnosti zpěváků, neboť nedostatky textové kazí písně zrovna tak, jako nedostatky notové.*“ (Dušek 1893: 41–42) Také Vlasta Havelková, spoluzakladatelka Vlastivědného muzejního spolku v Olomouci, jehož aktivitou byly později vydány pokyny venkovským sběratelům, zdůraznila nutnost spojení písňových textů s nápěvy: „*Nesmí se obě tyto stránky od sebe odlučovati!*“ Jinak jde podle ní „*o povážlivou jednostrannost*“ a lidové písní neporozumí, „*kdo toliko ve sbírkách tištěné texty o sobě, beze všeho zřetelů k nápěvům rozbíratí chce*“. (Hostinský – Havelková 1896: 240–241)

Výzva Elišky Krásnohorské

Spolupracovníci v regionech zejména zpočátku postrádali relevantní informace, organizační pokyny a metodické vedení ze strany pražského výkonného výboru. První konkrétnější výzvu směrem k regionům ohledně sběratelství pro NVČ iniciovala spisovatelka Eliška Krásnohorská, která formou otevřeného dopisu 29. října 1891 oslovila české vlastenky jménem Ženského výrobního spolku českého v Praze, jehož byla starostkou. Text dopisu byl vydán jako leták. Obsahoval celkem 38 bodů, na které se měly právě ženy ve své sběratelské činnosti zaměřit. Z nich čtyři se týkaly lidových písní:

1. *Názory, zvyky, pověry, proroctví, říkadla, obřady, zdravotní pravidla, majetková ustanovení, příležitostní dary, modlitby, písně atd. při narození hošíka či děvčátka [...]*
4. *Ukolébavky, písně, hry a hračky dětské [...]*
31. *Hody a slavnosti o svátcích kalendářních, při svatbách, křtech a pohřbech, při obžinkách atd. Náležitě k tomu obyčeje a písně, kroje a jiné předměty.*
34. *Zábavy lidu jindy a nyní. Muziky. Besedy domácí a spolkové [...]* (Krásnohorská 1893: 2–4)

V dochovaném konceptu odpovědi na dopis E. Krásnohorské je uvedeno: „*Hlavní výbor pro NVČ v Praze vzal ve své schůzi ze dne 29. října t. r. [1891] provolání toto s nejvřelejším díkem na vědomí a vyslovuje snažnou prosbu, aby ve směru zde naznačeném děly se sbírky výstavních předmětů i příspěvků všady a nejhojněji.*“ Za hlavní výbor byli podepsáni místopředseda Jan Otto, jednatel E. Kovář a generální plnomocník F. A. Šubert.⁸

Tazatel pro sběratele

Podrobné vodítko pro praktickou práci venkovských sběratelů měl představovat tištěný *Tazatel pro sběratele národopisného materiálu*, vydaný 22. února 1892 nákladem Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci. Obsáhlý materiál obsahoval 700 otázek zaměřených na duchovní i hmotnou kulturu či hospodářství (např. chov dobytka a drůbeže, pěstování ovoce a zeleniny). Řada dotazů se týkala lidové písně, hudby a tance:

- 46: *Jak započínal se v rodinách den? Jaké písně se zpívaly a jaké modlitby se říkaly? Velikonoční zvyky.*
- 89: *Atmosféra při předení, tkaní a jiných domácích pracích: Zpívalo se? Račte písně, pohádky a hádanky atd. doslovně napsati.*
- 137: *Co se dělo, když šli ženci poprvé žít? Jaké písně zpívali a jaké, když se vraceli z práce?*
- 142: *Znáte písničky o koních?*
- 144: *Jak slavily se obžinky či dožínky? Budte zevrubně popsány i písně a obvyklá říkání napsány.*
- 170: *Co byly královničky? Jest žádoucnó, aby byly podrobně popsány i všechna při tom obvyklá říkání a písně napsány.*
- 174: *Co znamenají svatojanské ohně? Co při nich říkali, co zpívali a dělali?*
- 193: *Kam se chodilo na poutě? Jaké písně zpívali?*
- 282: *Jak si hrávaly větší děti, než dospěly, a jaké hry měli chlapani a jaké děvčata? Co při nich říkali a co zpívali?*
- 283: *Co činily děti o Vánocích, o Velikonocích a svátcích svatodušních? Co zpívaly?*
- 284: *Jak děti koledovaly a co se jim dávalo?*
- 286: *Proč chodí děvčata se smrtí? Co při tom říkají? Co jest to smrtolka, jak vypadá a co při tom zpívají?*
- 287: *Proč chodí děvčata na Smrtnou neděli s máječkem neb stromečkem okrášleným výfuky neb výdumky, klepety, obrázky atd. Co zpívají? Napište vše i s nápěvem.*
- 288: *Co byly královničky či králky? Proč obcházely dědinou, zpívaly i tančily? Jaké a které byly jejich tance a jaké zpěvy? Naznačte a popište vše věrně.*
- 298: *Při jakých hudebních nástrojích tančilo se jindy a při jakých nyní?*
- 299: *Jaké hudební nástroje měli za starodávna vůbec?*
- 300: *Hrávali hudebníci za starodávna také dle jistých psaných znamének a jaká byla?*
- 302: *Co znamenalo „vhodit do cimbálu“?*

- 303: *Kdy, tj. za jakých podmínek směl si chasník zazpívat písničku, kterou sám složil?*
- 304: *Skládala také děvčata písničky?*
- 322: *Proč se staví o hodech májka? Co se při tom jinak dělo a děje, zpívá se a říká něco, neb říkávalo?*
- 346: *Co se dělo ze strany obecnstva, když šla nevěsta do kostela a když se z něho vracela? Jak ji zalikovali, co při tom říkali a zpívali a proč ji zalikovali?*
- 348: *Co znamená koláč, co nevěsta dostává? Co se při něm říká? Říkadla, prosím, aby se napsala.*
- 350: *Co se děje či dělo, než započali jísti? Zpívá se před modlitbou anebo po ní? Jak a co?*
- 351: *V čem pozůstávala svatební hostina? Kdy a co se zpívalo?*
- 353: *Čím házela po sobě mládež? Jaké zpěvy se zpívaly?*
- 357: *Co znamenalo čepení? A co se při tom říkalo neb zpívalo?*
- 380: *Jaké písně znáte o vlasti, o rodné dědině a rodné usedlosti či chalupě a jaká pořekadla? Žádoucnó, aby u písní napsal někdo též notu či nápěv.*
- 381: *Má někdo starou knihu, starý kancionál psaný neb tištěný aneb tak zvané celoroční písničky s notami či bez not?*
- 382: *Zná někdo světskou starodávnou písničku aneb starodávný tanec? Jak, kdy a kde se dříve tančilo? Zpívalo se při každém tanci?*
- 444: *Neznáte žádné rybářské písně?*
- 447: *Jaké znáte písně a pověsti o kovářích?*
- 453: *Jaké povolání míval hlásný či ponocný?*
- 454: *Jaké písně (ponocný) zpíval? Jakou zbraní byl opatřen? Jakým nástrojem ohlašoval noční hodiny? Troubou či píšťalou?*
- 495: *Jaké zvyky měli řemeslníci, než začali pracovat, zejména zedníci, než začali základy klášť, jaké, když dospěla stavba na roveň? Co říkali, co zpívali?*
- 544: *Pohřby. Kdo zpíval žalozpěvy (naříkání) a jaké? Jest velice žádoucí, aby se napsaly i s notami.*
- 546: *Udejte zevrubně pokrmy (po pohřbu). Zpívalo se při tom a co se říkalo? Ve kterém případě se tančilo a kde? Bylo všude zvykem hostit účastníky pohřbu? Zpívalo se při tom?*
- 614: *Kdy a jak se tančilo při písni Hořela lipka, hořela...?*
- 615: *Jak se hrálo na kamenný či kožený most? Co se přitom zpívalo?*
- 616: *Co zpívalo se při hře na Helišku?*

(Tazatel 1892: 3–21)

Dochované odpovědi z regionů,⁹ strukturované podle osnovy *Tazatele*, představují zajímavý, většinou kolektivně vypracovaný pramenný materiál. Je však zřejmé, že přinejmenším okruhy týkající se hudebního folkloru nebyly odborně připraveny. Nepokrývají všechny písňové druhy a žánry (např. balady, legendy či písně taneční), a zejména nepostihují běžný dobový repertoár zpěvních a tanečních příležitostí, zvláště těch městských. Nabízí se rovněž otázka, zda velký rozsah a podrobnost *Tazatele* nebyly naopak pro sběratele a informátory odrazující. Přínosem je naopak zasazení hudebních projektů do kontextu každodenního života.

Distribuce metodických materiálů do krajinských odborů zpočátku poněkud vázla, jak o tom svědčí řada urgencí regionálních pracovníků. Jednatel horažďovického odboru, učitel a sběratel lidových písní Štěpán Karel

Vydra například 16. 4. 1892 žádal hlavní výbor o zaslání podrobných instrukcí pro sběr národopisného materiálu, zejména písní. Zároveň požadoval vyslání „zkušeného odborníka ku populární přednášce“.¹⁰ Ozval se i jednatel učitelské jednoty Budeč Josef Černý ze Smidar, nedat. [1892]: „Z usnesení jednoty naší Budče novobydžovské dovoluji si vám dopsati a ohlásiti, že učitelstvo našeho okresu chce se činně zúčastniti při sbírání materiálu pro výstavu národopisnou. Žádáme tedy za laskavé zaslání asi 150 prospektů a návodů k účelu tomu slavným výbo-rem vydaných. Ty mezi sebou rozdělíme pro orientaci. Dovolujeme si činiti návrh, aby vydán byl podrobný Sběratelský návod otázkový, jenž by objasnil dopodrobna, co kterým způsobem, na kterých místech, kterou meto- dou sbíráti a pátrati.“¹¹

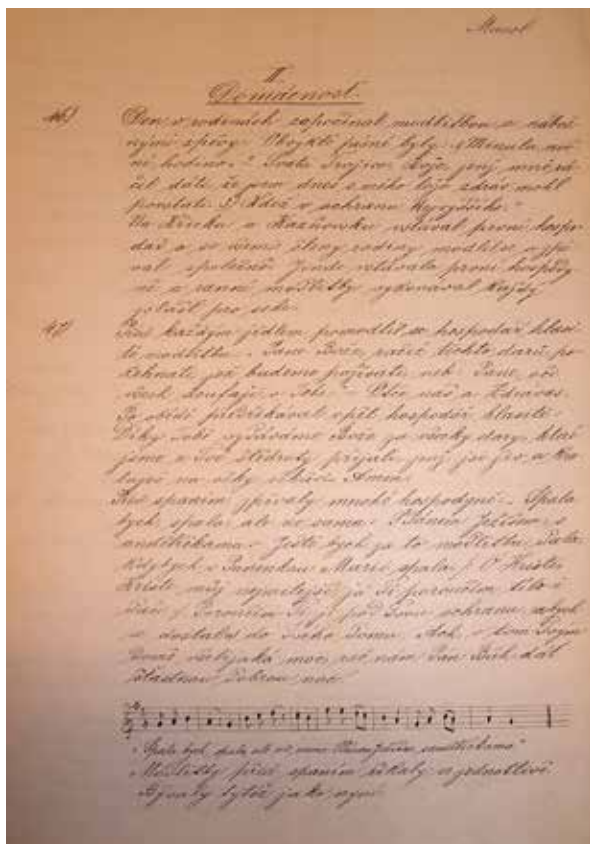
Výzva hlavního výboru

Teprve v roce 1893 rozeslal hlavní výbor NVČ všem okresním zastupitelstvím v zemi podrobnější materiál,¹² jímž ve vztahu k folkloru formuloval zaměření výstavy: „... všichni vzdělanci, a zvláště kněží a učitelé, mohou sbíráti pověry, písně, pohádky a zvyky, mohou popsati slavnosti, znamenati zvláštnosti jazykové.“ V závěru vyzývá zastupitelstva k sestavení komitétů, které by iniciovaly zřízení okresních orgánů NVČ: „Bude tedy třeba, aby v odboru zasedali zástupci všech probudilejších tříd, všech vynikajících korporací a všech odvětví inteligence.“¹³

Ve stručném návodu ke sběru „materiálu pocházejícího z různé lidské činnosti“ se jako osmý bod uvádí: „Taktéž pro oddělení lidové hudby vítány budou všechny zprávy o písních, o starých tancích národních, o tom, jakých nástrojů se kde užívalo, hlavně při radovánkách a slavnostech, kde ještě jsou zbytky zachovány (např. dudy) atd.“¹⁴

Regiony

V atmosféře celonárodních příprav NVČ a v souvislosti s pořádáním mnoha regionálních akcí se na venkově – navzdory nedostatečnému metodickému vedení z centra – začali sběrem hudebního folkloru intenzivně zabývat především učitelé. Právě absolventi učitelských ústavů a varhanických škol byli vesměs zkušení praktičtí muzikanti, kteří byli schopni z vlastní paměti či v terénu zapisovat písně i s nápěvy. Na Pelhřimovsku i jinde byli sběrem pověřeni také studenti, zapojili se i duchovní (faráři, kaplani a bohoslovci), kteří rovněž měli patřičné hudební vzdělání (srov. Navrátil 1971). Ke spolupráci

Ukázka z rukopisné odpovědi Učitelské jednoty Budeč z Kralovic na *Tazatel* pro sběratele národopisného materiálu. Archiv Národního muzea, sign. A7, Zvyky a obyčejie lidu na Kralovicku, 1894

se hlásili starostové jednotlivých obcí. Praktické pokyny k záznamům písní a instrumentálních melodií, doporučení k zápisu během tradičních hudebních příležitostí, žánrové preference, formální požadavky na pasportizaci či jednotný způsob sestavování sbírek však v té době vydány nebyly. I proto je výsledek v podobě desítek rukopisných sbírek z většiny českých regionů sice kvantitativně překvapivý, nicméně jako celek obsahově nevyrovnaný a v mnoha ohledech problematický.

Venkovské výstavy

První příležitostí pro veřejnou prezentaci nově sestavených rukopisných písňových sbírek byly místní, okresní a oblastní výstavy. Ty měly ukázat některé vybrané, esteticky přitažlivé aspekty života venkovského lidu, jeho práci i zábavu, a předložit odborníkům i veřejnosti materiál sebraný pro NVČ.

V prosinci 1894 proběhla například v Úpici na Trutnovsku v budově chlapecké měšťanské školy národopisná výstava, na které byla kromě jiného představena písňová sbírka sestavená Boženou Čapkovou, matkou spisovatelů Karla a Josefa Čapkových, a úpickým učitelem Karlem Kořízkem. Rukopis vzbudil nevšední zájem veřejnosti. Podle záznamu ve školní kronice výstavu během dvou dnů zhlédlo 1800 návštěvníků. Zúčastnil se jí člen přípravného výboru NVČ Jindřich Matiegka, který pro vystavení v Praze doporučil 75 exponátů, včetně zmíněné písňové sbírky.¹⁵

Součástí tzv. krajinských výstavek byly rovněž nejrůznější agitace a přednášky, někdy je doprovázely i národopisné slavnosti s ukázkami písní, dětských her, tanců, obyčejů a obřadů. Literární historik Jan Jakubec o doprovodném programu místní výstavy v Rychnově nad Kněžnou informuje: „*Večer prováděly se pěkné staročeské tance, se zvláštní péčí a svědomitostí sebrané p. prof. Vycpálkem a jím též nacvičené*“. (Různé zprávy 1894–1895: 33) O výstavách referoval regionální tisk, zaznamenaly je školní či obecní kroniky. Informace tohoto druhu publikoval i výkonný výbor NVČ.¹⁶

Sbírkový fond

Zásilkou písní z venkova, zejména z regionálních výstav, shromažďovala od února 1893 kancelář hlavního výboru NVČ ve Vodičkově ulici 38. Od začátku roku 1894 byly uloženy v prostorách Nostického paláce (později Sylva-Taroucca), Na Příkopě 10.

Sebraný písňový materiál vzbudil v odborných kruzích nadšení. Jak později uvedl O. Hostinský, na NVČ představovaly dvě vitríny „úspěchy nejnovějšího ruchu sběratelského“ a byly v nich „vyloženy četné sbírky rukopisné přímo pro národopisnou výstavu pořizené“. ¹⁷ Autor dokládá, že navzdory pesimistickým předpovědím o úpadku českého lidového zpěvu „bylo během několika let shromážděno jen v Čechách na 1800 písní s nápěvy, ¹⁸ z čehož jich až 1200 nebylo dosud zveřejněno“ (Hostinský – Havelková 1896: 234–236).

Mimořádný příspěvek tehdy pořadatelům dodal sběratel, hudební skladatel a malíř Ludvík Kuba, který byl roku 1893 výkonným výborem NVČ vyslán na Chodsko. Oproti spontánní aktivitě sběratelů v mnoha českých regionech je v souvislosti s touto cestou potřeba zdůraznit

Rukopis partitury lidové hudby z Chodska v zápisu Ludvíka Kuby. Etnologický ústav AV ČR Praha, dokumentační sbírky, fond Folkloristika, sign. 64/282–284, Ludvík Kuba: Lidové písně, 1893

iniciativu O. Hostinského a bezprecedentní podporu České akademie věd a umění ve výši 400 zlatých. Přes původní Kubovu skepsi se mu během jediného měsíce podařilo zapsat přes 500 písní a navíc ještě 60 unikátních záznamů lidové nástrojové hudby (srov. Thořová 1995).

Zvláštní ocenění v podobě čestného diplomu a medaile výkonného výboru NVČ získala rovněž zmíněná písňová sbírka z Úpicka B. Čapkové a K. Kořízka. Hostinský se však pochvalně zmiňuje i o dalších rukopisech: „Velký počet písní zaslán též z Horažďovicka a Strakonicka od několika sběratelů, z nichž pan Štěpán Vydrám zapsal ke dvěma stům nápěvů. Prostřednictvím p. prof. Vavřince Duška odevzdáno valně přes sto nápěvů, hlavně z Písecka. Plných sto nasbíral p. Alois Jakubec v Libunci (Podkrkonoší), přes 50 p. Antonín Sakař v Sobotce, dále větším počtem přispěly Říčany (pp. Josef Jareš a Kamil Victorin), Plzeňsko (p. Martin Kozák), pak Sušice, okolí Nymburka, Holicko, Mnichovo Hradiště a četná jiná a jiná ještě místa, většinou prostřednictvím svých odborů národopisných – nehledě k písním ve sbírkách tanců, v zápisech zvykoslovných, zejména v popisech svateb, jakož i v některých pestrých, na písně dosti bohatých snůškách nejrůznějšího materiálu lidopisného vůbec.“ (Hostinský – Havelková 1896: 235) Na jiném místě jmenuje ještě sběry tanečních písní a instrumentálních melodií J. Vycpálka na Rychnovsku či Aloise Rubliče na Hořicku, které byly také nakonec publikovány (tamtéž: 238).

Brzy vyvstala otázka využití písňových rukopisů po skončení výstavy. Mezi organizátory převládal názor, že by sebraný materiál měl být uložen v regionálních muzeích. Několikrát to zdůraznil předseda krajinského odboru v Hlinsku K. V. Adánek: „...musíme především pečovat, aby byl materiál na Národopisnou výstavu veřejným muzeím zachován, stále doplňován, a především zhruba zpracován. Tak bude položen základ ku vědeckému československému národopisu. [...] Snesme památky tyto do našich muzeí obecních, okresních a zemských, avšak zavažme správy těchto ústavů pro veškerou budoucnost, že je ani zciziti, ani kromě království Českého vystavovati nebo do ciziny půjčovati nesmí.“ (Adánek 1896: 135–136)

S odstupem lze konstatovat, že řada rukopisů byla navrácena regionálním institucím i soukromým sběratelům, přičemž bohužel nebyla pořízena jejich evidence, o dalším zpracování nemluvě. Podstatná část materiálu

z různých českých regionů pak byla uložena v Národopisném muzeu v Praze, založeném v roce 1896.¹⁹ Další rukopisy se vedle okresních a městských muzeí²⁰ dostaly do archivů různých institucí.

Část cenného materiálu si však k dalšímu využití ponechal rovněž výkonný výbor NVČ v Praze. Když byl pod Hostinského předsednictvím roku 1905 ustaven Pracovní výbor pro lidovou píseň v Čechách v rámci sběratelské akce *Lidová píseň v Rakousku*, byly sbírky převedeny do archivu tohoto podniku. V roce 1919 je převzal Státní ústav pro lidovou píseň a později zůstaly ve fondech jeho nástupnických institucí, z nichž poslední je Etnologický ústav AV ČR.

Je rovněž příznačné, že některé písňové rukopisy vystavené v letech 1893–1895 na krajinských výstavkách nebyly vůbec do Prahy odeslány. Ne vždy se totiž z regionálních akcí vracely v neporušeném stavu, takže je jejich autoři odmítali znovu zapůjčit na pražskou výstavu. Místopředseda hlavního výboru F. A. Šubert si postěžoval, že „na NVČ do Prahy byla zaslána a na ní vystavena jen asi desátá, nejvýše osmá část předmětů, jimiž se vykazovaly výstavky krajinské“ (Šubert 1896/2: 34). Potvrzují to některé zprávy z regionů o vystavených sbírkách, jejichž stopy se později ztrácejí.²¹

Další sběratelé si vymínili navrácení svých rukopisů ihned po skončení NVČ. Zůstaly pak v jejich majetku, převzali je dědicové a další osud sbírek je nejasný. Jen několik z nich bylo věnováno muzeím či archivům,²² někdy se písňová kolekce objevila dokonce po několika desetiletích,²³ další jsou nezvěstné.

Z aktuální evidence, kterou v rámci svého dlouhodobého výzkumu provedla Věra Thorová, vyplývá, že ve fondech výzkumných institucí, muzeí a archivů je uloženo 120 rukopisných sbírek z Čech, z toho 24 v Etnologickém ústavu AV ČR v Praze, 43 v Archivu Národního muzea v Praze, 40 ve sbírkách regionálních muzeí a 13 ve státních archivech. Jedna je dosud v soukromém majetku. Další osm sbírek je považováno za ztracené. Tento rozsáhlý fond shromáždilo 148 sběratelů včetně pěti korporací (krajinské národopisné odbory) a zahrnuje 5214 kompletních písňových zápisů, dalších 59 nápěvů bez textu, 4910 textů písní bez nápěvu, 16 záznamů instrumentálních melodií a 67 partitur lidové hudby, většinou včetně příslušné taneční písně. Výsledek sběratelské práce v regionech (10 266 zápisových jednotek) tak výrazně převyšuje odhad O. Hostinského.

Výsledky podle regionů

Lze konstatovat, že rukopisné sbírky pořízené v souvislosti s NVČ pokryly značné území Čech a významně doplnily repertoár, který půl století předtím zaznamenal Karel Jaromír Erben. Podle K. V. Adámka (1896:134) však teprve NVČ ukázala značnou mezerovitost sběrů. Chybějí například zápisy z Lounska, Slánska, Kladenska či Kralupska. V oblastech s převahou německého etnika nebyl – vzhledem k zaměření NVČ – materiál sbírán vůbec. Týká se to severozápadních Čech, Litoměřicka, Děčínska, Broumova či okolí Vrchlaví. Jindy naopak příspěvky k NVČ pocházely z oblastí do té doby sběratelsky nedostatečně podchycených. Šlo o rozsáhlé sbírky se stovkami zápisových jednotek, jindy o několik písní anonymně zaslaných do Prahy, často jen s uvedením příslušného, tzv. krajinského národopisného odboru.

Ze středních Čech pocházejí hodnotné záznamy, které pro NVČ shromáždil Národopisný odbor z Nového Strašecí na Rakovnicku. Zdejší učitel Rudolf Pokorný zapsal i některé velikonoční a řehořské koledy či obřadní písně k vynášení smrti. Ve sbírce J. V. Duška z Písecka zase zaujmou písně s bohatým legatovým zdobením (tzv. prolamováním). Jednu z nejcennějších českých sbírek sestavil horažďovický učitel Š. K. Vydra. Do sběru se zde zapojilo několik učitelů a studentů, kteří přispěli dalšími záznamy ze Strakonicka a Sušicka. Jedná se o lidové písně do té doby opomíjených žánrů; kromě neznámých písní formanských, svatebních a dožínkových jde o písně ke konopické zábavě, koledy vánoční, při vynášení smrti a při obchůzce lucii či „hlásání o žních“. Vzácné jsou Vydrovy záznamy písní pracovních (např. při bušení beranem). Z výjimečných kolekcí lze dále jmenovat rukopisy Františka Rádla z Dýšiny, jeden z nejcennějších pramenů z Plzeňska, dále sbírku tanců Augustina Hajného z Jíky na Nymbursku, zápisy vánočních koled Josefa Zajíčka z Vysokého nad Jizerou, záznamy tanečních písní a instrumentálních melodií Josefa Vycpálka z Rychnovska, rukopisy Anny Reginy Husové z Písecka, Aloise Rubliče z Hořicka či Břetislava Rérycha z Polenska.²⁴

Povaha sběru

Již bylo konstatováno, že vzhledem k absenci jednotného metodického vedení venkovských spolupracovníků NVČ tvoří písňové sbírky jako celek značně nesourodý materiál rozdílné kvality. Záleželo na individualitě sběratele, jeho hudebním vzdělání, profesi a sociálním

statusu, v neposlední řadě i na příležitosti zachytit v době sběru v daném regionu živé provozování hudebního folkloru. U některých písňových žánrů lze předpokládat i jistý ostych a autocenzuru informátorů ve vztahu k autoritám, k učitelům a zejména duchovním, stejně jako obecnou snahu přinést materiál po estetické stránce srovnatelný s repertoárem Erbenovy sbírky. Většina zápisů tak odpovídá tomuto ideálu. Jedná se o varianty již publikovaných nápěvů či textů, ale také písně dosud neznámé, výjimečně i z oblasti kramářského, zlidovělého a pololidového zpěvu. Lze tvrdit, že u většiny kolekcí převládá romantizující přístup jejich sestavovatelů, preference starších písňových vrstev, zejména obřadních písní či vytríbenějších hudebních forem. Pouze na sběrateli záleželo, jakým způsobem se dotazuje, jak vede a vytěžuje svoje informátory a podle jakých zásad nakonec písně ve sbírce uspořádá.²⁵

Nejpočetněji je ve sledovaných sbírkách zastoupen žánr písní milostných a tanečních. Objevují se i žertovné, dětské, obřadní (svatební, dožínkové, posvícenské, vánoční, velikonoční, řehořské a jiné koledy), balady a legendy. Řadu nápěvů sběratelé opatřili poznámkou, že se zpívaly k tanci, u jiných upřesnili jeho název (Š. K. Vydra, Josef Zemánek, František Hylák). Spíše výjimečný je připojený taneční popis, který předpokládal u sběratele další zvláštní kompetenci (J. Vycpálek, K. V. Adámek, A. Hajný, Josef M. Hynek).

Hudební kvality

Přestože hudební analýza přesahuje rámec této studie, lze shrnout, že jde téměř bez výjimky o písně s vyhraněnou tonalitou, odpovídající tzv. instrumentálnímu hudebnímu typu. Většinou jsou durové. Co se týká hudebního metra, poměr dvojdobosti a trojdobosti je 1 : 2. Ve sbírkách k NVČ se však vyskytuje i značné množství tanečních melodií s proměnlivým taktem, které jsou v pozdějších rukopisných fondech z Čech spíše výjimečné. Čitelnou harmonickou strukturu písní, založenou na přehledných tónicko-dominantních vztazích, občas ozvláštňují vybočení do dominantní tóniny, většinou ve střední části nápěvu. Jako regionálně příznačný rys lze v melodice sledovat např. kadencování nápěvů diatonickým sestupem melodie na dominantu, nazývané jihočeskou floskulí (srov. Markl 1962: 22). Písně zaznamenané v oblastech s těsnějším kontaktem s německým etnikem (Chodsko, Podkrkonoší) vykazují vliv lendlerů či bavor-

ského jódlování, melodika třídobých písní často probíhá v rozložených kvintakordech a jejich obratech, s instrumentálními vsuvkami a dohrávkami. Regionálně příznačné jsou navíc například zvýšený výskyt legat pod vlivem dudácké hry, užití triol a melismatických ozdob (Chodsko, jižní Čechy).

Publikace

Bezprostředně po skončení výstavy byly ze sebraného materiálu vydány některé regionální monografické práce. Jednou z prvních byl *Národopisný sborník okresu hoříckého* (1895), který v kapitole „Písňe a taneční popěvky na Hořícku“ Aloise Rubliče obsahuje 41 nápěvů z let 1893–1894. Karel Václav Adámek podobně otiskl desítky textů lidových písní v publikaci *Lid na Hlinecku* (1900). Josef Dufek vydal *Naše Horácko jindy a nyní* (1893), František Josef Čečetka *Královéměstecko* (1896). Pro národní hnutí v Čechách mělo zásadní význam vydání *Českých tanců* (1921) Josefa Vycpálka. Shromážděné písňové záznamy byly rovněž využity v regionálních a odborných časopisech, zejména v Zíbrtově Českém lidu.²⁶

Někteří sběratelé věnovali své zápisy zkušenějšímu nebo aktivnějšímu kolegovi, který je pak zařadil do svých publikací. To byl případ Jindřicha Šimona Baara. Jeho (bohužel neoznačené) textové zápisy z let 1889–1894 ve své sbírce otiskl Jindřich Jindřich (*Jindřichův Chodský zpěvník*), který je podložil nápěvy a podle vlastního pojetí upravil s ohledem na nářečí.²⁷ Také Karel Weis do sbírky *Český jih a Šumava v lidové písni* převzal písňe z Horažďovicka, pořízené k NVČ sběrateli Štěpánem Karlem Vydrou, Rudolfem Louckým, Juliem Hajským, Marií Böhmovou a Františkou Křížanovou. Uvádí, že je „vybral a upravil pro svoje dílo podle přepisů odborného učitele a kulturního pracovníka v Horažďovicích Karla Němce“ (Weis 1935, XI. díl: 13). Záznamy písní strakonického školního ředitele Josefa Formánka předal Weisovi Formánkův syn Jaroslav.²⁸ Jedenáct písňových zápisů k NVČ obdržel Weis od Ondřeje Švejnara, lužnického řídícího učitele ve výslužbě, který působil v krajinském národopisném odboru v Domažlicích. Jednu píseň získal i od Vavřince Josefa Duška.

U některých publikovaných písní lze jen těžko zjistit sběratele, nežádka se až po letech objevily anonymně či pod cizím jménem, o čemž svědčí vyjádření Josefa Mladějovského přiložené k jeho rukopisné sbírce z Královéměstecka: „*Tato sbírka, jakož i sbírka písní na Králově-*

*městecku zvláště pořízená, povstala za účelem obeslati výstavu národopisnou v Praze r. 1895. Byl jsem tehdy předsedou výboru pro obeslati této výstavy z našeho okresu. Po vrácení všech věcí z výstavy vypůjčil si tuto sbírku, jakož i sbírku písní z Královéměstecka ode mne učitel František Čečetka (později podepisoval se F. J. Č.) a užil sebraného tohoto materiálu i písní z mých sbírek při vydání svých spisů národopisných. Tak vydal r. 1900 knihu *Od kolébky do hrobu*. V té nalezneš všecko z této sbírky použito a spisovatel neuvedl, že čerpal z našeho okresu, nýbrž *lidopisné obrázky z Poděbradska*. *Městec tu odstrčen do pozadí. Také neuznal za slušné poznamenati ve spise, že mnoho čerpal ze sbírky mé.*“²⁹*

Desítky záznamů písní sebraných pro NVČ se dočkaly publikace teprve s velkým časovým odstupem, tentokrát již formou odborných edic. Písňové texty ze sbírky J. Š. Baara vydal Rudolf Lužík v antologii *Chodské písňe a pohádky* (1976). Sbírkou L. Kuby z roku 1893 pod názvem *Lidové písňe z Chodska* (1995) k vydání připravila Věra Thorová (v té době Thořová). Obsahuje 400 písní a dvě partitury lidové instrumentální hudby. Táž autorka zpřístupnila rukopisy B. Čapkové a K. Kořízka z let 1893–1894 v edici *Lidové písňe a říkadla z Úpicka* (2002), jež obsahuje 262 písňe s nápěvy, 51 písňových textů a 45 dětských říkadel. Kolekci písní z Vlašimska zapsaných v roce 1894 učitelem Františkem Josefem Půlpánem otiskla Lydia Petráňová v publikaci *Krajina Podblanická* (1995). Obsahuje 14 písňových textů, jednu koledu s nápěvem a 92 dětských říkadel. Výběr z rukopisných sbírek z Plzeňska (Učitelská jednota Budeč Kralovice, František Rádl, Viktor Dostál, Josef Pechman, Josef Chudáček, Martin Kozák, F. Hylák ad.) publikoval Zdeněk Vejvoda v antologii *Plzeňsko v lidové písni I–II* (2011, 2015). Týž editor připravil k vydání kompletní sbírku M. Kozáka *Rokycansko a Plzeňsko v lidových písňích, pověstech a zvykosloví* (plánováno 2021).

Závěr

Velkorysý projekt pražské NVČ v 90. letech 19. století v českých zemích oživil zájem české veřejnosti o lidovou kulturu, národopisnou a sběratelskou práci, který doznával ještě několik desetiletí. Předznamenal možnosti a cesty uměleckého zpracování, prezentace i odborného studia hudebního a tanečního folkloru či lidové obyčejové tradice a obřadní kultury. Sběratelská akce spojená s výstavou přinesla v Čechách nakonec překvapivý vý-

sledek. Pět tisíc kompletních písňových záznamů, přes osmdesát notací instrumentální hudby včetně partitur a dalších pět tisíc textových zápisů totiž pro českou hudební folkloristiku představují významný a dosud ne zcela využitý pramenný fond, jehož pouhý zlomek byl dosud publikován. Autoři studie připravují výběrovou komento-

vanou edici tohoto cenného materiálu, který vzhledem k rozsahu sice nelze představit v plné šíři, badatelům i veřejnosti však poslouží vedle revidovaných hudebních záznamů také připojený podrobný soupis a zhodnocení jednotlivých pramenných souborů, historická studie či životopisné medailony desítek regionálních sběratelů.

* Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

POZNÁMKY:

- V této studii – v souvislosti s připravovanou výběrovou komentovanou edicí hudebního folkloru v zápisech z 90. let 19. století (eds. Věra Thorová a Zdeněk Vejvoda) – autoři sledují dobové písňové zápisy výhradně z českých regionů, nikoliv z Moravy a Slezska.
- Sběratelsko-ediční akce *Lidová píseň v Rakousku (Das Volkslied in Österreich)* probíhala od roku 1904 ve většině rakouských zemí na území odpovídající přibližně tzv. Předlitavsku, v samotných českých zemích až po roce 1905. V nástupnických československých státních institucích sběr fakticky pokračoval v celém meziválečném období, omezeně během protektorátu a pak v prvních desetiletích po druhé světové válce (srov. Tyllner – Suchomelová – Thořová 2005).
- Hudebního folkloru se však v souvislosti s písňovými texty a lidovými festivally částečně dotýkaly i odbory literární a zvykoslovné.
- V Čechách jich nakonec pracovalo celkem 154, na Moravě 47 a ve Slezsku 4. Vznikl i odbor pro zahraniční Čechy ve Vídni a dva podobné v USA (Šubert 1896/1: 21–24).
- V Polně byl jednatelem učitel a místní národopisný znalec Břetislav Rýchý, v Rychnově nad Kněžnou byl pro obor „lidového dramatu a hudby“ o prázdninách roku 1894 zvolen středoškolský pedagog a sběratel lidových tanců Josef Vycpálek (Činnost venkova 1893–1894: 142).
- První dva se konaly v Praze počátkem roku 1892, další ve Zbraslavi pro střední Čechy 2. 6. 1893, v Hlinsku pro východní Čechy 15. 8. 1893 a v Domažlicích pro západní Čechy 10. 10. 1893. Následovaly sjezdy všech odborů NVČ v Praze 18. 9. 1893, delegátů pěti podkrkonošských okresů v Nové Pace 23. 9. 1894, všech pražských ústředních i krajských odborů z Čech, Moravy a Slezska v Praze 28. 9. 1894 a poslední sjezd pošumavského odboru ve Strakoncích 18. 11. 1894 (Šubert 1896/1: 34).
- Tabelly = tabulky.
- MUA, fond Národopisná společnost československá, sign. II 90/11.
- Např. Archiv Národního muzea Praha, sign. A 67 b (*Materiály z Pardubska*); tamtéž, sign. A 7 (*Zvyky a obyčeje lidu na Kralovicu*); tamtéž, sign. A 109 (Jan Kynčl: *Lidové písně z Dačicka a Jindřichohradecka*).
- Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MUA), fond Národopisná společnost československá, sign. II 90/11.
- Tamtéž.
- První obecný návrh pořádání výstavy spolu s dotazníkem byl vybrán českým osobnostem a korporacím rozeslán již v červnu 1891, následovala memoranda politickým zástupcům místopředsedů Františku Thunovi a nejvyššímu maršálku Jiřímu z Lobkovic a městské radě Hlavního města Prahy v srpnu 1891. „Povšechný“ program NVČ byl upřesňován a zveřejňován od října 1891 do ledna 1894.
- MUA, fond Národopisná společnost československá, sign. II 90/11.
- Tamtéž.
- Městské muzeum v Úpici, sign. A 120 (*Školní kronika dívčí měšťanské školy v Úpici*).
- Podrobnější informace přinášel zejména *Věstník Národopisné výstavy československé*, který vycházel v letech 1893–1895, dále např. regionální periodika *Budívoj*, *Hlasy z Chrudimska*, *Jičínský obzor*, *Jizeran*, *Polaban*, *Plzeňské listy*, *Český jih*, *Hlasy od Blaníka*, *Domažlické listy*, *Krakonoš*, *Listy Pojizerské*, *Vinohradské listy* či pražské deníky *Národní listy*, *Politik*, *Česká politika*, *Hlas národa*, *Čech* či *Pražský deník*. Zprávy z krajských výstavek i samotné NVČ otiskovaly ilustrované týdeníky *Zlatá Praha* a *Světozor*.
- Vedle toho se na výstavě také objevil do té doby neznámý „guberniální“ rukopis *Staré světské písně* ze Sadské z roku 1820 a další starší prameny.
- Na jiném místě Hostinský upřesňuje, že jde pouze o počet nápěvů, přičemž si je vědom, že k jednomu nápěvu se řadí více textů. Kromě toho bylo nasbíráno velké množství písňových textů bez nápěvů. Proto shrnuje: „Poznali jsme přes dva tisíce textů, variantů a doplňků dosud netištěných.“ (Hostinský – Havelková 1896, s. 236)
- Vznik Národopisného muzea československého inicioval O. Hostinský na sjezdu Národopisné společnosti československé v Praze 29. 9. 1894 (srov. Šubert 1896/2: 527). Muzeum bylo pro veřejnost otevřeno 15. 5. 1896 a kromě dalšího materiálu po skončení NVČ převzalo i 26 písňových sbírek. Ty jsou dnes badatelům přístupné v Archivu Národního muzea.
- K těm významnějším patří muzea v Plzni, Klatovech, Horažďovicích, Sušici, Písku, Hořicích v Podkrkonoší či Polně.
- O mnohých, dnes bohužel neznámých sbírkách se dochovaly jen kusé zprávy: „Množství zvyků, popěvek, pověr z okresu berounského obsahovaly rukopisné sbírky páně Zelenkovy.“ (Činnost venkova 1893–1894: 29). Jednatel národopisného odboru v Lomnici nad Popelkou Josef Drbohlov o dosavadní činnosti a nasbíraném materiálu uvádí: „Obdrželi jsme [...] z Košova mimo jiné koledy a písně s nápěvy, z Kotelska koledy, vánoční obyčeje, [...] z Libuně množství koled, z Nové Vsi říkadla, ze Rváčova koledu, ze Stružince písně kolední a milostné s nápěvy.“ (Činnost venkova 1893–1894: 33). Oznámení z Hronova: „Nemenší pozornost věnuje se nářečí, dále písním, zvykům a obyčejům lidovým, které budou sebrány a spořádány ve spisku přehledném.“ (Činnost venkova 1893–1894: 134). Kamenice nad Lipou: „Práce sběratelské rozděleny takto mezi jednotlivce. Hudební nástroje a píseň p. V. Skýře.“ Ze schůze národopisného odboru v Nymburce přišlo sdělení, že učitel Alois Petr referoval o svých výzkumech o lidové hudbě a našel některé nové písně a „jeden tanec zv. šandy [...] Svatební

- písně propůjčí p. M. Havelka, statkář z Draha.* (Činnost venkova 1893–1894: 21). Uvedené písňové záznamy na NVČ nakonec nebyly dodány a chybějí o nich jakékoli další zprávy.
22. Příkladem je sbírka lidových písní a říkadel Břetislava Rérycha z okolí Polné, kterou po jeho smrti převzala jeho dcera, gymnaziální profesorka Květa Rérychová. U ní v roce 1971 sbírku zaevidovala Věra Thorová. Téměř o třicet let později ji našla v polenském městském muzeu, jemuž rukopis K. Rérychová věnovala krátce před svou smrtí.
 23. Příkladem jsou rukopisy Františka Josefa Půlpána z Podblanicka, které teprve po stu letech ve sběratelově pozůstalosti objevila čtvrtá generace jeho potomků. Ti je věnovali Muzeu Podblanicka ve Vlašimi.
 24. Přesný popis sbírek a míst jejich uložení viz Tyllner – Traxler – Thořová 2015.
 25. Někdy je fazení nahodilé (B. Čapková – K. Kořízek), jindy abecední podle textových incipitů (L. Kuba) či podle žánrů (J. Půlpán, J. Vycpálek), lokalit, zpěváků či variant.
 26. Z větších kolekcí zde bylo publikováno například 157 tanečních písní z Hlinceka (Adámek 1897–1908), 30 záznamů z Rychnovska

ARCHIVNÍ PRAMENY:

- Archiv Národního muzea Praha, sign. A 109, Jan Kynčl: *Lidové písně z Dačicka a Jindřichohradecka*.
- Archiv Národního muzea Praha, sign. A 67 b, *Materiály z Pardubska*.
- Archiv Národního muzea Praha, sign. A 7, *Zvyky a obyčeje lidu na Kralovicku*.
- Etnologický ústav AV ČR Praha, dokumentační sbírky, fond Folkloristika, sign. 108/513/1, Josef Mladějovský: *Písně a koledy z Královéměstčka*.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

- Adámek, Karel [Václav] 1896: *Upomínky na Národopisnou výstavu československou roku 1895*. Praha: nákladem knihtiskárny Dra. Edv. Grégra.
- Adámek, Karel Václav 1897–1900: Tance lidové v okrese hlinceckém. *Český lid* 6 (1897), s. 229–235, 360–372, 433–446, 545–561; 7 (1898), s. 321–323, 385–387, 466–468; (1899), s. 130–133, 350–352, 428–432; 9 (1900), s. 148–153; 11 (1902), s. 40–43; 12 (1903), s. 195–196; 13 (1904), s. 158–159; 15 (1906), s. 295–296 (Tance východočeské); 16 (1907), s. 155 (dtto); 17 (1908), s. 456–462.
- Adámek, Karel Václav 1900: *Lid na Hlinceku*. Praha: Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Čapková, Božena – Kořízek, Karel 2002: *Lidové písně z Úpicka*. Uspořádala a zpracovala Věra Thořová. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Čečetka, František Josef 1896: *Královéměstčko. Monografie okresu s obrázky z lidového života*. Praha: vl. nákl.
- Činnost venkova. 1893–1894. *Věstník Národopisné výstavy československé* 1, č. 1, s. 12–24; č. 4, s. 27–35; č. 16, s. 134–143.
- Dufek, Josef 1893: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: vl. nákl.
- Dušek, Vavřinec Josef 1893: O sbírání plodů slovesných. *Věstník národopisné výstavy československé* 1, č. 5, s. 41–42.
- Hajný, Augustin 1894–1903: České tance. *Český lid* 3 (1894), s. 436–444, 497–509; 6 (1897), s. 54–57; 12 (1903), s. 366–367 (České tance lidové).

- (Vycpálek 1892–1893) či 42 z Nymburska a Poděbradska (Hajný 1894–1903).
27. Rudolf Lužík (1975: 567) uvádí: „Ze 3720 textů, jež osm dílů Chodského zpěvníku přináší, je nejméně čtvrtina textů Baarových.“ To potvrzuje Jindřich v předmluvě 3. dílu zpěvníku: „Baar [...] dal mi svou sbírku textů: použil jsem ji u mnoha písní při doplnění textů, slok, slov.“ (Jindřich 1928: 3) Samotný Baar označil Jindřicha v dopise 17. března 1903 za „přítele z mladých let a společníka při sbírání písní prstonárodních.“ (Lužík 1975: 197)
 28. K písni *Ty strakonckej kostelíčku* Weis připojil poznámku: „...známý dudák Jarda Formánek odevzdal mi sešit 58 písní, sebraných asi počátkem devadesátých let minulého století a zaslaných svého času na Národopisnou výstavu. Z těch jsem vybral sedm písní, valně porušených, ostatní jsou více méně známé, většina z nich jsou neúplně blaťácké písně s pochybnými nápěvy.“ (Weis 1935, XI. díl: 5)
 29. Etnologický ústav AV ČR Praha, dokumentační sbírky, fond Folkloristika, sign. 108/513/1 (Josef Mladějovský: *Písně a koledy z Královéměstčka*).

- Etnologický ústav AV ČR Praha, dokumentační sbírky, fond Folkloristika, sign. 64/282–284, Ludvík Kuba: *Lidové písně*, 1893
- Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MUA), fond Národopisná společnost československá, sign. II 90/11.
- Městské muzeum v Úpici, sign. A 120, *Školní kronika dívčí měšťanské školy v Úpici*.

- [Hostinský, Otakar] 1896: Program hudebního odboru. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, příloha s. XII–XIII.
- Hostinský, Otakar – Havelková, Vlasta: *Lidová píseň, hudba, tanec*. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, s. 229–240.
- Jindřich, Jindřich 1926–1955: *Jindřichův Chodský zpěvník*. I.–IV. díl. Kdyně: Okresní osvětový sbor 1926, 1927, 1928, 1928; V.–VII. díl. Domažlice: vl. nákl. 1929, 1929, 1930. Druhé opravené vydání. I.–II. díl. Domažlice: vl. nákl. 1947; III.–V. díl. Praha: Orbis 1951–1952; VI. – VII. díl. Praha: SNKLHU 1953–1954. VIII. díl. První vydání. Praha: SNKLHU 1955.
- Krásnohorská, Eliška 1893: *Drahé krajanky!* Praha: nákl. Ženského výrobního spolku českého.
- Kuba, Ludvík: *Lidové písně z Chodska*. Uspořádala a zpracovala Věra Thořová. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1995.
- Lužík, Rudolf (ed.) 1976: *Chodské písně a pohádky Jindřicha Šimona Baara*. Praha: Odeon.
- Markl, Jaroslav 1962: *Česká dudácká hudba*. Praha: Orbis.
- Národopisný sborník okresu hořického*. 1895. Hořice: Redakční komitét národopisného odboru.
- Navrátil, František 1971: Ohlas Národopisné výstavy československé v Praze na českém jihovýchodu. *Jihočeský sborník historický* 40, č. 2, s. 105–110.

- Půlpán, František Josef 1995: *Krajina Podblanická. Výbor ze sběru Františka J. Půlpána k Národopisné výstavě československé 1895*. K vydání připravila Lydia Petráňová. Vlašim: Muzeum okresu Benešov.
- Růžná zpráva. 1894–1895. *Věstník Národopisné výstavy československé 2*, č. 5, s. 31–33.
- Šubert, František Antonín 1896/1: Přípravy k N. V. Č. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, s. 13–44.
- Šubert, František Antonín 1896/2: Dějiny Národopisné výstavy československé. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, s. 507–534.
- Šubert, František Antonín 1896/3: Memoranda v příčině Národopisné výstavy československé. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, příloha s. III–V.
- Tazatel pro sběratele národopisného materiálu*. 1892. Olomouc: Výbor Vlasteneckého muzejního spolku.
- Thořová, Věra 1995: Sběratelova cesta na Chodsko. Chodský písňový folklór v zápisech Ludvíka Kuby. In: Kuba, Ludvík: *Lidové písně z Chodska*. Uspořádala a zpracovala Věra Thořová. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1995, s. 9–22.
- Tyllner, Lubomír – Suchoňová, Marcela – Thořová, Věra (eds.) 2005: *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Tyllner, Lubomír – Traxler, Jiří – Thořová, Věra 2015: *Průvodce po pramenech lidových písní, hudby a tanců v Čechách*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Tyllner, Lubomír – Vejvoda, Zdeněk 2019: *Česká lidová píseň. Historie, analýza, typologie*. Praha: Bärenreiter.
- Vejvoda, Zdeněk 2011: *Plzeňsko v lidové písni. Antologie historických zápisů hudebního folkloru 19. a 20. století*. I. díl. Praha: Folklovní sdružení ČR – Etnologický ústav AV ČR.
- Vejvoda, Zdeněk – Ulrychová, Marta – Traxler, Jiří 2015: *Plzeňsko v lidové písni. Antologie historických zápisů hudebního folkloru 19. a 20. století*. II. díl. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Vycpálek, Josef 1892–1893: *České tance*. Sebral Josef Vycpálek. *Český lid 1*, s. 132–137, 458–461; 2, s. 662–674.
- Vycpálek, Josef 1921: *České tance. 145 (s varianty 185) českých lidových tanců, které zejména na Rychnovsku, Choceradsku i Tábořsku sebral a zevrubně (za účelem naučení) popsal Josef Vycpálek, bývalý profesor gymnázií rychnovského a tábořského, bývalý předsesta národopisného oddělení Výstavy tábořské*. Praha: B. Kočí.
- Weis, Karel 1928–1941: *Český jih a Šumava v písni*. 1. díl. Praha: Národohospodářský sbor jihočeský, 1928; 2., 3., 4., 5. díl. Praha: Národohospodářský sbor jihočeský, [1929]; 6. díl. Praha: vl. nákl. [1929]; 7., 8., 9., 10. díl, Blatáckých písní nových i nově zpracovaných svazek I., II., III., IV. Praha: vl. nákl., [1929]; 11., 12. díl. Praha: vl. nákl., 1935; 13. díl. Praha: vl. nákl., 1937; 14.–15. díl, Blatáckých písní nových i nově zpracovaných svazek V. Praha: vl. nákl., 1941.
- Z odboru hudebního. 1893–1894. *Věstník Národopisné výstavy československé 1*, č. 16, s. 137–139.

Summary

The Conception and Form of Folk Song Collections from Bohemia in the Period of Preparations for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition 1895

The study summarizes circumstances and results of collecting Bohemian folk songs within the period of preparations for the *Czechoslovak Ethnographic Exhibition* held in Prague in 1895. It presents the history of preparations for the exhibition, the organisation and input of prominent persons, and the problems of the collaborators in particular regions. It assesses the scholarly conception and methodological materials relating to musical folklore. Regarding the collector's way of work at that time, it notes the prevailing romanticising approach and the aesthetic point of view. The lack of methodological guidance of collectors was reflected, in addition to melographic mistakes, in the selection of genres and in the preference for older song layers; the self-censorship of informants is obvious as well. In total, 148 rural collectors collected 120 manuscript collections in Bohemia. The archival fond includes 5214 complete song notations, other 4910 lyrics without melodies, 75 instrumental records, and 67 folk music scores. The study describes the fate of the collections after the end of the Exhibition. Many of them were returned to those who provided them, while some were gradually transferred to institutional collections, archives, museums, and special departments. Several manuscripts were also lost. Only a fragment of the records was published.

Key words: Czechoslovak Ethnographic Exhibition; Bohemian folk song; collecting musical folklore; methodology of musical folkloristics; Otakar Hostinský; Eliška Krásnohorská; Ludvík Kuba.

JEDNA PÍSEŇ STŘÍDALA DRUHOU ANEB ROZHOVOR S JUBILANTKOU VĚROU THOROVOU

Na samém začátku mého působení v Etnologickém ústavu AV ČR v roce 2001 mě přátelsky uvítala usměvavá, vstřícná, i když stále velmi zaměstnaná, aktivní a činorodá hudební folkloristka PhDr. Věra Thorová, CSc. (tehdy, před změnou příjmení, které její rodině kdysi úřední šiml zkomolil a komunistický aparát nedovolil korigovat, vlastně ještě Thořová). Pak jsme skoro dvacet let sdíleli kancelář a řadu pracovních úkolů a vděčím jí skutečně za mnohé. Vždy jsem oceňoval její rady ohledně kritiky historických pramenů české lidové písně, ediční práce i terénních výzkumů, s nimiž měla bohaté zkušenosti. Věřin životní příběh neopakovatelně odráží velké národní dějiny i historii našeho oboru. Je originální a inspirativní, stejně jako letošní jubilatka.

Věro, já bych příležitost tvého kulatého jubilea rád využil k ohlédnutí za rozměrnou odbornou prací, kterou jsi vykonala, ale také za dějinami oboru, který – i když s vynucenou přestávkou – už více než půlstoletí spoluvytváříš. Začneme ale popořádku. Byl tvůj zájem o folklor, a zvláště o lidovou píseň motivován už v rodině? Z jakého prostředí pochází?

Narodila jsem se 14. dubna 1936 v Praze jako jedináček. Můj otec byl lékař, hrál na klavír, měl rád vážnou hudbu, dobře zpíval. Narodil se v Táboře. Maminka pracovala v kanceláři, pocházela z Hané a byla z osmi sourozenců. Prázdniny jsem trávila u své babičky v Tršicích u Olomouce. Dodnes mám k tomuto kraji své vazby. V roce 1947 jsem byla přijata na dívčí reálné gymnázium v Praze na Letné. Už v roce 1948 však byla všechna osmiletá gymnázia zrušena, takže jsem pokračovala v 7. třídě základní školy. Jinak to byla celkem idyllická léta. Chodila jsem do hodin klavíru

a ve škole do pěveckého kroužku. Znála jsem spoustu písniček, lidových i tzv. šlágrů. K mým nejmilejším chvílím patřily večery s tátou, když mě doprovázel na klavír a já jsem zpívala. Ve čtrnácti letech jsem byla přijata ke studiu zpěvu u prof. Betty Frankenbergerové, bývalé operní pěvkyně.

Na konci 9. třídy se konaly závěrečné zkoušky a komise z členů KSČ, uličních výborů a závodních organizací rozhodovala o tom, koho doporučí k dalšímu studiu. Můj otec byl donucen podepsat moji přihlášku do Elektrosignálu, n. p., ačkoliv jsem ji původně podala na gymnázium a na druhém místě na pedagogické oddělení hudební školy. Dotaz členky komise zněl: „Ty myslíš, děvenko, že s tím klimprováním vybuduješ socialismus?“ Naštěstí byl mým spolužákem syn vysokého politického představitele, premiant třídy, kterého poslali na hornictví. Jeho otec spolu se Zdeňkem Nejedlým přijeli do školy udělat pořádek, a tak se nakonec všichni dostali, kam původně chtěli. Na La Guardiově gymnáziu v Praze 7 jsem pak maturovala v roce 1954.

Ale na hudbu a hlavně zpěv jsi nezapověděla...

K paní profesorce na hodiny zpěvu jsem chodila sedm let. Začínala jsem písněmi (Smetana, Dvořák, Novák, Janáček, Grieg), následoval operní repertoár. To mě vedlo k rozhodnutí studovat hudební vědu. Tehdy už jsem ale tíhla i k folkloru. Vystřídala jsem několik souborů, nakonec jsem na řadu let zakotvila u Vycpálkovců, kde jsem zpívala v dívčí desítce a občas i v triu. Zpívali jsme trojhlasně jihočeské písně, a když k nám přešla i cimbálová muzika, provozovali jsme východoslovenské karičky. Ráda vzpomínám na spoustu zájezdů po republice i do zahraničí.

Vystudovala jsi nakonec skutečně pražskou Filozofickou fakultu UK, obor hudební věda. Kdo tě tehdy nejvíc ovlivnil a jaké bylo vysokoškolské studium v druhé polovině 50. let?

Na ta léta nevzpomínám ráda. Vládla tísnivá atmosféra, docházelo ke sledování studentů, udávání. Ve vestibulu fakulty nás vítala busta V. I. Lenina, oslovovalo se soudruhu a soudružko, což na gymnáziu nebylo zvykem. Hlavní důraz byl kladen na marxismus-leninismus, obávaná byla i politická ekonomie. Zajímavější byly přednášky z českých dějin, společné pro všechny obory filozofické fakulty. Na hudební vědě byla zvláštní atmosféra. Nevznikaly tam přátelské vztahy. Mnohem blíže jsem měla ke studentům dějin umění a národopisu. Výklad dějin hudby byl nesoustavný. Po přednášce ze středověku následoval celý semestr o sovětské hudbě. Nebyla k dispozici literatura ani skripta. Jedním ze světlých okamžiků byly dva roky povinné hry na klavír, které vyučoval hudební skladatel Petr Eben.

V roce 1959 jsi absolvovala práci *Nově vznikající lidové písně v komparaci se staršími sbírkami* a na téma lidové zpěvnosti novější doby jsi navázala i ve své kandidátské disertaci *Příspěvek ke studiu lidové písně v Čechách*

ve 20. století (1969). Šlo o zadání, nebo jsi svůj odborný zájem mohla ovlivnit a téma si svobodně vybrat?

Ve třetím ročníku mě na fakultě zaujaly přednášky Jaroslava Markla o hudebním folkloru. Prof. Antonín Sychra, který přednášel estetiku a vedl estetický seminář, měl také blízko k lidové písni, a když si všiml mého zájmu, vybíral mi témata seminárních prací z této oblasti. Zadal mi i diplomovou práci s poznámkou: „Určitě budete mít radost.“ Měl pravdu. Dopisovala jsem si s Fanošem Mikuleckým, který byl autorem mnoha podlužáckých písní pokládanych za staré lidové. Pozval mě do Mikulčic do své rodiny, abych poznala život na podlužácké vsi. Strávila jsem v jeho rodině celý týden, jeho dcera Maryška, která byla v mém věku, mě brala na večerní vycházky a posezení s místní chasou, kde se zpívalo, i na taneční zábavu. V té době jsem také objížděla řadu folklorních slavností a festivalů.

Co bylo vlastně náplní tvé práce v Ústavu pro etnografii a folkloristiku (ÚEF), kam jsi po studii nastoupila, a jak se profese dala kloubit s mateřstvím a rodinným životem? Ty jsi tehdy podnikala řadu terénních výzkumů...

V 5. ročníku mě oslovil Jaroslav Markl, zda bych nechtěla pro ÚEF provést sondážní výzkum lidových písní na Českomoravské vysočině. Nadšeně jsem souhlasila a na přelomu listopadu a prosince jsem odjela na Přibyslavsko spolu s pracovníci ústavu Libuší Pourovou (později Volbrachtovou), která zapisovala registry pověstí. Po týdenním výzkumu jsme přivezly bohatý materiál, což kolegy překvapilo. Po promoci v červenci 1959 jsem nastoupila do oddělení hudební folkloristiky, které vedl Vladimír Karbusický. Vypisovala jsem incipity lidových písní z kramářských tisků uložených v Národním muzeu. V lednu 1960 mi byla nabídnuta aspirantura, kterou jsem ukončila 1965. Téma kandidátské práce mi doporučili kolegové s tím, že v archivních fondech ústavu jsou ulože-

ny stovky sbírek lidových písní, které nikdo nezná, a bylo by užitečné je zpracovat. Práci jsem obhájila 1968 a byla jsem jmenována vědeckou pracovnící.

Při výzkumech na Chodsku a Slovácku mě překvapila neobyčejná zpěvnost všech vrstev obyvatelstva – od nejmenších dětí, školáků, mládež až po seniory – a znalost lidových tanců na zábavách v těchto krajích: sedlácké ve Velké nad Veličkou, tak jak je popsal Leoš Janáček, vrtěné v Mikulčicích, chodská kolečka v Postřekově, zaznamenané již Boženou Němcovou. Nešlo přitom o vystoupení souborů, ale o spontánní zábavu místní chasy.

Mým hlavním úkolem, nazývaným státním, byla katalogizace písní s normalizovaným textovým incipitem. Dokud nebyly děti, jezdila jsem často na terénní výzkumy. Martin se narodil v roce 1965, Kačenka 1969 a Majdalena 1973. To už jsem se z domova nerada vzdalovala, nejvýš na dva dny. V tom případě zaskočila babička, moje maminka. Mateřská byla tehdy krátká, pouhé tři měsíce.

Doba tzv. normalizace pro tebe znamenala profesní stopku. Co bylo příčinou?

Období tzv. pražského jara bylo plné nadějí, 21. srpen 1968 však znamenal konec. Praha byla nebezpečná. Doprava nefungovala, do práce jsme chodili pěšky. Vracela jsem se Kaprovou ulicí, když se ozvala střelba okupantů. V poslední chvíli jsem se ještě s několika lidmi ukryla do nejbližšího domu. Následně vedení ústavu rozhodlo o práci z domova, v ústavu měl službu pouze jeden z mužských zaměstnanců.

Byla jsem ve třetím měsíci těhotenství s Kačenkou, když mi 23. srpna náhle zemřel otec a synovi diagnostikovali těžké mentální postižení. Veškeré naše výzkumy a služební cesty byly zastaveny, silnice plné sovětských tanků nebyly bezpečné. Tiživá atmosféra po roce 1969 všechny deptala, šířily se zprávy o čistkách ve vědeckých ústavech i na fakultách. Usoudila jsem, že za této situace

bude nejlepší znovu odejít na mateřskou, která už trvala dva roky. Jako první dostal okamžitou výpověď ředitel ústavu Jaromír Jech. Na jeho místo přišel Antonín Robek, agent StB s krycím jménem Tonda. Chodil po ústavu s pistolí a hřimal, že bojuje proti kontrarevoluci.

Nastaly prověrky všech pracovníků. Někteří starší kolegové se káli a mluvili o pomýlenosti. My mladí jsme o vstupu vojsk mluvili upřímně. Všichni jsme dostali výpověď. Kromě mě Vanda Tůmová (později provdaná Jiříkovská) a Petr Novák. Nový ředitel prohlásil, že moje práce je neužitečná a že všechny písně sbírky uložené v ústavu patří do stoupy.

Jak ses jako mladá badatelka, a především matka tehdy s takovou situací vyrovnávala?

Protože jsem byla potřetí těhotná, nebylo možné mě až do jednoho roku dítěte propustit. V roce 1971 jsem ještě na katedře národopisu složila doktorát. Majdalena se narodila v březnu 1973 a teprve po mateřské na mě všechno dolehlo. Přišla jsem o práci, která mi byla vším, nemohla jsem publikovat. Veškeré výzkumy byly zrušeny. Marně jsem se snažila získat jakékoliv místo. Naše rodina byla v místním uličním výboru špatně zapsána, v roce 1971 jsme s manželem odmítli jít k volbám. Syn byl pak ve třinácti letech přijat do ústavu a já jsem tak měla volnější ruce. Rozhodla jsem se napsat dopis na ÚV KSČ. Vylíčila jsem situaci a připomněla, že podle ústavy má v našem státě každý občan právo na práci. Obratem mě pozvali na pohovor. Musím říci, že jsem narazila na velice slušného člověka. Když jsem mu všechno vypověděla, zavolal ředitelce kulturního domu nedaleko mého bydliště a do druhého dne jsem tam nastoupila. Na to pracoviště, kde mě měsíc před tím odmítli. Mí dva vyhození kolegové už místo měli. Vanda Jiříkovská pracovala ve venkovském muzeu za Prahou, Petr Novák emigroval do tehdejšího Západního Německa.

Celkem dvanáct let jsem pak pracovala v dokumentačním středisku, nejprve na detašovaném pracovišti Na Zavadilce na Hanspaulce, později v Kaštanu. Občas jsem propadala zoufalství a lítosti nad ztrátou tolika let, kdy jsem nemohla dělat svou práci. Dávala jsem do pořádku archiv, vytvářela pořady pro školy, provázela skupiny návštěvníků, pořádala kulturní programy. Když mi bylo nejhůř, vzpomněla jsem si na slova mé kolegyně a kamarádky Mirči Moravcové, která kdysi při jiné příležitosti pronesla: „Ať je člověk kdekoli, na jakémkoli pracovišti, vždycky si může najít k zpracování téma, které je mu blízké.“ Bylo to pro mě povzbuzení. V archivu jsem objevila více než sto let staré školní kroniky. Začala jsem hledat další prameny z nekdějších vsí z území dnešní Prahy 6, až vznikla publikace o školních kronikách. Byla to práce, která mě nakonec bavila a setkala se s velkým ohlasem u veřejnosti.

Plná energie jsi se do tehdejšího ÚEF AV ČR vrátila v roce 1990, do nového oddělení etnomuzikologie, které založil Lubomír Tyllner. Jaké hlavní úkoly jste si tehdy vytkli a s kým jsi ještě spolupracovala? Řekl bych, že právě terénní práce, komunikace s informátory i výzkum ve venkovských archivech jsou tvoji silnou stránkou, možná dokonce vášní...

Když došlo ke změnám po roce 1989, nechtělo se mi tomu ani uvěřit. „Je to tu na 300 let,“ prohlášoval často můj pesimistický manžel. Následující události vzaly rychlý spád. Volali mi z Ústavu etnografie, že jsem rehabilitovaná, abych se co nejdříve vrátila. Nastoupila jsem v polovině května 1990, a najednou mi bylo líto odcházet z místa, kde jsem strávila 12 let. Ještě celý měsíc jsem po pracovní době v ústavu docházela do kulturního domu, abych dokončila rozdělanou práci v archivu.

V ústavu jsem nastoupila do nově založeného etnomuzikologického oddělení pod vedením Lubomíra Tyllnera. Přivezli jsme sbírky lidových písní ze sklepních

místností v Myslíkově ulici, kde chátaraly ve vlhkém prostředí. Naším úkolem je bylo uspořádat, popsat, jednotlivé písně a stránky očíslovat. Na této práci se podíleli i Jiří Traxler, Antonín Vlček, Hana Popelová a Ilja Šmíd.

Pak už každý pracoval na svých úkolech. Hned v červnu jsem odjela na Chodsko, abych po dvaceti letech pokračovala ve výzkumech lidové zpěvnosti. Jela jsem tam s obavami. Ubytovala jsem se v hotelu na kraji Domažlic a vydala se na cestu do 5 km vzdálených Luženic. Byly jako po vyměnění. „Všichni jsou na pohřbu“, informovala mě žena okopávající v zahrádce zeleninu. Zdály zněla dechovka. Ptala jsem se na zpěváky. „Počkejte na Soukupa, ten vám zazpívá.“ Uvědomila jsem si, že jsem od pana Soukupa před lety zachytila řadu písní. Jeho žena pekla nádherné chodské koláče, každý s jiným vzorem, úplná umělecká díla. Dovídám se, že paní Soukupová už nežije. Ale její manžel mě vzal do domu a ochotně zazpíval několik písní. „Tak to by stačilo“, skončil, „přidte do Luženiček, tam se bude zpívat“. Vydala jsem se tam, bylo to jen čtvrt hodiny cesty. Před hospodou byl rozložený dlouhý stůl a k němu se scházeli účastníci pohřbu. „Asi je to kar“, napadlo mě. Přišel pan Soukup s harmonikou. Než jsem se nadála, přistál přede mnou talíř s gulášem a pivo. Chci to platit, což rázně odmítli. Když viděli magnetofon, byli nadšeni. Jeden muž přinesl vozem-bouch. A jedna píseň střídala druhou. Muži se dostali do bujaré nálady. „Nestydíte se takhle vyvádět po pohřbu?“ volala na ně kolemjdoucí žena. Ke stolu přišlo i několik žen a zpěv dostal jemnější nádech. Byla jsem úplně u vytržení. Čas běžel, hodiny utíkaly a já jsem nebyla schopná zvednout se k odchodu. Ve tmě zněly písně mnohem působivěji. Bylo už hodně po půlnoci, když jsem se přinutila k odchodu, poslední autobus odjel už před hodinou. Představa, že půjdu do Domažlic hodinu lesem, byla děsivá. „Počkejte“, přiběhla dcera pana Soukupa, „já vzbudím kamarádku a pů-

jdeme vás doprovodit, abyste se nebála.“ Když jsem odcházela, všichni muži povstali a sborem zpívali *Na rozlúčení, mý potěšení...*

Výsledkem této cesty, během níž jsem ještě uskutečnila návratný výzkum v Postřekově, byla publikace *Lidová zpěvnost na Chodsku*. Blížilo se stoleté výročí Národopisné výstavy československé (1895), a tak jsem následně připravila k vydání sbírku chodských písní Ludvíka Kuby (vyšla 1995) a pak rukopisy Boženy Čapkové a Karla Kořizka z Úpicka (2002), čemuž také předcházela výzkum v této oblasti, pátrání po potomcích sběratele a studium v archivu úpického muzea.

Máš za sebou vzorné edice lidových písní, kromě již jmenovaných ještě z Havlíčkobrodsko (2009) či Prachaticka (2013). Obří úkol ale znamenal především kolektivní projekt soupisu rukopisných památek hudebního folkloru v našich muzeích a archivech, který ale – pokud jde o objížďení institucí v celých Čechách – zůstával převážně na tobě. Tušíš, kolik jsi najezdila kilometrů, než spatřil světlo světa *Průvodce po pramenech lidových písní, hudby a tanců v Čechách*, na kterém jste spolupracovali s L. Tyllnerem a J. Traxlerem?

Do muzeí a archivů jsem jezdila ráda. Obdivovala jsem místní zapálené pracovníky, jejich patriotismus i snahu vyjít mi vstříc. Při častějších návštěvách náš vztah přerůstal do přátelství. Už bych nedala dohromady, kolik kilometrů jsem najezdila. Byly to cesty autobusem, vlakem, někdy i pěšky. Případala jsem si jako detektiv. Do všech institucí jsem vcházela s napětím, co tam najdu. Nelze popsat radost, když jsem narazila na vzácný rukopis. Někdy to byly výpravy přímo dobrodružné. Vzpomínám na cestu do muzea v Novém Strašecí. Nádraží bylo vzdálené víc než 3 kilometry, na rozcestí jsem se vydala nesprávným směrem. Bylo přímo tropické vedro, a tak jsem do muzea dorazila úplně

schvácená. V muzeu, než jsem stačila říct slovo, se přede mnou ocitla sklenice minerálky a šálek kávy. Následovala radost, když jsem objevila sbírku velikonočních koled Rudolfa Pokorného vzniklou u příležitosti příprav Národopisné výstavy československé.

Věnovala ses také obřadním písním (*Velikonoční koledy v Čechách 2005, Jarní občůzkové koledy děvčat na Olomoucku a Přerovsku 2008*), překvapilo tě něco při výzkumu v terénu?

Velikonoční koledy mě od mládí přitahovaly. S nadsázkou tvrdím, že je to asi tím, že jsem se narodila na Velikonoční pondělí. Uskutečnila jsem řadu výzkumů, prochodila desítky obcí, než se podařilo sestavit reprezentativní publikaci. Překvapily mě občůzky „klepáčů“, které se pravidelně konaly ve Veltěži, obci ležící v těsné blízkosti Prahy. Následoval výzkum jarních občůzkových koled na Přerovsku a Olomoucku, čímž jsem si splnila další svůj sen – zviditelnit svůj skoro rodný kraj. Fascinuje mě jejich četnost a rozmanitost.

V roce 1999 tvoje domovské pracoviště změnilo název na Etnologický ústav AV ČR a o rok později jsme se již setkali ve sdílené kanceláři, a hlavně při společné práci. Vždycky jsem obdivoval tvůj dokonalý přehled po ústavních archivních fondech lidových písní, však jsi je také několika stovkami záznamů sama obohatila (konkrétně 2 524 listů s 1 594 zápisovými jednotkami, některé ve spolupráci s Radanou Květovou). Máš v ústavním archivu oblíbené písňové kolekce?

Nejvíce mě v ústavních fondech zaujala sbírka učitele Františka Homolky, obdivuhodné dílo s více než třemi tisíci písní z jeho rodného Kralupska a učitelského působení v Libni. Zatím vyšly první dva svazky, které jsem spolu s tebou a kolegou Traxlerem připravila k tisku a přála bych si, aby v dohledné době došlo k vydání Homolkova kompletního sběratelského díla.

A prozradíš další, třeba i osobní plány? Ty, ač důchodkyně, jsi pořád v plné práci, máš krásnou velkou rodinu...

O svých plánech raději nebudu mluvit, záleží na zdraví. Ráda bych, abychom spolu, Zdeňku, dokončili a připravili k tisku obsáhlou komentovanou antologii českých písní zapsaných v rámci příprav Národopisné výstavy československé 1895. Jde o téma, na kterém jsem začala pracovat již v 70. letech a práci musela nuceně přerušit! Těch ztracených 17 roků se už nevrátí. V osobním životě bych si přála hlavně pevné zdraví pro své děti a vnučata a ráda bych se ještě dočkala nějakého pravnoučete.

To všechno ti, Věro, ze srdce přeji: hodně zdraví, neutuchající elán a nakažlivé zaujetí, kvůli kterému s tebou bylo vždycky radost spolupracovat! A co se týče našich společných úkolů, spolehni se, že tvoje celoživotní práce dojde naplnění v podobě publikací, které jistě ocení nejen naši kolegové, ale i široká hudební veřejnost. Děkuji za rozhovor a dodatečně všechno nejlepší!

*Zdeněk Vejvoda
(Etnologický ústav AV ČR)*

TŘI VÝZNAMNÁ JUBILEA IVA FROLCE

V dubnu letošního roku oslavil významné životní jubileum ředitel Slováckého muzea v Uherském Hradišti Ivo Frolce. Rodák z Hodonína prožil první čtyři roky života v Ratiškovcích. Vzhledem k působení svého otce, univerzitního profesora Václava Frolce, ale následně strávil svá školní léta v Brně. Zde, v blízkosti akademického prostředí, díky inspirativní roli otce získal profesní zájem o etnografii, kterou však ve snaze vyhnout se možnému střetu zájmů (otec učitel x syn student) vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Pra-

ze (1980–1984), kde v roce 1986 získal titul PhDr.

Prvním odborným pracovištěm Iva Frolce byl oblastní závod Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti, kde byl v letech 1984–1989 zaměstnán jako pracovník výzkumu s odborným zaměřením na tradiční lidovou rukodělnou výrobu. V letech 1990–1991 působil jako samostatný odborný pracovník tehdejšího Ústavu lidového umění ve Strážnici (dnešní Národní ústav lidové kultury). V této instituci rozšířil svůj odborný zájem také na oblast lidového stavitelství. Na základě konkurzu se v roce 1991 stal ředitelem Slováckého muzea v Uherském Hradišti, kde působí v této pozici jako v historii muzea nejdéle sloužící ředitel dodnes. Životní jubileum Iva Frolce tak letos doprovází i třicetileté výročí ředitelské. Výročí, které dokládá, že přesně polovinu svého dosavadního života věnoval této významné odborné instituci a zanechal v ní nesmazatelnou stopu.

Za jeho působení se podařilo mj. rekonstruovat objekt Galerie Slováckého muzea a vybudovat novou stálou expozici výtvarného umění jihovýchodní Moravy v nové půdní vestavbě galerie, rekonstrukcí stávajících a výstavbou nových expozičních objektů a depozitářů vytvořit areál památek lidového stavitelství (muzeum v přírodě in situ) v obci Topolná, dále rekonstruovat objekt archeologického a konzervačního oddělení muzea a také historické křídlo hlavní budovy Slováckého muzea s novými vstupními prostory, muzejním klubem, přednáškovým a výstavním sálem. Vybudovat centrální depozitáře Slováckého muzea s archeologickým oddělením a přednáškovým sálem v areálu bývalých kasáren v Uherském Hradišti. Podařilo se také rekonstruovat odbornou knihovnu Slováckého muzea a vybavit ji moderním pojízdným regálovým systémem, převzít a obnovit provoz Leteckého muzea v Kunovicích, rekonstruovat objekt a vybudovat novou multimediaální expozici v Památníku Velké Moravy ve Starém Městě, vybudovat a otevřít

výběrovou prodejnu výrobků tradiční rukodělné výroby s názvem Slovácká jizba v hlavní budově Slováckého muzea. Vytvořit novou stálou národopisnou multimediální expozici Slovácko, se kterou se Slovácké muzeum umístilo v roce 2014 na 2. místě ceny Gloria musealis v kategorii Muzejní výstava roku. Aktuálně Slovácké muzeum realizuje revitalizaci národních kulturních památek – archeologických lokalit v Uherském Hradišti, Starém Městě a v Modré. Před svým dokončením je také Cyrilometodějské centrum, které vzniká u Památníku Velké Moravy ve Starém Městě jako součást Mezinárodní kulturní stezky sv. Cyrila a Metoděje se stálými expozicemi, prezentačními prostory, depozitáři a specializovaným archeologickým pracovištěm. Za všemi těmito projekty stojí osobnost ředitele Iva Frolce a všechny bez výjimky spojuje moderní přístup, profesionalita a preciznost.

Mezi významné odborné aktivity Slováckého muzea, na kterých se Ivo Frolc podílí, patří udržení a pokračování činnosti Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech, která v současnosti pod řízením odborných pracovníků Slováckého muzea jako odborná komise pro výroční obyčej České národopisné společnosti pořádá pravidelné oborové konference. Za tuto činnost získalo muzeum několikrát Cenu České národopisné společnosti v kategorii Projekt, akce, konference. Frolcova činnost je spojena i se společenskovoědním recenzovaným časopisem pro moravsko-slovenské pomezí Slovácko, v němž působí jako odpovědný redaktor a člen redakční rady.

Samostatnou kapitolu v odborném životopise jubilanta tvoří spolupráce s Národním ústavem lidové kultury. Kromě výše uvedeného působení na pozici odborného pracovníka v letech 1990–1991 spolupracuje s ústavem při přípravě programu Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici – od roku 1987 působí jako člen programové rady, v letech 1996–2017 byl pak jejím předsedou.

Své odborné zaměření uplatnil také jako člen redakční rady projektu *Videoencyklopedie lidových řemesel a lidové umělecké výroby v České republice* i jako autor jednoho z dílů této videoencyklopedie, který byl zaměřen na kovářství. Dlouhodobě je členem ředitelské rady ústavu, jejíž členové se vyjadřují k zásadním a koncepčním otázkám působení instituce. Obdobnou funkci zastává i v Národním muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm jako člen jeho vědecké rady.

Významnou roli sehrál při prvních výstupech realizace opatření vyplývajících z Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. Jako ředitel Slováckého muzea se podílel na formování spolupráce Ministerstva kultury, Národního ústavu lidové kultury a pověřených pracovišť pro péči o tradiční lidovou kulturu v jednotlivých krajích. Slovácké muzeum se pod jeho vedením stalo regionálním centrem ve Zlínském kraji a některé muzejní projekty mohly být proto využity jako modelové příklady pro zapojení krajů a jimi zřizovaných

institucí do plnění úkolů Koncepce. Patří mezi ně např. dokumentační výzkumy vybraných prvků tradiční lidové kultury nebo udělování ocenění Mistr tradiční rukodělné výroby Zlínského kraje, který je krajskou obdobou národního titulu Nositel tradice lidových řemesel. O dobré spolupráci Iva Frolce s Ministerstvem kultury svědčí skutečnost, že byl v roce 2005 jmenován prvním předsedou Národní rady pro tradiční lidovou kulturu, kterou na sklonku roku 2004 zřídil ministr kultury jako svůj poradní orgán, a v této pozici působil po celou dobu svého mandátu až do roku 2015. Užší spolupráci s ministerstvem pak navázal ještě v letech 2019–2020 jako člen expertní skupiny státní Koncepce kulturních kreativních průmyslů.

Své zkušenosti z práce v této expertní skupině přenesl zpět do svých aktivit regionálních, které propojují práci manažera paměťové instituce a komunálního politika. V současné pozici neuvolněného místostarosty města Uherské Hradiště řídil v posledních dvou letech přípravu strategických dokumentů města zaměřených na rozvoj kultury, kreativních průmyslů, cestovního ruchu ad. Významně se zasadil o vznik Muzea v přírodě Rožnov v Uherském Hradišti – kromě spoluautorství koncepční studie se nejprve v roli člena, dnes předsedy správní rady podílí na směřování tohoto nejmladšího muzea v přírodě v České republice a vytváří podmínky pro jeho činnost.

Výlučně odborný zájem jubilanta dal vzniknout i dalšímu projektu, kterým je Muzeum lidových pálenic ve Vlčnově zpřístupněné veřejnosti v roce 2010 a v následujícím roce oceněné cenou Gloria musealis. Krátce po otevření expozice byla v roce 2011 ustavena i Společnost přátel slivovice České republiky, která sdružuje propagátory dobré slivovice, pořadatele košťů ovocných destilátů a podporovatele kulturních aktivit vycházejících z této oblasti současně a tradiční lidové kultury. Letos je to tedy také přesně deset let, co se Ivo Frolc stal viceprezidentem Společnosti a z titulu této funkce

ce propůjčil svou soukromou dodávku k využití coby zásahové vozidlo označené na dveřích řidiče i spolujezdce vstřícným heslem „POMÁHAT A PÁLIT“. Jako člen Společnosti se symbolickým číslem registrace 007 si dovoluji na závěr tohoto malého laudatia připít ke všem třem jubileím pana vicepresidenta a do dalších let mu srdečně popřát vše dobré, především pevné zdraví, optimismus a radost ze života. Na zdraví, Ivo!

Jan Blahůšek
(Muzeum v přírodě Rochus)

JUBILANTKE OLĚG DANGLOVEJ

V tomto roku oslavuje okružle životné jubileum bývalá vedúca vedecká pracovníčka Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied Oľga Danglová, CSc. (24. 9. 1941). Aj napriek tomu, že dnes je už emeritnou pracovníčkou ústavu, cieľom tohto textu nie je sumarizovať a už vôbec nie hodnotiť jej doterajšie dielo. Túto príležitosť chceme využiť na to, aby sme stručne priblížili jej profesionálnu dráhu a upozornili na stopy, ktoré sú už teraz badateľné v etnologickom či sociálno-antropologickom poznávaní kultúrneho dedičstva i sociokultúrnej reality dnešného Slovenska. A predovšetkým, aby sme jej úprimne zablahoželali!

Profesionálna dráha Oľgy Danglovej ako etnologičky začala v roku 1968 v Národopisnom ústave SAV (dnes ÚESA SAV), kam prišla po ukončení štúdia národopisu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Chcela študovať aj umenovedu, no jej štúdium bolo jednodborové, a tak chodila aj na prednášky kunsthistorikov Radislava Matuštička, Tomáša Straussa či Karola Kahouna. Výtvarný prejav rurálneho prostredia sa v Národopisnom ústave stal témou vedeckého záujmu O. Danglovej a dodnes je živou líniou jej vedecko-výskumných, publikačných i popularizač-

ných aktivít. Touto problematikou sa ako autorka i redaktorka zaoberala aj v tímoch dvoch najrozsiahlejších projektov slovenskej etnológie 20. storočia, ktorými boli *Etnografický atlas Slovenska* (1990) a *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1995). Okrem takých klasických žánrov, akým je napríklad výšivka, ju v 70. a 80. rokoch zaujímal aj celý komplex prejavov súdobej výtvarnej kultúry vidieka od polohudobného či insitného maliarstva až po kultúru bývania a ďalšie oblasti hmotnej kultúry vnímané z estetického i sociálno-kultúrneho hľadiska.

Na začiatku 90. rokov O. Danglová zamerala pozornosť na transformačné procesy slovenského vidieka vyvolané politicko-spoločenskými zmenami v roku 1989. Jej výskumy socioekonomických zmien a ich vplyvu na život obyvateľov vidieckych lokalít boli v rámci slovenskej etnológie kľúčové nielen aktuálnosťou témy, ale i preto, že išlo o ich prvý ideologicky nelimitovaný výskum. Sledovala širokú škálu vzájomne prepojených problémov či javov. Na jednej strane to boli stratégie a spôsoby adaptácie obyvateľov vidieka na sociálne a politické zmeny a dopady týchto zmien na ich život. Na strane druhej zistenia z terénu umožnili O. Danglovej vystihnúť podstatu súdobej

privatizácie poľnohospodárstva, objasniť stratégie a praktiky privatizérov pri nadobúdaní majetku, zachytiť proces formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov, ako aj cesty, ktoré viedli k úspešnosti, priemernosti alebo úpadku transformujúcich sa bývalých jednotných poľnohospodárskych družstiev a štátnych majetkov. Osobitú pozornosť venovala napríklad podobám vidieckej chudoby a konfliktu ako spravidelnému znaku transformácie vidieka.

Po 15 rokoch výsledky a zistenia z výskumov postsocialistickej transformácie zhrnula v monografickej práci *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektívy rozvoja* (2006). A hoci sa jej výskumy netýkali celého Slovenska, sú okrem samotnej široko uchopenej témy pozoruhodné originalitou prístupov a videnia odborných problémov. Pri ich sledovaní sa prejavila Danglovej schopnosť sledovať tému z mikrosociálnej perspektívy cez osudy jednotlivých aktérov, čo dáva jej prácam antropologický rozmer. Teoretické a metodologické inšpirácie a koncepty, ktoré vniesla neraz ako prvá do výskumu postsocialistickej transformácie na Slovensku, nachádzala v prácach antropológov či sociológov, humánnych geografov, ale i priamo v interdisciplinárnej spolupráci s odborníkmi či inštitúciami. Participovala na tematicky rovnako zameraných projektoch riešených vo viacerých stredo európskych krajinách (napr. Česko, Maďarsko, Nemecko, Poľsko, Slovinsko), kde aj publikovala zistenia z výskumov na Slovensku. Socioekonomickou transformáciou vidieka sa O. Danglová zaoberala do roku 2013, kedy vyšla posledná z jej vyše tridsať štúdií venovaných tejto téme.

V 90. rokoch pokračovala aj vo výskumných a publikačných aktivitách v oblasti rurálnej výtvarnej kultúry. Nadväzujúc na poznatky a skúsenosti z predošlých veľkých celoslovensky zameraných diel – atlasu a encyklopédie – i z jej terénnych výskumov, rozšírila svoj tematický, teoreticko-metodologický i interpretačný rámec. Do poľa jej záujmu sa

dostali napr. vyšívané textilné nástenky i slohové ohlasy či vplyvy v rurálnom umení a nové nástroje na uchopenie – a to aj tradičných tém – začala hľadať napríklad vo vizuálnej antropológii. Prvý európsky komparatívny pohľad na rurálne výtvarné tradície Slovenska priniesla v kapitole *Folk Art* v publikácii *Slovakia. European Context of Folk Culture* (1997). Od roku 1997 sústredila pozornosť na dekór a ornamentiku v rurálnom prostredí. Poznatky o druhoch, podobách i o pôvode a význame motívov zhrnula v monografii *Dekór symbol: dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext* (2001). K tejto téme, uvažujúc o vzťahoch medzi dekórom a artefaktom, ktorého je súčasťou, sa vrátila v knihe *Ornament a predmet: dekoratívna tradícia na Slovensku / Ornament and object: decorative tradition in Slovakia* (2019). Ďalšími dvoma veľkými, hoci v slovenskej etnológii už prítomnými témami, boli výšivka a modrotlač. Tak, ako dve spomenuté práce o ornamente, aj syntézy *Výšivka na Slovensku / Embroidery in Slovakia* (2009) a *Modrotlač na Slovensku / Blueprint in Slovakia* (2014) predstavujú kvalitatívne nové medzníky v poznaní týchto zložiek dekoratívnych a výtvarných tradícií slovenského vidieka. Pretože sú založené na výsledkoch dlhodobého bádania najmä v muzeálnych zbierkach na Slovensku, ale i v Česku, Maďarsku a Rakúsku, prinášajú nové, doteraz neznáme poznatky o lokálnych, regionálnych a časovo ohraničených podobách prvkov skúmaných javov. Údaje z analýz stoviek dokumentárnych snímok autorke umožnili realizovať široké, európsky kontextované komparácie a interpretácie. Oľga Danglová zároveň prekročila zaužívané prístupy a pohľady na ten-ktorý jav. Tak v prípade výšivky opustila schému teritoriálneho vymedzenia výšivkových typov a vývoj modrotlače sledovala aj za hranicami rurálneho prostredia prvej polovice 20. storočia v dizajnerskej tvorbe pre priemysel i v autorskej odevnej tvorbe 21. storočia.

K výskumu i ku koncipovaniu každej z publikácií pristupovala v prvom rade ako vedkyňa z oblasti sociálnych a historických vied. Preto mala pri uvažovaní o tvorcovi a výslednom artefakte – a to aj pri pohľadoch do minulosti – na zreteľ vždy aj sociálny rozmer tohto vzťahu. Zároveň si bola vedomá, že jej poznatky postupne vstúpia priamo aj do sféry, ktorú skúma, teda že sú významným zdrojom poznania a inšpirácie pre ľudovo-umeleckých výrobcov, dizajnérov i profesionálnych výtvarníkov. Preto napríklad svoje zistenia sprístupňovala aj prostredníctvom viac než dvoch desiatok odbornopopulárnych príspevkov v časopise *R_U_D (Remeslo, umení, dizajn)*, ktorý vydáva Ústredie ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV) v Bratislave.

Aj v tejto bádateľskej línii sa prejavoval medziodborový prístup O. Danglovej i jej otvorenosť k medziodborovej spolupráci. Vhodným príkladom sú výstavy, pod ktorými bola podpísaná ako kurátorka. V Slovenskej národnej galérii to bola výstava *Fulla a svet ľudového umenia* (2002–2003) a ÚĽUV-e výstavy *Otília Kopecká – Výšivky* (2007) a *Čipky Boženy Janekovej* (2010).

Vo vedeckom smerovaní Oľgy Danglovej možno od 90. rokov identifikovať ešte jednu líniu, v ktorej sa dve predošlé sčasti stretávajú či prelínajú. Aj v nej sa prejavil jej záujem o perspektívy rozvoja slovenského vidieka, avšak cez iné roviny než iba socioekonomickú. Tak sledovala širokú škálu otázok týkajúcich sa napríklad vzťahov medzi kultúrnym dedičstvom, lokálnymi tradíciami, vidieckym turizmom a lokálnou identitou. Taktiež ju zaujímali premeny kolektívnych foriem hospodárenia na individuálne v spätosti s agroturistikou. Práve v tejto tretej bádateľskej línii sa veľmi jasne prejavuje neustály „záujem o dynamické procesy, ktoré menia život dnešných generácií“, ktorý – ako v roku 2011 konštatoval Juraj Podoba – patrí k výrazným charakteristikám etnologickej Oľgy Danglovej.

Odbornú erudovanosť, ale aj interdisciplinárny rozmer odovzdávala jubí-

lantka aj mladším generáciám ako školiteľka vedeckých aspirantov a študentov doktorandského štúdia. Tí v nej nachádzali inšpiratívnu, ľudsky aj odborne zrelú osobnosť a vzor.

Hoci sa medzi oceneniami, ktorých O. Danglová získala už viac než dve desiatky, objavili aj tie „za celoživotné dieło“, a v textoch k jej životným jubileám možno nájsť aj konštatovanie o „uzatvárajúcom sa diele“, súčasná každodenná realita vypovedá o niečom úplne inom. Rok 2007 bol síce spojený s jej odchodom do dôchodku, no dodnes pokračuje v spolupráci s ÚESA SAV napríklad ako emeritná spoluriešiteľka výskumných projektov, pričom dynamika jej práce je neraz pozitívnu motiváciou pre ostatných členov a členky riešiteľských tímov.

Preto Ti, milá Oľga, okrem pevného zdravia želáme, aby Ťa neopustila vedecká zvedavosť a radosť z bádateľskej práce. A do budúcich rokov sa tešíme na ďalšie podnetné odborné diskusie i na príjemné a ľudsky cenné osobné stretnutia!

Monika Vrzgulová – Juraj Zajonc
(Ústav etnológie
a sociálnej antropológie SAV)

Literatúra:

- Kiliánová, Gabriela – Zajonc, Juraj 2016: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: Veda.
- „Oľga Danglová, CSc.“ *Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV* [online] [cit. 26. 7. 2021]. Dostupné na: <<https://uesa.sav.sk/?q=sk/olga-danglova-csc>>.
- Podoba, Juraj 2011: Jubileum mladistvej sedemdesiatničky. *Slovenský národopis* 59, č. 3, s. 334–336.
- „Výročné správy“ [za roky 2000–2020]. *Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV* [online] [cit. 15. 7. 2021]. Dostupné na: <<https://uesa.sav.sk/?q=sk/dokumenty>>.
- Zajonc, Juraj 2001: Jubilanťka Oľgy Danglovej (24. 9. 1941). *Slovenský národopis* 49, č. 3, s. 384–390.

ODEŠEL IVAN DOROVSKÝ

Dne 24. srpna 2021 dotlouklo srdce jedné z nejvýraznějších postav brněnské balkanistiky a slavistiky – PhDr. Ivana Dorovského, DrSc., vědce, pedagoga, překladatele a spisovatele. Jistě to nebude znít přehnaně, pokud řekneme, že jeho život byl neuvěřitelně pestrý, dynamický, někdy i dramatický, a především velmi inspirativní. Objektivní příčiny, změny a vlivy mohou leckdy talentovaného člověka doslova vystřelit vzhůru, anebo jej zcela zničit. Ivan Dorovský patřil mezi ty první, vždyť nebýt řecké občanské války, tedy procesu, na který neměl jako dítě sebemenší vliv, nebyl by odvezen do ciziny v rámci „záchrané“ akce řeckých a zahraničních komunistů, nepříjel by po dlouhém putování nakonec do Československa a jeho život by se vyvíjel úplně jiným směrem. Nicméně se tak stalo a řecký Makedonec zakotvil na Moravě a svou neúnavnou prací zformoval nejen podobu brněnské balkanistiky, jak ji známe, ale zasáhl do mnoha dalších oborů. Jinými slovy – neopakovatelné životní příležitosti, jež se mu naskytla téměř jako následek působení *deus ex machina*, se chopil a využil ji ne na sto, ale na tisíc procent. A upřímně řečeno, něco takového se povede jen málokomu.

O jeho osobním životě již bylo napsáno mnohé, sám Ivan Dorovský rozkryl řadu detailů ve své vzpomínkové biografii *S domovem v srdci* (Brno 2014). Další postřehy a názory kolegů a spolupracovníků obsahuje třeba sborník vydaný péčí Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity u příležitosti jeho 85. narozenin v loňském roce (*Ivanu Dorovskému ad honorem*). Důležité bezesporu bylo, že svou pedagogickou a vědeckou dráhu spojil s Brnem. V tomto městě se o dost více než v Praze soustřeďovali přistěhovalci z Balkánu – nejen lidé z Řecka, ale též z Bulharska a bývalé Jugoslávie, což mělo a má na brněnskou atmosféru nezanedbatelný vliv.

Na rozdíl od trochu povýšenecké a chladnější Prahy hraji v Brně osobní vztahy a neformální komunikace daleko větší roli v každodenním i vědeckém životě. I z tohoto důvodu se Ivan Dorovský cítil v Brně opravdu doma, byť jeho skutečný domov ležel daleko na jihu.

Dalším fascinujícím fenoménem života prof. Dorovského byla obrovská chuť do práce, ať se již jednalo o vlastní činnost, nebo o organizování akcí za účasti dalších kolegů či studentů. Nikdy neztrácel ze zřetele svůj etnický původ a de facto patřil k ústředním postavám české makedonistiky, propagoval a překládal mnoho makedonských básníků i prozaiků. Díky tomu se česká slavistika a balkanistika může směle řadit k předním světovým centrům výzkumu makedonských dějin, literatury i jazyka. Jako správný slavista se neomezil jen na makedonštinu, ale zasvěceně se věnoval i ostatním jihoslovanským jazykům, řada jeho překladů byla publikována v časopise *Slovanský jih*, který vydávala Společnost přátel jižních Slovanů, které Ivan Dorovský dlouhá léta předsedal. Další zajímavou kapitolou je jeho vlastní autorská tvorba, zvláště na poli

poezie. Je až s podivem, že na psaní básní a dalších literárních textů nacházel dostatek času.

Ani oblast etnologie a folkloristiky nezůstala mimo Dorovského zájmu. Výrazně se angažoval mj. v etnografickém zájmu o Makedonii (*Studia macedonica*) a další balkánské oblasti (*Studia balkanica et slavica*), doslova budoval mosty mezi českými a jihoslovanskými badateli, byť se v některých obdobích jednalo o náš stát spíše nechtěnou spolupráci. Zmínit tak můžeme např. zájem o moravské Chorvaty, organizaci sborníku zasvěceného Václavu Frolcovi po jeho úmrtí, vydání do té doby nepublikovaných balkánských postřehů dramatika a spisovatele Jiřího Mahena, překlady balkánských lidových písní publikované většinou ve výše zmíněném časopise *Slovanský jih* atd. Výrazně se angažoval i v projektech sumarizujících dosavadní stupeň vědeckého poznání, podílel se na několika slovnících spisovatelů (např. *Slovník spisovatelů – Bulharsko*, spolu se Z. Urbanem, L. Novákovou a D. Hronkovou, 1978; *Slovník balkánských spisovatelů*, I. Dorovský a D. Dorovská et al., Praha 2001) i na specifických bibliografiích, zvláště české balkanistiky. Opomenout nemůžeme ani oblast lexikologie, do níž přispěl např. svým *Česko-makedonským a makedonsko-českým slovníkem* (spolu se Stefanií Dragi).

Odchodem Ivana Dorovského ztrácí především česká slavistika a balkanistika inspirativního a motivujícího člověka, jenž uměl problémy řešit kreativně a často nezvykle rychle, který se uměl téměř otcovsky starat o své studenty a pomáhat jim a pro něhož nebyla skoro žádná překážka nepřekonatelná. A takových lidí se rodí poskrovnu. Odkaz profesora Dorovského tak přetrvá nejen v jeho publikovaných textech, ale především v desítkách a desítkách studentů a kolegů, na jejichž odborném formování a růstu se podílel.

Jaroslav Otčenášek
(Etnologický ústav AV ČR)

**KONFERENCE O PAMĚTI A NUCE-
NÝCH MIGRACÍCH**

Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) a Akademie věd ČR zastoupená Etnologickým ústavem AV ČR a Strategii AV21 spojily své síly při organizaci mezinárodního workshopu *Displaced Memories & Memories of Displacement. Vanquished Others, Silenced Past, and the Burden of Implication in the 21st Century* (Vymístěné vzpomínky a vzpomínky na vymístění. Poražení druhí, zamlčená minulost a tíže implikací v 21. století), který se uskutečnil ve dnech 9.–11. června 2021 v Praze. Workshop, který měl spíše formu konference, se konal „naživo“ a sešlo se na něm šestnáct etnologů, antropologů, historiků či historiků umění z Francie, České republiky, Slovinska, Maďarska a Itálie, kteří se ve svých výzkumech zabývají problematikou paměti a nucených migrací. Jedná se přitom o témata, jež jsou v hledáčku badatelů již několik desetiletí. Paměť jako výzkumný problém byla „znovuobjevena“ na konci 70. let 20. století a zájem o ni roste především kvůli tomu, že odchází generace pamětníků velkých historických událostí 20. století (tedy především druhé světové války a doby před začátkem a po skončení tohoto velkého válečného konfliktu, jenž je mj. úzce spojen i s nucenými migracemi). Zájem o problematiku migrací se obecně zvýšil v posledních letech i kvůli tzv. migrační krizi, která připomněla, že nucené migrace rozhodně nejsou minulostí. Spojit problematiku paměti a nucených migrací znamenalo tedy v každém případě příslib, který tři členky organizačního týmu – v abecedním pořadí to byly Michèle Baussant z CNRS (*Centre national de la recherche scientifique*) v Paříži, Maria Kokkinou z Univerzity Karlovy v Praze a Johana Wyss z Etnologického ústavu AV ČR, zdařile využily. Přítomní referující mohli o problematice diskutovat na místě, publikum kvůli koronavirovým opatřením

mohlo sledovat referáty a klást otázky v diskusi online.

Úvodní referát přednesla Johana Wyss, která zdůraznila, že na workshopu půjde především o to, jakým způsobem se v současnosti na společenské i individuální úrovni vyjednává o problematice minulosti, o dědictví, které je často traumatické, spojené s násilím. Na příkladu Opavy pak ukázala, jakým způsobem se na ty, kteří z tohoto města zmizeli (německé, židovské obyvatelstvo) během druhé světové války a krátce po ní, vzpomíná (nebo nevzpomíná) v prostředí těch, kteří přišli, či mohli zůstat. J. Wyss při analýze použila myšlenky Michaela Rothberga o „zahrnutém“ / „zapleteném“ subjektu (*implicated subject*). Rothberg se pomocí tohoto pojmu snaží překonat dělení obyvatel na pachatele, oběti a přihlížející (*perpetrators, victims and bystanders*) a zdůrazňuje nutnost promyšlet hlouběji konání jednotlivých aktérů, kteří mohou přispívat k aktivitám konání režimů, jež jiným škodí, nebo z nich profitovat, aniž by přímo tyto režimy mohli kontrolovat, nebo je vytvářeli. Johana Wyss v této souvislosti poukázala na mnohovrstevnatost pozic, které zaujímají jednotliví aktéři – a které se mění v čase, v závislosti na kontextu. Sledování změn a posunů v pohledu na „zmizelé“ obyvatel Opavy se tak stává základem pro bádání o paměti, o zacházení s traumatickou minulostí v současnosti.

Jednotlivé panely workshopu se zabývaly specifickými problémy. V prvním panelu šlo o vzpomínání na disonantní dědictví, tedy na vyjednávání role obětí, viníků či vzpomínání na neuznané hrdiny na příkladu židovského obyvatelstva v současném Polsku (Thomas Van den Putte, Trento), přeživších Židů, kteří se navrátili po druhé světové válce do Atén (Kateřina Králová, Praha) nebo Čechů z Jugoslávie – bývalých partyzánů – a jejich potomků v současné České republice (Michal Pavlásek, Brno). Všichni referující zkoumali oficiální diskurzy o historických událostech (holocaust, partyzánské hnutí) a lokální

odezvy místního obyvatelstva, které vytváří vlastní odpovědi – reagujíc na oficiální diskurzy, či s nimi bojujíc. Druhý panel byl věnován politice národní identity a vzpomínkám, které ji ožívují nebo živí. Oba referující v tomto bloku se zabývali pohraničním územím – jednou to bylo Opavsko (Ondřej Kolář, Opava), jednou oblast Istrie, která byla poznamenána „exodem“ italského obyvatelstva po druhé světové válce (Katja Hrobat Virloget, Primorska). Třetí panel byl věnován způsobům negování přináležitosti a vytváření „vnitřních nepřátel“ – v centru pozornosti zde stálo vyjednávání pozic, identit, nároků na vlastní paměť a definování domova u migrujících a navracejících se či zůstávších, kteří se setkávali s různými reakcemi jak v zemích původu, tak v zemích, do kterých přišli. Plasticky tyto procesy ukázaly tři referující na příkladu „namibijských Čechů“, tedy dětí z Angoly, které byly v 80. letech přesídleny do socialistického Československa a na počátku 90. let znovu zpět do Afriky (Kateřina Mildnerová, Olomouc), portugalských obyvatel kolonií navrátivších se do Portugalska či zpět do kolonií (Irène Dos Santos, Paříž) nebo Němců v českých zemích, kteří po druhé světové válce zůstali v Československu (Jana Nosková, Brno). Čtvrtý blok referátů pak tematizoval krajiny paměti a vysídlení – ať už to bylo na příkladu imaginace krajiny Sudet u Němců vysídlených po druhé světové válce v rámci konceptu romantické krajiny (Paul Bauer, Praha), vlny nostalgie a uchovávání dědictví, které může být viděno jako nechtěné, v prostoru Istrie (Neža Čebren Lipovec, Primorska) nebo imaginace prostoru v okolí Podbořan u nuceně vysídlených Němců (Catherine Perron, Paříž). Pátý panel podrobil analýze „místa paměti“ bez společenství paměti, tedy místa, která kdysi byla obydlena určitou skupinou obyvatel, ale která v současnosti tato skupina obyvatel neobývá a kde chybí lidé, kteří by paměť nesli v sobě. Procesy vytváření míst paměti, respektive jejich nevytváření zkoumaly dva referáty, a to na příkladu Albánců

a Židů v Řecku na počátku 21. století (Pierre Sintès, Aix-en-Provence) a židovského obyvatelstva a jeho dědictví v současném Egyptě (Michèle Baussant, Paříž). Poslední panel byl pak věnován artefaktům a jejich spojení s pamětí a migrací. Referáty tematizovaly důležitost artefaktů pro způsoby, jakým je na určité události vzpomínáno, respektive není vzpomínáno v případě jejich absence, a to jak na státní, tak individuální rovině. Referující to ukázali jednak na příkladu archivních dokumentů nacistického Německa, které putovaly po druhé světové válce do sovětských a spojeneckých archivů (Máté Zombory, Budapešť), jednak na příkladu fotografií řeckých uprchlíků, kteří přišli v období občanské války po druhé světové válce do Československa a Bulharska (Maria Kokkinou, Praha).

Většina referátů byla případovými studii ukotvenými v empirickém výzkumu lokálních prostředí a komunit. Zároveň se však v jednotlivých referátech vyjevovaly paralely, jež ukazují na obecnější způsoby fungování paměti i na to, jakým způsobem v současnosti humanitní a sociální vědci právě problematiku paměti tematizují. Probíraly se hegemoniální narativy států a heterogenita narativů na vernakulární úrovni, jejich komplementarita a kontradikčnost, soutěžení, vzájemné ovlivňování a proměňování v čase (kontinuity, diskontinuity, generační rozdíly), kontextualita, ale i formy nostalgie. Snad nejčastěji používaným slovem bylo slovo *contested* (sporný, ten, který je předmětem sporu). Vedle něj stálo však i *reconciliation*, tedy smířování. Došlo i na řešení problémů spojených s vytvářením identit, s mlčením, dále na vyrovnávání se s traumatem, pocity přináležení (belonging), domova, ale i zapomínání, které může být začátkem sociální koheze, a to jak na osobní, tak kolektivní úrovni. A konečně nechybělo ani hledání odpovědí na otázky spojené s uchováváním dědictví v materiální podobě, které může být stejně mnohovrstevnaté jako lidské vzpomínky a zkou-

mání způsobů memorializace. Zabývání pamětí se zdá být bezbřehé – přesto si myslím, že workshop splnil vrchovatě svůj účel, protože průřezově ukázal ve spojení s problematikou nucených migrací různorodost uvažování současné vědy o paměti.

Jana Nosková
(Etnologický ústav AV ČR)

KONFERENCE MUZEA V PŘÍRODĚ A JEJICH ROLE PŘI ZÁCHRANĚ LIDOVÉ ARCHITEKTURY

Prodiskutovat přínosy, problémy a perspektivy muzeí v přírodě přijeli zástupci akademické obce, památkové péče a muzeí v přírodě na konferenci *Muzea v přírodě a jejich role při záchraně lidové architektury*, která se konala 16. a 17. září 2021 v prostorách Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Konferenci spolupořádali Národní ústav lidové kultury, Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Účast byla hojná a zastoupeny byly jak regiony české, tak slovenské.

Konference byla zahájena zdravice-mi organizátorů a udělením cen České národopisné společnosti za vynikající počiny v našem oboru. Na základě hlasování v Anketě ČNS a rozhodnutí poroty pro udělení Studentské ceny ČNS byly oceněny nejlepší bakalářská a diplomová práce, nejlepší výstava a nejlepší konference. Ocenění si až na jednu výjimku ceny převzali osobně, což podtrhlo slavnostní ráz a zároveň význam ocenění.

Samotná konference byla zaměřena na minulost, přítomnost a budoucnost muzeí v přírodě ve vztahu k záchraně lidové architektury. Toto téma bylo rozvíjeno v celkem devíti příspěvcích vždy následovaných samostatnou diskuzí. Velkorysý přístup moderátorů konference k for-

mátu a délce příspěvků umožnil přednášejícím seznámit účastníky se svým bádáním v míře na běžných konferencích nebývalé, čehož řada prezentujících v plné míře využila.

První blok složený ze čtyř příspěvků byl věnován Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy. Genezi muzea samotného, jeho současné podobě a plánům do budoucna se věnoval Martin Novotný (NÚLK). O klíčových osobnostech spatých se vznikem muzea referovaly Věra Kovářů (ČNS), Dana Novotná (NPÚ Brno) a Helena Beránková (MZM Brno). Zvláštní pozornost věnovaly především Otakar Máčelovi a Jaroslavu Vajdišovi, kteří stáli u počátků systematické záchrany lidové architektury na jižní Moravě.

Druhý blok tvořilo pět regionálně i tematicky velmi odlišných příspěvků spojených zájmem o ochranu památek lidového stavitelství. Zástupci Ľubovnianského múzea (Katarína Babčáková, Dušan Janický) představili vznik muzea a aktuální projekty záchrany konkrétních objektů. Problematice drobných technických objektů, možností jejich ochrany *in situ* a potenciálu muzeí v přírodě při této ochraně se ve svém příspěvku věnoval Přemysl Mácha (Etnologický ústav AV ČR). Na přetrvávající nezáměru státu o záchranu památek lidového stavitelství na příkladu demolice nezdokumentovaných historických rezidenčních a hospodářských objektů v Nových Heřminovech upozornila ve svém příspěvku Jana Koudelová (NPÚ Ostrava). Úspěšnou obnovu zdevastovaného selského dvora U Matoušů v Plzni-Bolevcích naopak prezentovala Marcela Poláková (ČNS).

U většiny příspěvků proběhla menší či větší diskuze. Zdaleka nejživější debatu ovšem vyvolal poslední příspěvek druhého bloku i celé konference přednesený Vítem a Alešem Smrčkovými (ČNS, EÚ AV ČR). V příspěvku oba prezentující navrhli obnovit v původní podobě tzv. Národopisnou vesnici – součást *Národopisné výstavy československé v Praze (1895)*, a to z důvodů institucionálních (národní „skanzen“), vědeckých

(komparace), technických (dochovanost plánů a know-how) i propagačních (zviditelnění české etnologie, cestovní ruch, podpora regionálních muzeí v přírodě). Přes velký zápal, s nímž prezentující své argumenty přednesli, se však neseťkali s pozitivní reakcí publika. Mezi hlavními protiargumenty zazněly např. vysoká finanční náročnost, vědecká nepřesnost až kyčovitost původní vesnice, nacionalismus či výrazný posun v muzejnictví a prezentaci kulturního dědictví v posledních desetiletích. Účastníci konference se většinou shodli, že Národopisná vesnice sehrála velmi důležitou roli ve své době a dala výrazný impuls k rozvoji etnologie a dalších příbuzných oborů. Její případná obnova by však byla anachronismem, resp. v rozporu s trendy a potřebami naší doby.

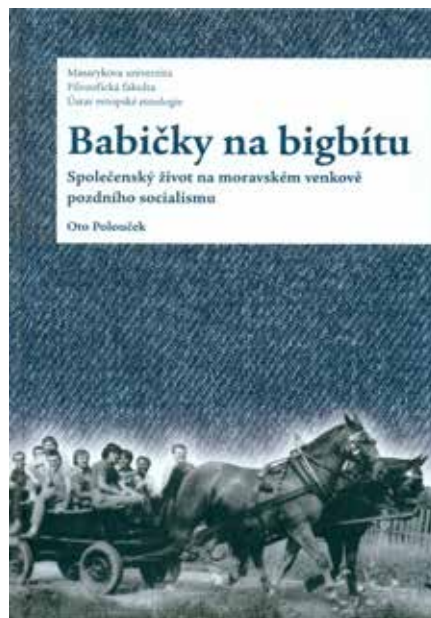
Konferenční den zakončil společenský večer, při němž pokračovala diskuze o řadě témat prezentovaných během dne a dalších odborných i neobdobných otázkách. Následující den si zájemci mohli prohlédnout Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy v doprovodu zasvěcených průvodců. Organizátorům konference patří dík za výbornou přípravu a hezké zázemí strážnického zámku a muzea.

*Přemysl Mácha
(Etnologický ústav AV ČR)*

OTO POLOUČEK: BABIČKY NA BIG-BÍTU. SPOLEČENSKÝ ŽIVOT NA MORAVSKÉM VENKOVĚ POZDŇÍHO SOCIALISMU. Brno: Masarykova univerzita, 2020, 168 s.

Oto Polouček, etnolog z Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU, se zabývá sociálně-kulturními aspekty vývoje vybraných skupin české společnosti zejména ve druhé polovině 20. století. Recenzovaná publikace je prvním vydáním autorovy disertační práce *Společenský život na pozadí proměn moravského*

venkova v období pozdního socialismu, obhájené v roce 2019 na též pracovišti. V knize O. Polouček předkládá výsledky svého výzkumu zaměřeného na sociální vztahy a společenský život v období pozdního socialismu. Realizoval jej v prostředí moravského venkova ve vsích Petrovice a Rokytná (druhá je dnes součástí města Moravský Krumlov) a ve městě Dolní Kounice. Vybrané lokality leží jihozápadně od Brna, avšak jak sám autor dodává, nelze je považovat za brněnskou suburbánní zónu. Ve svých bádáních se O. Polouček zaměřil především na objasnění otázek spjatých s kontinuitami a diskontinuitami vývoje společenství obyvatel na českém a moravském venkově v období tzv. normalizace. Příkladně se přitom k postmodernímu pojetí venkova, opouští dichotomii „venkov“ a „město“ a pojímá jej spíše jako problematiku „center“ a „periferií“. Výběr lokalit není tudíž náhodný, zmíněné obce se nacházejí na pomyslné hranici mezi tzv. bohatými zemědělskými oblastmi a vnitřní periferií. Lze tak pozorovat rozdílný historický vývoj a lokální specifika jednotlivých regionů.

Výzkum venkova nabývá v mnohých, více či méně příbuzných oborech na důležitosti. Vědecký zájem lze mimo jiné spatřit především v hledání důvodů a možných řešení společensko-ekonomického úpadku vnitřních i vnějších periferií, vysídlování venkova apod. K těmto snahám o identifikaci současných problémů a mnohdy pouze „tvrdým“ datům je nutno přispět i poznáním historického vývoje a určením hlavních faktorů, jež mohly mít významný vliv na fungování komunity obyvatel venkova (vliv represí po únoru roku 1948, následná kolektivizace, invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a posléze dlouhé období tzv. normalizace). Autor se z toho důvodu pokouší právě o komplexní porozumění života narátorů, obzvláště se věnuje jejich sociálním vztahům, přirozené potřebě sdružovat se a způsobům trávení volného času ve vztahu k vlivu předlistopadového státního zřízení.

Prezentovaný výzkum byl zasazen do konceptu mikrohistorie, přičemž navazuje nejen na český historicko-etnografický zájem o život ve venkovském prostředí. Inspirací mu byly i zahraniční výzkumy a směry – italská bádání o mikrohistorii a německý zájem o dějiny všedního dne. Autor, sám odborník na orální historii, využil této metody při vedení rozhovorů a docílil tak komplexního pohledu na vybraná témata, přičemž neopomíná nezbytnou sebereflexi – předesílá, respektive určuje svou pozici výzkumníka v terénu a jeho možný vliv na výpovědi narátorů. Jako přínosné spatřuji hlubokou znalost archivních pramenů k dané problematice (Archiv bezpečnostních složek, národních výborů, spolkových, politických organizací ad.), a zvláště jejich využití při výzkumu zaměřeném na období druhé poloviny 20. století v tehdejší Československu.

Zkoumaný materiál a rozhovory s narátory jsou následně taktéž nahlíženy prizmatem interpretativní a symbolické antropologie vycházející z konceptu symbolů a symbolického jednání, které autor aplikuje na analýzu výše zmíně-

ných jevů ve vybraném prostředí, zejména co se týče snahy o „*pochopení principů udržitelnosti venkovských komunit na pozadí zásadních proměn*“ (s. 24). Základem jsou z toho důvodu koncepty antropologů Clifforda Geertze a Anthonyho Cohena. Vzhledem k výběru tématu autor neopomíjí ani práce týkající se výzkumů socialismu a dějin každodennosti. Zde se inspiruje především českou tradicí orálního výzkumu kolem historika Miroslava Vaňka, ale také historikem Michalem Pullmanem nebo kulturním antropologem Alexejem Jurčákem.

Název díla může evokovat, že bude sledována pouze určitá oblast sociokulturního aspektu života obyvatel v dotčených obcích. Opak je však pravdou, a můžeme tak nahlédnout do mnoha dílčích témat, jež jsou spjata obecně nejen se životem na venkově ve druhé polovině 20. století. Především jde o formy každodenního volnočasového i oficiálně organizovaného života a sociálních vztahů a způsobů jednání, z nichž u některých lze spatřovat historický původ sahající až do poloviny 19. století (např. spolkový život). Následně se autor věnuje podrobně otázce politického vývoje po druhé světové válce a mnohdy neblahému vlivu komunistické politiky po roce 1948 na prostředí venkova. Sám autor vhodně osvětluje vybraný název v Předmluvě: „*Název knihy – Babičky na bigbítu – odkazuje na prolínání archaických a inovativních prvků ve společenském životě na venkově.*“ (s. 7)

Kromě obligátních oddílů věnujících se popisu výzkumu, vybraným lokalitám a soupisu inspirativních pramenů stojí za zmínění čtyři klíčové a mnohovrstevnaté kapitoly: „Společenský život a venkovská každodennost“, „Státní kulturní politika a venkov pozdního socialismu“, „Taneční zábavy – nadčasové pilíře venkovské socializace“ a „Přesah organizovaného – neformální setkávání v rámci i vně institucí“. Autor zde předkládá barvitý obraz, precizní a hlubokou analýzu vybraných aspektů formování společností obyvatel zkoumaných obcí a jejich

trávení volného času, způsobů socializace a obecně života nejen pod jhem lokální i státní komunistické aparatury. Zmíněné je ilustrováno na příkladu přebujelé byrokracie, která umožnila existenci jinak režimu nelibých aktivit. Barvitě jsou tak popsány způsoby, jakými byly kupříkladu prožívány oficiální slavnosti, ale také uspokojovány vlastní potřeby, respektive přirozené touhy sdružovat se a bavít, ať už se jednalo o nalévání vína na Prvního máje, nebo o taneční zábavy. Stěžejním přínosem práce je tudíž analýza vyjednávání pozic jednotlivých aktérů ať už z řad členů komunit, nebo příslušníků státního aparátu, tj. snahou režimu udržet pořádek, ale zároveň umožnit lidem naplnění elementárních potřeb, což lze nejlépe ilustrovat právě na pořádání tanečních zábav, vrcholovém sportu nebo existenci undergroundu v Dolních Kounicích.

Text knihy je vhodně doplněn ilustracemi v podobě vysvětlujících výřezů mapových podkladů pro přesnější geografické určení zkoumaných lokalit i jejich zařazení do širšího území v rámci západní Moravy. Prostřednictvím fotografií jsme seznámeni i s (ne)oficiálními aktivitami, kterých se narátoři účastnili. Lze tak obrazově nahlédnout do různých forem trávení volného času od zábav, tradičních slavností až po činnosti v rámci tzv. akce Z. Autor myslí i na ekologickou stránku publikování své disertační práce, a proto je kniha vytištěna na recyklovaném papíře.

Předmětné dílo lze doporučit zájemcům o hlubší porozumění problematice formování a fungování společensky aktivní části obyvatel obcí, a to zejména pod tíhou doby – tehdejšího normalizačního režimu. Přínosné je i z toho důvodu, že nabourává některá klíše, obzvláště ta, jež vymezují jasně oddělené hranice mezi reprezentanty režimu a běžnými lidmi. Kniha tak představuje fluidní, mnohovrstevnaté prostředí života na venkově v období pozdního socialismu.

Jan Semrád
(Brno)

SANDRA KREISSLOVÁ – JANA NOSKOVÁ – MICHAL PAVLÁSEK: „TAKOVÉ NORMÁLNÍ RODINNÉ HISTORKY“. OBRAZY MIGRACE A MIGRUJÍCÍ OBRAZY V RODINNÉ PAMĚTI. Praha: Argo, 2017, 421 s.

Studium rodinné paměti lze považovat za velmi aktuální sféru zájmu současné etnologie. Skrze mezigenerační transmissi tradovaných příběhů, ale i norm, hodnot a představ o vlastním místě ve světě totiž můžeme lépe porozumět současným náladám ve státě a společnosti. Autorský kolektiv tvořený Sandrou Kreisslovou (Česká zemědělská univerzita), Janou Noskovou a Michalem Pavláskem (oba Etnologický ústav AV ČR) přitom propojil studium mezigenerační transmise rodinné paměti s dalším aktuálním tématem – studiem migrace a migračních zkušeností. Výsledky výzkumu podpořeného Grantovou agenturou České republiky byly vedle řady studií publikovány v odborné monografii „*Takové normální rodinné historky*“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Již název knihy značí, že práce není zakotvena ve studiu minulosti, ale spíše sleduje vliv paměti na současnou identitu členů rodin s generačně „*ne/předávanou migrační zkušeností*“ (s. 14). Zvoleny přitom byly čtyři skupiny obyvatel, které buď samy migrací prošly, nebo se migrace dotkla jejich bezprostředního okolí – příslušníci české menšiny v Chorvatsku, Němci žijící v České republice, Němci nuceně vysídlení z Československa a čeští přesídlenci z Chorvatska.

Autoři si kladou za cíl „*seznámit čtenáře a čtenáře s problematikou rodinné paměti na příkladu vybraných vzpomínkových společenství a postihnout nejen její obsahy, ale také mechanismy a strategie jejího přenosu*“ (s. 13). Předkládají přitom velmi komplexní výklad pevně ukotvený teoreticky i metodologicky a zasazený do širších souvislostí paměti sledovaných skupin včetně geneze jejich vzpomínkové kultury. Teoreticky je text

zakotven zejména ve studiu (kolektivní, kulturní, komunikativní) paměti a její transmisi v podobě vyprávění a předávání tradovaných narací. Zájem o vzpomínání je významnou doménou německého odborného prostředí, je proto logické, že autoři teoreticky čerpají zejména – nikoli však výhradně – odtud (Aleida a Jan Assmannovi, Albrecht Lehmann, Harald Welzer a další). Předkládají tak českému čtenáři komplexní vzhled do oblasti obsáhlé německojazyčné literatury zaměřené na (rodinnou) paměť. Teoretické zakotvení přitom netvoří pouze „povinný“ úvod – poznatky z dříve realizovaných výzkumů jsou opakovaně zohledňovány a dávány do souvislostí s výstupy vlastního terénního šetření. Ocenit lze i velmi precizně zpracovanou metodologickou část, ve které je čtenář seznámen nejen se základními parametry výzkumu (snaha realizovat orálně historické rozhovory vždy s příslušníky tří generací jedné rodiny) ale i s principy a limity analýzy a interpretace vzpomínkového vyprávění a reflexi pozice autorů v terénu, dynamiky jejich vztahu s narátory nebo etickými dilematy, která výzkum přinesl. Šíře teoretického a metodologického ukotvení textu dává ke zvážení, zda by autoři nechtěli zpracovat metodicky zaměřenou příručku zaměřenou na možnosti studia rodinné paměti.

Výklad stěžejní – empirické – části textu je strukturován do dvou oddílů. První seznamuje čtenáře komplexně s *historickými obrazy* studovaných společností a prezentuje významné principy a motivy jejich komemorace (včetně vztahu k dominantnímu národnímu diskurzu či role institucí a spolků), ve druhém je výklad zúžen na perspektivu rodinné paměti za užití případových studií vybraných rodin, které mohou být do jisté míry pro sledovanou společnost reprezentativní (bez nároku na generalizaci). V této části knihy je podrobně sledován proces předávání tradovaných příběhů a skrze ně i rodinné identity v rámci tří (resp. v jedné z rodin dvou) generací. Každá z rodin navíc představuje odlišný příklad užití různých instrumentů komemorace –

například u rodiny českých přesídlenců z Chorvatska jsou to rodinné fotografie a u vysídlených Němců předměty ze staré domoviny, které schraňují jako artefakty minulosti, přičemž jejich význam je utvářen právě procesem vzpomínání – jsou hodnotné díky příběhům, které jsou v rodině předávány (s. 367).

Podstatou knihy je snaha porozumět principům předávání rodinné paměti – její ambicí tudíž není (ani nemůže a nemělo by být) posuzování „pravdivosti“ a „spolehlivosti“ tradovaných narativů. Podstatný je význam pro jejich nositele a funkce, kterou tradované příběhy mají pro členy sledovaných rodin – upevňování mezilidských vztahů, identifikaci vlastní pozice ve světě nebo vyrovnávání se s traumatickou minulostí. Přitom hraje roli nejen obsah, ale i forma prezentace tradovaných rodinných příběhů, která se v rámci mezigeneračního předávání mění: *generace zážitku* může svoji roli marginalizovat, zmiňovat vliv náhody a štěstí, stavět se spíše do rolí *malého člověka*, mladšími členy rodiny mohou být příběhy vyprávěny s vyšším akcentem na hrdivost rodinných předků – *emotivněji a podrobněji* (s. 361).

Zatímco čeští Němci se musí vypořádat s rolí *viníků*, což vede k dominanci *viktimitizačních* narativů, chorvatští Češi svoji identitu formují na pozici těch, „kteří se vždy postavili na správnou stranu“ (s. 246), například díky účasti na partyzánském odboji v rámci bojů proti ustašovskému režimu v Chorvatsku podporujícímu hitlerovské Německo. Jejich pozice je však nyní v rámci dominantního antikomunistického (a v případě Chorvatska i nacionalistického) diskurzu zpochybňována a staví je do role pomyslných *disidentů paměti*. To je v knize ilustrováno zejména na skupině českých přesídlenců z Chorvatska a případové studii dvou generací rodiny Milotových (rodiny mají pseudonymy).

Skupina odvozující svoji identitu od účasti na odboji během druhé světové války (partyzánská skupina Jana Žižky z Trocnova tvořená chorvatskými Čechy) se díky zpochybnění hrdinské pozice *komunistického* odboje necítí být součástí oficiální kultury paměti po roce 1989, což upevňuje její členy na pozici *kontra-paměti* zpochybňující geopolitické směřování země a mající blízko do světa antisystémových postojů a konspiračních teorií.

Za obzvláště cenný proto považují právě hlubší průnik do světa *disidentů paměti*, který má širší význam pro porozumění současným náladám marginalizovaných skupin české společnosti. Studie zaměřená na české přesídlence z Chorvatska a rodinu Milotových nabízí zásadní pohled do prostředí, kterému můžeme stěžejně porozumět, pokud budeme sledovat pouze současné perspektivy života v periferních regionech České republiky spojovaných mj. se ztrátou důvěry ve stát – ukazuje se, že nejen v Chorvatsku vypořádávajícím se s důsledky občanské války, ale i v českém pohraničí „se všechno táhne od té druhé světový“ (s. 257). Kulturu paměti nespojuje jen tradované narativy v rámci rodiny, ale i jejich lokalizace – zatímco Blanka, příslušnice mladší generace rodiny Milotových, zůstala ukotvena v lo-

kálních strukturách komemorace, kosmopolitní prostředí, ve kterém se pohybují sledovaní příslušníci mladších generací dalších rodin, může vést k většímu odstupu a formulaci *více empatických postojů* vůči aktérům minulosti považovaným generací zážitku za *viníky* jejich příkoří (s. 361), ale i ke ztrátě zájmu o obsah vyprávění, jak je ilustrováno na příkladu německé rodiny žijící v Česku (kde Němci čelili silné míře asimilace) – pro nejmladší narátorku z této rodiny již příběhy pozbyly významu, akcentuje však hodnoty, které jsou v rámci rodiny předávány.

Lze ocenit čtivou formu předkládaných textů vhodnou i pro laického čtenáře. Výklad plynule směřuje od širších souvislostí do hloubky mikrosvětů jednotlivých rodin, o čtenáře je přitom pečlivě „postaráno“, aby mu neunikla žádná důležitá souvislost – kniha je plná odkazů a připomínek, důležitá zjištění neváhají autoři opakovat, což však zvyšuje rozsah textu. Volbu případových studií lze ocenit jako čtenářsky velmi přívětivý vhled vedoucí k pochopení pozice jednotlivých sledovaných skupin. Kniha pomáhá porozumět nejen principům předávání rodinné paměti, ale i jejímu vlivu na současné postoje společnosti – nezbývá než doufat, že budou realizovány další podobné výzkumy zaměřené na paměť a identitu členů dalších opomíjených skupin obyvatel vymezených třeba podle jiných principů, než je migrační zkušenost.

Oto Polouček
(Ústav evropské etnologie FF MU)

WINFRIED BAUMANN – LENKA MATUŠKOVÁ: WALLFAHREN ALS GRENZGANG. JIŘÍ PLACHÝ SJ UND FORTUNAT HUEBER OFM. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018, 210 s.

V pořadí již pátá publikace tandemu germanistů pardubické univerzity je tentokrát věnována Neukirchenu beim

Heiligen Blut, poutnímu místu na česko-bavorské hranici a jeho odrazu v dílech dvou, resp. čtyř autorů. Tím prvním byl tamější městský písař, kantor a kustod Martin Huetter se svým rukopisným spísem (1611), druhým autor knihy zázraků, benediktinský vikář Romanus Sigl (1640), třetím jezuita Jiří Plachý se svou knihou *Poutí k sv. Krvi* (1641), čtvrtým františkán Fortunat Hueber, autor spisu *Zeitiger Granatapfel* (1671). Ve snaze vysledovat podobnost a posloupnost jejich děl v procesu vytváření mariánského kultu Baumann a Matušková nejenže navázali na práce bavorských badatelů Waltera Hartingera, Reinharda Hallera a jejich českých kolegů Anny Fechtnerové, Jana Linky, Jiřího Mikulce a Andrey Königsmarkové, ale pokusili se o vlastní pohled: ve svých analýzách se opřeli o teorii prostoru. Jako dílčí témata se jim nabídl bavorsko-český prostor, problematika víry, ale také tělesnost, zdraví, tranzit, vnímání, pozorování, prožitek, atmosféra, tedy kategorie, které již dávno zajímají odborníky mnoha disciplín.

K poutnímu místu se vztahují dvě legendy. Původní kaple, v níž byla uctívána socha Panny Marie, se podle první z nich nacházela v místě, kde byla v lese na pařezu nalezena posvěcená hostie (toponymum Neukirchen je historicky doloženo od roku 1377). Na ní navázala legenda o destruktivním ničení sochy Panny Marie českým husitou, z jejíž hlavy posléze měla vytrysknout krev (odtud přídomek beim Heiligen Blut používaný od poloviny 16. století). Mariánský kult spolu se založením františkánského kláštera (1656), pověřeného péčí o poutníky, se staly účinnými prostředky rekatolizační politiky Bavorska namířené proti kalvínské Horní Falci a protestantismem ovlivněným Čechám. Procesi přicházela z celého širokého území ohraničeného Rodingem (u Chamu), Deggendorfem, Kašperskými Horami, Sušicí, Plzní, Starým Plzencem a Stříbrem. Také v současnosti je kostel s františkánským klášterem nejoblíbenějším poutním místem návštěvníků z Chodska a Němců, kdysi žijících na území Čech.

Neukirchen beim Heiligen Blut, který autoři pojali jednou jako místo paměti, podruhé (podle Marca Augého) jako ne-místo, je podle nich speciální kontaktní zónou, na jehož věhlasu mají výrazný podíl jak jezuita Plachý, tak františkán Hueber (oba však paradoxně v Neukirchenu nikdy nepůsobili). Obsažný, informacemi a mnoha odbočkami nabitý text je rozdělen do čtyř kapitol – první shrnuje dosavadní bádání o této tematice, druhá zachycuje místní události v době husitských válek a přeshraničních potyček za panování Jiřího z Poděbrad, třetí se zabývá knihami o zázracích a životopisy výše zmíněných autorů, poslední a také nejobsažnější je věnována srovnávací analýze Plachého *Poutí k sv. Krvi* a knize *Zeitiger Granatapfel* Fortunata Huebera.

Z analýz vyplývá, že nemalou roli v propagaci nového poutního místa sehrál právě Georgius Ferus neboli Jiří Plachý (1586–1655), rodák z nedalekého Horšovského Týna. V roce 1623 převzal

v Klementinu vedení knihovny, v níž se s největší pravděpodobností seznámil i s knihou zázraků benediktina Romana Sigla (Praha 1640) popisující legendami opředené poutní místo na úpatí Hohenbogenu. Jezuita mající zálibu v zázracích, příznačných znameních, proroctvích a snech, s jejichž pomocí se snažil přemlouvat, přesvědčovat, ovlivňovat, zapůsobit, ale také varovat, byl velkým propagátorem procesí. Některé souvislosti v textu naznačují, že se o Neukirchenu zřejmě dozvěděl také od klatovských jezuitů. Ze svého rodiště Plachý dobře ovládal němčinu (hojně překládal pro své bavorské přátele), nebylo tudíž pro něj problémem pořídit pod názvem *Pouť k sv. krvi – Wallfahrt zum Hl. Blut* český překlad Siglovy knihy (1641). Zastímco Anna Fechtnerová označuje Plachého *Pouť* ve svém seznamu autorových děl, členěném na originály, překlady a sporná díla, číslem 14, Jan Linka upozorňuje na skutečnost, že Plachý svá díla nikdy nepodepisoval jménem, jinak by mu musela být připsána ještě řada dalších titulů vzniklých v rozmezí od 20. do 40. let 17. století, anebo by se v nich našly alespoň stopy jeho spolutvorství. Zda Hueber znal také českou verzi Plachého *Poutí*, však z jeho řádků jednoznačně nevyplývá. V roce 1983 se konečně objevilo faksimile prvního vydání Huebrova spisu *Zeitiger Granatapfel*, potvrzující sekvenci Huetter (1611) – Siegel (1640) – Hueber (1671). Autoři upozorňují, že obliba knih zázraků psaných v obou národních jazycích (buď česky, anebo německy) po roce 1752 ustává.

Publikace je opatřena českým a anglickým resumé, respekt vzbuzuje bohatý seznam použitých českých a německých titulů. Informace v ní obsažené jistě uvítají především kunsthistorici a literární vědci, své si však v ní najdou i muzikologové a folkloristé (např. citace písní zpívaných při procesí). Škoda, že v knize nezbylo místo na obrazovou přílohu.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

TOMÁŠ BOROVSKÝ – JIŘÍ NĚMEC (EDS.): POD OCHRANOU KLEIÓ. HISTORICKÉ OBORY NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ MASARYKOVOY UNIVERZITY. Brno: Masarykova univerzita, 2019, 164 s.

Masarykova univerzita v Brně vznikla na základě zákona přijatého v lednu 1919 Československým revolučním národním shromážděním. První přednášky na filozofické fakultě se uskutečnily v listopadu 1921. Kromě více než skromného umístění v budově bývalého městského sirotčince visela nad fakultou hrozba přeložení do Bratislavy, protože rozvoj slovenské vzdělanosti se považoval za prioritu. Protesty univerzitního i fakultního vedení, jakož i moravské a slezské veřejnosti této hrozbě zabránily. Situace se opakovala i ve 30. letech, tentokrát kvůli dopadům světové hospodářské krize.

Zvláštní univerzitní instituci představovaly semináře, od poslední čtvrtiny 19. století nezbytná součást studia pro adepty určitého vědního oboru. Zde

studenti pronikali do problematiky vědeckého bádání. První profesori historického semináře byli jmenováni v srpnu 1920: B. Navrátil a J. Glücklich si rozdělili výklad všeobecných dějin a těch československých se ujal R. Urbánek. Postupně byly ustaveny další semináře historických věd: pro paleografii a diplomatiku (ředitel V. Hrubý), pro starověké dějiny (řed. V. Groh), dějin umění (řed. E. Dostál), pro prehistorii a protohistorii (řed. E. Šimek). V poválečném období vznikly ještě dva další, a to pro klasickou archeologii a etnograficko-etnologický (zpočátku řazený do kategorie slovanské filologie a po roce 1948 považovaný za historicky profilovanou vědu).

Po období protektorátu, během něhož byly uzavřeny veškeré české vysoké školy, a po poválečných nadějích (první mimořádný semestr probíhal již během léta 1945) přišel 27. února 1948, kdy vznikl fakultní akční výbor Národní fronty, který získal výhradní pravomoc v řešení personálních otázek: hned udělal písemnou důtku čtyřem profesorům, kteří při jednání profesorského sboru kritizovali postup komunistů při řešení únorové vládní krize. Došlo i na prověrky studentů s cílem podchytit a eliminovat politicky nepohodlné posluchače. Básník a esejista Zdeněk Rotrekl v nevydaných pamětech popisuje svoje vyhození ze školy těsně před ukončením studia, když jej na základě telefonátu z akčního výboru nepřipustili k písemné klausurní zkoušce. Od zimního semestru 1948 vstupovala v platnost zásadní reforma přibližující vysokoškolské studium středním školám: zaváděly se přijímací zkoušky zohledňující alespoň zpočátku především kádrové předpoklady pro předem naplánovaný počet studentů, pevný harmonogram přednášek, cvičení a praxí v jednotlivých ročnících a povinná docházka. Sám předmět historie se nyní v úředních textech označoval důsledně jako dějepis. Zákon z 18. května 1950 výrazně posílil státní kontrolu nad vysokými školami a v podstatě zrušil tradici vysokoškolské samosprávy a autonomie. Novými základními fakultními

jednotkami pedagogické a vědecké činnosti se staly katedry.

V prosinci 1950 vznikla katedra historie sloučením seminářů historického, prehistorického, etnografického a paleograficko-diplomatického, které se staly nižšími organizačními jednotkami kateder. Kromě vedoucího měla též tajemníka, garanta a hybatele ideologické a metodologické proměny katedry, jejíž šéf profesor R. Holinka se svou snahou hájit gollovskou tradici historické vědy se brzy ocitl vůči svému tajemníkovi Hejlovi a mladším asistentům v defenzivní pozici, jak dokazují citace z dobových pramenů. Vnitřně nesourodá katedra se 49 členy se ukázala jako obtížně řiditelná, a tak se brzy začalo uvažovat o vzniku menších, oborově specializovaných kateder. A opět se dělilo: na konci tohoto mnohaletého procesu existovalo ve druhé polovině 60. let pět samostatných kateder, z nichž některé se v rámci normalizačních opatření znovu musely sloučit. Teprve po roce 1990 se ustavily tyto samostatné ústavy:

Historický ústav: v 90. letech se zvedl počet studentů až na 100 posluchačů v ročníku, což znamená, že je třeba zajistit výuku téměř pro půl tisíce studentů najednou. V souvislosti s tím se také rozrostl počet přednášejících, jejich generační rozvrstvení i spektrum badatelských okruhů, která se zaměřují teritoriálně na oblast východní a střední Evropy, tematicky na církevní dějiny, dějepisectví a výzkum multikulturality v moderní historii. Ústav zaštiťuje existenci Matice moravské, obnovené jako občanské sdružení v roce 1994, i vydávání Časopisu Matice moravské, vycházejícího od roku 1869. Od roku 2009 ve spolupráci s Archivem města Brna odborně garantuje vydání sedmisvazkové syntézy *Dějiny Brna*.

Ústav pomocných věd historických a archivnictví: po smrti V. Hrubého se v roce 1934 habilitoval J. Šebánek (profesorem jmenován 1946) a potom několik desetiletí určoval směřování oboru. V rámci semináře vybudoval centrum pro

vydávání českého diplomataře (jde o edici listin vztahujících se k dějinám českého středověkého státu do konce přemyslovské éry). Tímto úkolem bylo pracoviště oficiálně pověřeno v roce 1954 a zabývá se jím dodnes. Ústav nabízí dva studijní programy tak, jak to má ostatně v názvu, a oslovuje i širokou veřejnost, např. pořádáním středověké písařské dílny.

Seminář dějin umění, kde na práci E. Dostála navázali A. Kůtal a V. Richter a vybudovali z něj moderní uměleckohistorické učiliště, na které jejich studenti vzpomínají jako na oázu humanistického a přátelského prostředí. Na tradici jimi vytvořené „školy vidění a vědění“ navázaly následující generace (Z. Kudělka – I. Krsek, J. Kroupa – L. Slaviček). Roku 2016 byla založena Knihovna Hanse Beltinga, jednoho z nejvýznamnějších světových historiků umění, který věnoval brněnské univerzitě část své knihovny. Do veřejné sféry proniká seminář prostřednictvím řady výstav a katalogů; podílí se také na přednáškách Univerzity třetího věku.

Ústav archeologie a muzeologie: archeologie, organizovaná od roku 1906 v rámci Moravského archeologického klubu, založeného I. L. Červinkou, se akademického ukotvení dočkala až roku 1930, kdy byl jmenován profesorem E. Šimek z Prahy, který vnesl do moravské prehistorie nároky na dostatečné teoretické zázemí oboru a kontrolovanou profesionalizaci. Po válce se stal prvním smluvním asistentem F. Kalousek, který v roce 1958 nahradil ve vedení katedry Šimka. Položil důraz na terénní praxi a jeho zásadním počinem bylo vybudování základny na velkomoravské sídelní aglomeraci v Pohansku u Břeclavi. Výraznou osobností mladší generace byl Z. Měřínský, jeden z mála archeologů období raného a vrcholného středověku. V posledních 15 letech se ústav díky velkým investicím a vícezdrojovému financování stal konkurenceschopným v rámci evropských archeologických pracovišť.

Zpočátku externí Katedru muzeologie organizačně a finančně zajišťovalo teh-

dejší Moravské muzeum od akademického roku 1964/65. Za prosazením muzeologie jako samostatného studijního programu stáli Z. Z. Stránský (hlavní autor koncepce) a J. Jelínek, tehdy ředitel Moravského muzea. Postgraduální studium určené především poučeným zaměstnancům muzeí se zaměřovalo na problematiku předmětu a podstaty muzeologie, její vztah k příbuzným oborům kulturního dědictví a teorii muzejní dokumentace a prezentace, později též na muzejní pedagogiku, marketing a management. Po roce 1989 byla muzeologie povýšena na řádný studijní obor s prezenční či kombinovanou výukou. Kontakty a dlouhodobě pěstované mezinárodní oborové vazby brněnské muzeologické školy se bohatě zúčastily v projektu Mezinárodní letní školy muzeologie.

Ústav evropské etnologie: A. Václavík se habilitoval roku 1933 a jako soukromý docent vedl přednášky zaměřené na problematiku národopisných metod či nemateriálních projevů tradiční kultury, po válce byl jmenován profesorem a zároveň ustanoven ředitelem nově zřízeného semináře a jediným interním přednášejícím. Teprve nárůst počtu studentů si vynutil přijímání nových pedagogů (R. Jeřábek, D. Holý, V. Frolec, B. Beneš), jejichž specializace nacházela odezvu v zaměření a teritoriálním rozpětí diplomových prací. Součástí výuky se staly odborné exkurze a kladl se důraz na praktické dovednosti: fotografování, měření a mapování, kurzy památkové ochrany a studenti se zapojovali samozřejmě také do výzkumných aktivit pracoviště. Název oboru se historicky proměňova. Od 1. ledna 1991 nese pracoviště označení Ústav evropské etnologie, přičemž od akademického roku 1994/95 se jako oficiální název studijního oboru používá pojem etnologie.

Jako autorka těchto řádků si dovolím osobní vzpomínku. Absolvovala jsem studium oborů historie a archivnictví v letech 1990–1995, přišla jsem tedy do prostředí, kde se necelý rok předtím odehrávala studentská okupační stávka. Neopakovatelnou atmosféru umocňova-

lo klima na naší katedře, která zpočátku zaštiťovala jak historii, tak archivnictví. Neustále přítomen byl duch Jindřicha Šebánka a jeho spolupracovnice Sáší Duškové (mezi 38 osobnostmi majícími v knize medailon jde o jedinou ženu). Ne všem to vyhovovalo, ale patřilo to k věci. Svět okolních pracovišť mě zajímal jen okrajově (bylo třeba kolem nich procházet), a přece došlo k tomu, že jsem po promoci spojila svůj profesní život s jiným „historickým“ oborem, a to etnologií. Dávám-li slovo historický do uvozovek, vyjadřují tím přesvědčení, že etnologie není a nemá být pouze jedním z historických oborů, nýbrž svébytnou vědou, žijící nejen z minulosti a přítomnosti, ale především proto, aby jazykem a metodami 21. století tlumočila předmět svého oboru těm, kteří dnes přicházejí, nebo teprve přijdou, a pomáhala jim nalézat jeho přínos pro budoucnost. Chce se mi dodat: Děkuji!

Andrea Zobačová
(Etnologický ústav AV ČR)

PAVEL ŠIDÁK: MOKŘE CHODÍ V SUŠE. VODNÍK V ČESKÉ LITERATUŘE.
Praha: Academia, 2018, 256 s.

Vodnické tematice kupodivu nebyla v naší literární vědě dosud věnována náležitá pozornost. Tuto mezeru úspěšně zaplnila kniha literárního historika Pavla Šidáka. Byť v ní autor balancuje na pomězi folkloristiky a literární vědy, cíli, metodikou a terminologií se hlásí ke svému oboru. Aby mohl odpovědět na otázku, jak vodník vstupuje do umělecké literatury a jak se v ní vyvíjí, musel vyjít z široké pramenné základny folklorních a uměleckých textů. S folklorními texty pracuje jako s texty literárními, odhlíží tudíž od jejich ekologického kontextu, stranou ponechává i širokou vrstvu folklorismu, dětskou a populární literaturu. Nepřímé historické zprávy, církevní prameny a folklorní sběry z 19. a počátku 20. století jsou pak autorem chápány jako pretext.

V nejstarším období se podle autora vodníková látka sestává ze dvou různých vrstev, a to z pohanských a démonologických představ. Zatímco v první vrstvě vodník vystupuje jako bůh či božstvo, což implikuje žánr mýtu, v druhé – démonologické – nás zavádí do oblasti folklorních žánrů. Oba tyto rámce pak později vstupují do beletrie.

V nejstarší vrstvě tradice, kterou představují kroniky, křesťanské prameny reagující na zbytky pohanství, zákazy, záповědi či zpovědní knihy raného středověku, jsme konfrontováni se živlem jako takovým – vodník jakožto určitá entita vystupuje z vody, emanuje se a stává se její personifikací. Pozdější představy kulminující v době baroka projektují slovanský panteon do panteonu antického. S těmito tendencemi se setkáváme např. u Antonína Jungmanna, Josefa Heřmana Agapita Gallaše či Václava Krolmuse, který staré Slované lokalizuje dokonce do starozákonních dob. Romantismus posléze přináší mytologickou teorii, v jejím rámci pak teorii solární a tzv. meteorologickou školu (I. J. Hanuš). Vodníka

majícího pro staré Čechy status božstva podrobně rozpracovali Erben a Hanuš. Toto pojetí pak přechází z naučné literatury do beletrie.

Vodník jako démon zcela podléhá zákonitostem folklorní slovesnosti. Pod tímto procesem autor rozumí onu tradici, v níž se rozpadá božský rámec a bájně bytosti nejsou předmětem božské úcty. Vodník se osamostatňuje od vody jako živlu, není její personifikací, ale stává se konkrétní bytostí. Nabývá určité podoby, má své zvyky, dokonce i jméno (Ivan, Michal). Navíc je zde přítomnost příběhů, v nichž se vymyká etickému dualismu: jednou je představován jako zlý, podruhé jako dobrý, ba dokonce i idylický. Ačkoliv je jeho primární etická poloha zlá, mladší vrstva zná i opačný pól – vodníka hodného a užitečného. Autor upozorňuje na folkloristům poměrně známou skutečnost, že vodnické látky prostupují ve folkloru všemi žánry, nejvíce jsou zastoupeny v pověstech a pro literaturu mimořádně produktivních pověstových zprávách. S vodníkem se setkáváme v memorátech, zlidovělých písních, malých žánrech či dětských hrách, zatímco pohádky jsou paradoxně produktem folklorismu. Jsou zde spolehlivě vypočítána specifika postavy – vodníkův geografický výskyt (je znám v Lužici, Polsku a u východních Slovanů, u Němců v oblastech hraničících s Čechy), jeho polyfunkčnost, ambivalentní charakter, krajové odlišnosti jeho vzezření, sdílení konceptu zrcadlového světa, schopnost rychlých proměn, vztah k lidskému světu (topení lidí, či naopak jejich škádlení), rodinný charakter (pro folklor ostatních národů rys zcela ojedinělý) či komplikovaný vztah k ostatním démonům (Krakonošovi, čertovi). Autor se zřejmě opírá o Lufferův *Katalog českých démonologických pověstí*, když správně upozorňuje na souvislost s čertem, s nímž vodník sdílí společnou funkci (čert, resp. has-trman jako nápadník). Zabývá se také etymologií obou výrazů – vodníka a has-trmana, přítomností vrby jako negativně konotovaného stromu apod.

Pavel Šidák

Mokře chodí v suše Vodník v české literatuře

LITERÁRNÍ ŘADA
ACADEMIA

V druhé části věnované beletrii autorovi nešlo o vyčerpávající výčet děl, nýbrž zajímaly ho pouze ty případy, kde postava vodníka hraje podstatnou nebo zajímavou roli. Probírají se zde texty klasické i pozapomenuté, různých žánrů i rozdílné umělecké hodnoty, autorů známých i méně známých, texty, kde je vodník buď hlavním, anebo marginálním motivem. Z tohoto hlediska autor sleduje českou literární produkci od pozdního klasicismu až po uměleckou modernu. Konstatuje přitom, že nejvíce jsou vodnické látky přítomny v posledních třech dekádech 19. století a v první dekádě 20. století.

Privilegované místo v zastoupení této tematiky náleží romantismu, bohatě čerpajícímu z lidové slovesnosti. Nelze zde však s určitostí odlišit folklorní prameny od jejich literárního zpracování. Ve výčtu autorů (Chmelenský, Čelakovský, Jan z Hvězdy, Němcová) Šidák upozorňuje na prozaickou *Pověst o vodníkově* J. J. Langra (1830), která podle něj představuje předěl, kdy se vodnická látka stává organizační součástí umělecké literatury. Také Tylův *Rozpustilý Janeček čili Báchorka o vodníkově* (1834) již znamená jistý rozptyl mezi věrností folkloru a autorskou invencí. V povídce *Vodník* (1844) Františka Zvěřiny z Ruhewaldu vstupuje vodník jako kladný hrdina, zatímco Erben v *Kytici* nejenže nastoluje koexistenci dvou světů a řádů – individuálního a nadindividuálního, jejichž střet je příčinou katastrofy, ale zároveň otevírá i problematiku ženského světa.

Od 70. let 19. století zaznamenáváme opětovný nárůst obliby folklorní tematiky, a to jak u lumírovců a ruchovců, tak i u moderny, v níž jsou vodníkovy motivace čím dál různorodější. Jako přelomovou uvádí autor *Vodníkovu nevěstu* (1873) a *Povídky z Poohří* (1884) Václava Beneše Třebízkého, kde vodník již není zástupcem jiného světa, nýbrž součástí světa lidského, v němž ale funguje jako záhadná síla. V *Poslední rusálce* (1886) Karla Legera je vodník, neúspěšně číhající na rusalky, předzvěstí vod-

níka ekologického typu. Kvapilovo a Jiráskovo pojetí je vrcholem idealizujícího a antropomorfuujícího vodníka usilujícího po idyle v lidském světě. Za vrchol modernistického zpracování autor považuje prózu *Vodník* (1912) Miloše Martena.

V meziválečném období se vodník objevuje v nečekaných souvislostech (Ortenovy a Blatného verše, Váchalův *Bestiář* či *Vodník* Josefa Haise Týneckého). V poválečném období znamenala výrazný zlom postmoderna (od počátku 80. let), opět se vracející k lidové tradici, včetně hrůzyplného a zoomorfního zobrazení vodníka a mytologické krajiny (*Pasáček z doliny* Ladislava Fukse, *Lodní deník Víta Kremličky*, *Hastrman* Miloše Urbana).

V poslední kapitole věnované vztahu folkloru a umělecké literatury se auror zabývá životností folklorních motivů a témat, zejména pak schopností umělecké literatury včleňovat do sebe jiné vrstvy slovesnosti a tyto pak přetvářet podle svých intencí. Určuje dva mechanismy přebírání – imitaci a inspiraci. První případ je typický pro starší období. Autor zde uvádí Sirovátkovu typologii přejímání, tento výčet je však podle něj nutné zpřesnit, nabízí tudíž typologii vlastní (s. 153–155). Druhý termín – inspirace – vyjadřuje důsledky migrace jednoho funkčního či výstavbového jevu folklorní látky (motivů, tématu, versologického či kompozičního jevu) do literatury, která může posléze vyústit ve změnu žánru.

Také zde nám autor nabízí výčet specifických, tentokrát však vodníka beletristického, vyskytujícího se v širokém rozpětí žánrů, vyvrženého z původního mytologického kontextu a majícího mnoho funkcí. Podle jejich hierarchie pak rozlišuje vodníka ontologického, strašlivého, dobřého, ekologického, psychoanalytického, erotického, idylického a melancholického, naposledy pak vodníka alegorického.

Šidákova kniha doplněná výběrem literárních textů a barevných vyobrazení děl předních českých výtvarníků s jejich stručnými popiskami představuje na jedné straně fundovaně uchopené téma,

na straně druhé i vzrušující čtení pro běžného českého čtenáře, jemuž právě vodnická tematika rozhodně není cizí.

Marta Ulrychová
(Pízeň)

KAMIL RODAN (ED.): LISTY LÁSKY, VÍRY A NADĚJE. EDICE KORESPONDENCE SLEZSKÉHO ETNOGRAFA A FOLKLORISTY ANTONÍNA SATKEHO SE SNOUBENKOU, SESTROU A DALŠÍMI RODINNÝMI PŘÍSLUŠNÍKY OD SRPNA 1957 DO KVĚTNA 1962. Opava: Slezské zemské muzeum 2020, 366 s.

Edice korespondence představují pramen k literárněhistorickému a historickému bádání a jsou také specifickým uměleckým žánrem. V posledních desetiletích, kdy je odborníky kladen důraz i na subjektivní vidění doby a událostí, zaujímají dopisy důležité místo mezi dokumenty autobiografického charakteru. Tzv. velká historiografie jen sporadicky vypovídá o osobních prožitcích a stanoviscích, o postojích a prožitcích jednotlivců – členů rodiny nebo určitého společenství. Autobiografické prameny, k nimž řadíme vedle deníků, autobiografií (memoárů) a různých vzpomínkových textů také dopisy, jsou v posledních desetiletích (od 70. let 20. století) v centru pozornosti etnologických, historických, psychologických a antropologických výzkumů zaměřených na vztah jedince a společnosti, kulturu všedního dne, problematiku etnických menšin, na dějiny dětství, mládí, stáří, rodiny aj.

Konvolut dochovaných dopisů Antonína Satkeho (1920–2008) a jeho nejprve kolegyně a milé, později manželky Vlasty (rozené Kurkové) a dalších blízkých rodinných příslušníků přibližuje čtenáři osobnost mimořádného slezského vědce, dialektologa, folkloristy a etnologa nadregionálního významu, který byl průkopníkem v několika badatelských tématech a metodách. Byl mimo jiné

autorem jedinečné monografie *Hlučinský pohádkář Josef Smolka* (1958), novátorské byly jeho příspěvky věnované tzv. Žákovskému folkloru a anekdotám.

Ani kolegům Antonína Satkeho nebyla dostatečně známá krutá epizoda jeho života, kdy byl nespravedlivě uvězněn za účast v tzv. Společenství laiků sdružujícím katolickou inteligenci, jeho slibně se rozvíjející kariéra vědce byla přerušena a naplánovaná životní cesta se nevyvíjela tak, jak si představoval.

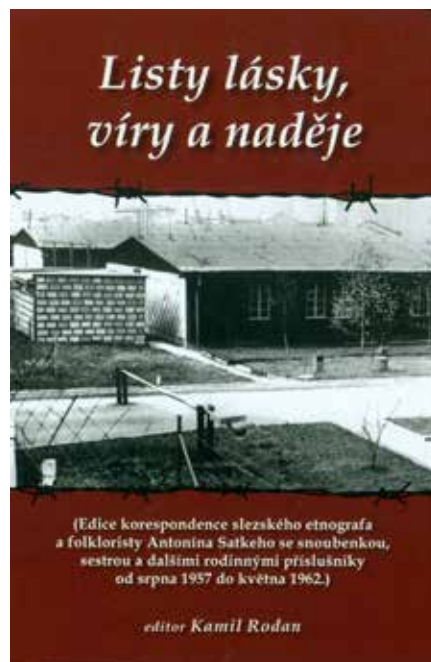
Mimořádná cena dopisů jako jedinečných ego dokumentů byla editorovi Karlu Rodanovi, historikovi ze Slezského zemského muzea v Opavě, známa, a tak přistoupil ke své práci se zápletem a erudovaně. Pečlivě připravil detailní vysvětlivky a poznámky k jednotlivým dopisům, jež se vztahují jak k osobám, místům, dobovým událostem, tak i ke čteným knihám, k autorům a mnohým jiným v korespondenci zmiňovaných kulturních tématům (divadelní hry, filmy aj.). Nevysvětlené zůstaly *čuby* na polích na s. 65–66 a 78 (...*zmizely lány řepky a objevily se první čuby...*), nářeční výraz pro snopy či kopky.

Dopisů je celkem sto šedesát. Jsou řazeny chronologicky od srpna 1957, přičemž pohlednice z Bratislavy (41) z 25. května 1961 je posledním pozdravem před umístěním A. Satkeho do vazby, poslední zprávou je pak propuštění z vězení ohlašené stručným telegramem „Přijedu dnes v noci, nebo zítra v poledne“ z 10. května 1962.

Texty dopisů jsou nesmírně čtivé, kultivované a mnohvrstevnaté, včetně básní. Vypovídají o každodenním životě, starostech i radostech pisatelů, ale i obecně o sociálních a kulturních poměrech, a tak doplňují poznatky z oblasti neoficiálních dějin lidí (relativně) svobodných, ale i vězněných, odrážejí jejich myšlenkový svět. Jsou bohaté na nejrůznější fakta a také odborné úvahy z oblasti medicíny, kterou Vlasta Kurková studovala a ve které se později uplatnila jako lékařka v opavské psychiatrické klinice. Dopisy jsou svědectvím o kulturním dění

v celém regionu, o četbě, zájmech a lonočasových aktivitách i o povinnostech pisatelů v domě a na zahradě, obsahují detaily z osobního života, poetické popisy přírody a vnímání ročních období. Korespondence ukazuje na Satkeho nesmírnou starostlivost o jednotlivé členy rodiny, zejména o děti jeho sestry, odpovědnost, skromnost, optimismus a pevnou víru v Boha, jež mu pomáhala udržet rozvahu a sílu naděje v návrat do života. Pozoruhodné je, že pisatelé téměř nereflktují politickou situaci ve státě, i když na přelomu 50. a 60. let jistě bylo co komentovat. (Jako vysvětlení se nabízí obava z cenzury.) I přesto dopisy vypovídají o určitém dějinném úseku v politické nesvobodě přelomu 50. a 60. let 20. století v této části Slezska.

Především však jsou dopisy historii jedné vroucí cudné lásky a víry v její sílu, nezlomnost a trvání. Vzájemná vyznání a víra v Boha jsou natolik důvěrnou stránkou korespondence, že si při jejich četbě můžeme klást obecnou otázku, zda má někdo jiný než adresát právo číst tak osobní slova.

V životopise A. Satkeho, který edici dopisů doprovází, jsou stručně (snad až příliš) popsány hlavní události badatelova života, zaměstnání, také věznění, následná amnestie, rehabilitace a na závěr jeho kariéry působení v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Pro upřesnění uvádím, že A. Satke nebyl pracovníkem pobočky Brno, byl pracovníkem ÚEF ČSAV v Praze.

Edici *Listy lásky, víry a naděje* považuji za mimořádný počín přispívající k poznání ušlechtilé osobnosti a osudu opavského vědce A. Satkeho, jeho rodinných a profesních vazeb a aktivit. Publikace zároveň představuje pramen ke studiu dějin 20. století a kultury všedního dne v daném regionu. Nahlédnutí do myšlenkového světa a epistolárního umění čestných a morálních lidí, jakými byli Antonín Satke a jeho žena Vlasta, je pro současného čtenáře obohacením.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

IRENA PŘIBYLOVÁ – LUCIE UHLÍKOVÁ (EDS.): OD FOLKLORU K WORLD MUSIC: HUDBA A PROSTOR. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2020, 256 s.

I přesto, že během roku 2020 bylo v rámci přísných protiepidemických opatření znemožněno pořádání většiny kulturních a společenských akcí, mohli jsme především v letních měsících pozorovat několik výjimek. Jednou z nich bylo i hudební kolokvium *Od folkloru k world music*, jež se už po sedmácté konalo v Náměšti nad Oslavou, tentokrát ve dnech 28. a 29. 7. 2020. Kolokvium je součástí programu multižánrového festivalu Folkové prázdniny, který se v loňském roce uskutečnil pouze prostřednictvím online přenosu několika koncertů uspořádaných ve výstavních prostorách náměšťské Staré tkalcovny.

Je již pravidlem, že na konci roku vychází sborník obsahující právě příspěvky přednesené na kolokviu. To loňské se zaměřilo na téma *Hudba a prostor*. Takto široce zvolená problematika umožnila prezentovat obsahově velmi různorodé příspěvky týkající se hudby lidové, etnické, folkové, world music či menšinových žánrů inspirovaných lidovou hudbou. Také z těchto důvodů je program kolokvia pravidelně rozdělen do dvou dnů, přičemž první je více vyhrazen referátům z oblasti tradiční lidové hudby ve středoevropském prostoru, druhý je pak věnován příspěvkům mnohem širšího tematického i geografického rámce.

Hned první příspěvek sborníku – „Lidová píseň a prostor (na příkladu Moravy a Slezska)“ z pera Marty Toncrové – se zabývá vlivem okolního prostředí a konkrétních situací na podobu písňového repertoáru i na způsob interpretace písně. Opírá se přitom o četné poznatky z terénních výzkumů. Je přehledným zdrojem informací o tom, s jakým typem písní se badatelé setkávali při výzkumech v regionech Moravy a Slezska, což mohou ocenit zejména studenti etnologie či příbuzných oborů. Již v úvodních odstavcích citovaný výrok Leoše Janáčka nastiňuje, že postřehům tohoto skladatele a předního znalce lidové písně bude ještě věnována patřičná pozornost. Janáčkovými úvahami o lidové hudbě ve vztahu k času a prostoru v širším chronologickém kontextu se pak dopodrobna zabývá studie Jarmily Procházkové. Marta Ulrychová přibližuje význam a celkový přínos osobností spjatých s činností německého výboru Státního ústavu pro lidovou píseň, na jehož půdě se v období první republiky rozvíjela plodná spolupráce mezi českými a německými badateli. Příspěvek Martiny Pavlicové nabízí zamyšlení nad významem fráze „vykročit mimo svůj vlastní prostor“ z perspektivy vnímání etnokulturních tradic v průběhu předchozích staletí a v současnosti. Otázky související s celkovou úlohou folklorního hnutí v období 1948–1989 nastiňuje

příspěvek Lucie Uhlíkové, jež vychází nejenom z poznatků získaných studiem pramenů a literatury, ale i z výpovědi osobností, které se aktivně zapojily do činnosti folklorních kolektivů spadajících před rokem 1989 do širokého okruhu tzv. lidové umělecké tvořivosti.

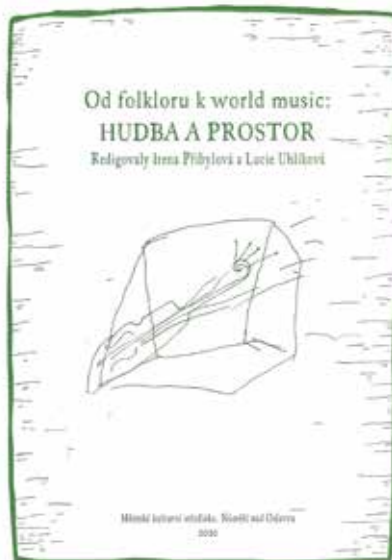
Příspěvky z druhého dne kolokvia se dotýkají celé řady témat souvisejících s lidovou či etnickou hudbou a geograficky se nevymezují jen ke středoevropskému (nebo všeobecně k evropskému) prostoru. Ewa Żurakowska rozvíjí své úvahy o vztahu lidové hudby a okolního prostředí, přičemž vychází z poznatků z vlastních terénních výzkumů v Bulharsku, Estonsku a Polsku. Své zkušenosti zužitkovává v roli zpěvačky v uskupení Korjen Ensemble. Sborník přináší také personálně koncipované příspěvky, ať už se jedná o medailon Ivi Zájedové věnovaný estonskému skladateli Veljo Tormisovi, či o příspěvek Petra Dorůžky, ve kterém je na příkladech několika významných interpretů world music poukázáno na fenomén modální orientální hudby, jež se dostávala do pozornosti evropských hudebníků zvláště od 60. let minulého století. Vztah Čechů, resp.

Čechoslováků ke Kanadě je předmětem příspěvku Ireny Příbylové, jedné z editorek tohoto sborníku. Zaměřuje se mj. na texty vybraných trampských písní, které tento vztah výrazně reflektují. O hudební tradici irské a sefardské diaspory, jejich společných a odlišných rysech, se můžeme dočíst v příspěvku Kateřiny Garcii, která se této tematice věnuje dlouhodobě nejen po teoretické, ale také po praktické stránce jako zpěvačka. Jan Sobotka poukazuje na velmi úzkou vazbu bluesové hudby a kartografických motivů, což je doloženo ukázkami obalů hudebních nosičů, na nichž je hlavním grafickým prvkem mapa. Jiří Moravčík ve svém příspěvku seznamuje čtenáře s novodobým fenoménem *kumi-daiko*, japonských bubenických ansámbľů čerpajících z více než tisícileté tradice obřadního bubnování a s ním související výroby bubnů různých velikostí. O tom, jaké strategie zvolili současní hudebníci během pandemie a jak se vyrovnávali s omezením svého působení výhradně na online prostor, pojednává příspěvek Milana Tesaře. Poslední příspěvek, jehož autorem je Aleš Opekar, obrací pozornost k divadelní scéně, jež zvláště v 70. letech zažila nebývalý rozmach muzikálové tvorby inspirované zbojnickou tematikou.

V pořadí sedmáctý sborník *Od folkloru k world music* je dalším zdařilým přírůstkem dlouhé série. Stejně jako v minulých ročních sbornících jsou i zde některé příspěvky publikovány též v anglické verzi, takže mohou upoutat pozornost nejen českých čtenářů. Jeho výhodou je rovněž dostupnost: v elektronické podobě je k dispozici přímo na internetových stránkách festivalu Folkové prázdniny pod odkazem na kolokvium. Sborník lze doporučit jak zájemcům o etnomuzikologická témata, tak i hudebním „hledáčům“, kteří v něm mohou nalézt nejen užitečný tip k poslechu tvorby pozoruhodných, ale u nás spíše nepříliš známých interpretů.

Ondřej Volčík

(Ústav evropské etnologie FF MU)

Studies and Materials on the Subject of “Ethnographic Collection as a Source”

Ethnographic Collection in the Concept of Contemporary Czech Museology (<i>Lenka Drápalová</i>)	179
Major Trends in the Conception of Ethnographic Museum Materials in the Works of Czech Ethnologists and Museologists before 1989 (<i>Otakar Kirsch</i>)	188
Traditional Handcraft Techniques as Part of Documentation Accompanying the Museum Ethnographic Collection (<i>Václav Michalička</i>)	204
Recovered Territories in Source Materials of the Polish Ethnographic Atlas: Selected Examples of Socio-Cultural Change in Post-Migration Areas (<i>Anna Drożdż</i>)	213
The Conception and Form of Folk Song Collections from Bohemia from the Period of Preparations for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition 1895 (<i>Zdeněk Vejvoda – Věra Thorová</i>)	225

Interview

One Song Followed Another, or An Interview with Jubilarian Věra Thorová (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	236
---	-----

Jubilees and Obituaries

Three Significant Jubilees of Ivo Frolec (<i>Jan Blahůšek</i>)	239
For Jubilarian Oľga Danglová (<i>Monika Vrzgulová – Juraj Zajonc</i>)	241
Ivan Dorovský Has Passed Away (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	243

Conferences

Conference “Memory and Forced Migration” (<i>Jana Nosková</i>)	244
Conference “Open-Air Museums and Their Role in Safeguarding the Vernacular Architecture” (<i>Přemysl Mácha</i>)	245

Reviews

O. Polouček: Babičky na bigbitu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu [Grannies at a Big-Beat Party. Social Life in the Moravian Countryside in the Era of Late Socialism] (<i>Jan Semrád</i>)	246
S. Kreisslová – J. Nosková – M. Pavlásek: „Takové normální rodinné historky“. Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti [“Ordinary Family Stories”. Images of Migration and Migrating Images in Family Memory] (<i>Oto Polouček</i>)	247
W. Baumann – L. Matušková: Wallfahren als Grenzgang (<i>Marta Ulrychová</i>)	249
T. Borovský – J. Němec (eds.): Pod ochranou Kleiό. Historické obory na Filozofické fakultě MU [Under the Protection of Clio. Historical Disciplines at the Faculty of Arts of Masaryk University] (<i>Andrea Zobačová</i>)	250
P. Šidák: Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře [He Walks Wet on Dry Land. The Waterman in Czech Literature] (<i>Marta Ulrychová</i>)	252
K. Rodan (ed.): Listy lásky, víry a naděje. Korespondence slezského etnologa a folkloristy Antonína Satkeho... [The Letters of Love, Faith, and Hope. Correspondence of the Silesian Ethnologist and Folklorist Antonín Satke...] (<i>Jana Pospíšilová</i>)	253
I. Příbylová – L. Uhlíková (eds.): Od folkloru k world music: Hudba a prostor [From Folklore to World Music: Music and Space] (<i>Ondřej Volčák</i>)	254

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2021, ročník XXXI

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojčić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková

Redaktorka: Martina Pavlicová

Tajemník redakce: Petr Horehled

Překlady: Zdeňka Šafaříková

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. 9. 2021

ISSN 0862-8351 (Print)

ISSN 2570-9437 (Online)

MK ČR E 18807

